37

ΠΑΙΔΕΙΑ καὶ ζωή

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1955

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Πρόβλημα κατ' ἐξοχὴν οἰκονομικὸ	Ἡ Διεύθυνση
Ἡ ἐποχή μας καὶ τὰ νιάτα (II)	Ἄγγελος Τερζάκης
Φιλοσοφικὴ ἄποψη τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας (IV)	Ε. Π. Παπανοῦτσος
Ἡ λειτουργία τοῦ λόγου καὶ τὸ σχολεῖο (II)	Μυρσίνη Κλεάνθους-Παπαδημητρίου
Ἡ Μαθηματικὴ Ἀπόδειξις. Προτάσεις τῆς Γεωμετρίας (III)	Μιχαὴλ Κ. Κωβαῖος
Βιβλιοκρισία	Θεόδωρος Ξύδης
Νέα Βιβλία	

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, Στοὰ Ἀρσακείου

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Ἐκδίδεται τὴν 1η ἑβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: **Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ**, Ἀρτοτίνης 6. Τηλ. 71-135

Ἀλληλογραφία καὶ ἐμβάσματα :

Ε. Π. Παπανοῦτσον, Ἀρτοτίνης 6 — Ἀθήνας

Ἐτησία συνδρομὴ (ἀρχίζει τὴν 1ην Ἰανουαρίου):

Διὰ τὸ ἔτος 1955 δραχ. 75.

Τόμοι προηγουμένων ἐτῶν :

1947	ἄδετος	δραχ.	75	πανόδετος	δραχ.	95
1948	»	»	75	»	»	95
1949	»	»	75	»	»	95
1950	»	»	75	»	»	95
1951	»	»	75	»	»	95
1952	»	»	75	»	»	95
1953	»	»	75	»	»	95
1954	»	»	60	»	»	80

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους

Ἀπριλίου 1955 δραχ. 6

Διευθύνσεις σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:
Διευθυντὴς καὶ ἐκδότης τῆς «Παιδείας»: **Ε. Π. Παπανοῦτσος**, Κατοικία: Ἀρτοτίνης 6.
Προϊστάμενος Τυπογραφείου: **Π. Σαββίδης**, Κατοικία: Β. Τζαφέρη 2.

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης—Ἔρευνας—Διαφωτισμοῦ

ΕΤΟΣ Δ' — ΑΘΗΝΑΙ, ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1955 — ΤΕΥΧΟΣ 37

ΕΘΝΙΚΗ ΚΤΙΡΙΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΔΩΡΕΑ
ΗΜΕΡΟΜ. 29-8-85
ΑΡΙΘ. 38305

Πρόβλημα κατ' ἐξοχὴν οἰκονομικό

Ὅταν ἱκετεύετε τοὺς πολιτικούς μας ἡγέτες, τὴν ὥρα ποὺ κρατοῦν στὰ χέρια τους τὶς τύχες αὐτῆς τῆς χώρας, τότε δηλαδὴ ποὺ ἀποτελοῦν τὴν Κυβέρνηση, νὰ σκεφθοῦν τὰ προβλήματα τῆς παιδείας μας καὶ νὰ καταστρώσουν ἕνα μελετημένο καὶ γενναῖο πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀναμόρφωσή της, σᾶς δίνουν συνήθως τὴ στερεότυπη ἀπάντηση :— Θὰ ἔρθει καὶ ἡ σειρὰ τῆς παιδείας· τώρα προέχουν τὰ ἀμείλικτα οἰκονομικὰ ζητήματα. Αὐτὰ πρέπει πρῶτα νὰ λύσομε, γιὰ νὰ ὀρθοποδίσει ὁ τόπος, γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο τοῦ τραγικὰ χαμηλοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, καὶ ὕστερα θὰ ἐξετάσομε καὶ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ, ὅπως εἶναι ἡ δίψα του γιὰ μόρφωση. Primum vivere, deinde philosophari...

Λάθος. Λάθος οἰκτρὸ καὶ πλάνη ἀσυχώρετη νὰ νομίζομε ὅτι τὸ ἐκπαιδευτικό μας πρόβλημα, ἐπειδὴ ἡ παιδεία εἶναι λειτούργημα πνευματικό, δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ τόπου καὶ μπορεῖ νὰ περιμένει, ἕως ὅτου βροῦν τὴ λύση τους ἄλλα ζωτικότερα τάχα καὶ πιὸ πιεστικά, πιὸ ἐπείγοντα θέματα τῆς κυβερνητικῆς φροντίδας. Γιατὶ βέβαια ἡ διδακτικὴ ἐργασία εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἠθική, καὶ ὡς πρόθεση καὶ ὡς πράξη, ἀλλὰ ἡ ὀργάνωση τῆς παιδείας, δηλαδὴ ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος ἔτσι, ὥστε τοῦτο νὰ προσαρμοστεῖ στὶς ἀνάγκες τῆς συλλογικῆς ζωῆς καὶ νὰ τὶς ὑπηρετήσει, εἶναι ζήτημα ἄμεσα συνυφασμένο μὲ τὴν οἰκονομικὴ πολιτική, μὲ τὸ οἰκονομικὸ πρόγραμμα ποὺ πρέπει νὰ συντάξει μιὰ σοβαρὴ Κυβέρνηση, γιὰ νὰ σώσει τὴ χώρα μας ἀπὸ τὸ σημερινὸ ἀδιέξοδο.

Ἴσως μερικοὶ ὑποθέτουν ὅτι ἡ ὀργάνωση τῆς παιδείας μας εἶναι πρόβλημα οἰκονομικό, ἐπειδή, γιὰ νὰ βροῦν τὰ σχολεῖα μας τὸ σωστό τους δρόμο, νὰ ὑψωθεῖ δηλαδὴ ἡ στάθμη τῶν σπουδῶν, χρειαζόμαστε ἄνετα διδακτήρια, ἄφθονα ἐποπτικὰ μέσα καὶ διδακτικὸ προσωπικὸ ποὺ νὰ μὴ λιμοκτονεῖ (ὅπως γίνεται σήμερα), ἀλλὰ νὰ ἀμείβεται ἀνάλογα καὶ μὲ τὶς ἀνάγκες του καὶ μὲ τὴν ὑψηλὴ θέση ποὺ πρέπει νὰ κατέχει μέσα στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία. Χρειαζόμαστε λοιπὸν πόρους, μέσα οἰκονομικά.—Σωστὴ εἶναι ἡ γνώμη αὐτή, ἀλλὰ δὲν εἶναί καὶ αὐτὸς ὁ

λόγος πού μᾶς κάνει νὰ χαρακτηρίζομε τὸ ἐκπαιδευτικό μας πρόβλημα κατ' ἐξοχὴν οἰκονομικό.

Οἰκονομικὸ εἶναι, γιατὶ δὲν μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ αὔξηση τοῦ ἐθνικοῦ μας εἰσοδήματος, γιὰ ἀνάπτυξη τῶν πλουτοπαραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου, γιὰ ὑλικὴ πρόοδο τῶν πενομένων τάξεων τοῦ λαοῦ μας, χωρὶς παράλληλα νὰ σκεφθοῦμε ἂν μὲ τὴν ἐκπαίδευση πού δίνομε στὰ παιδιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τὰ κάνομε ἱκανὰ νὰ ἐργαστοῦν αὔριο γιὰ τὴν ἀνάπλαση τῆς ἐθνικῆς μας οἰκονομίας, γιὰ τὴν κατεύθυνσή της πρὸς τὴν τροχιὰ πού ἐπιβάλλουν οἱ σημερινὲς περιστάσεις, ἢ μήπως τὸ σχολεῖο ἐργάζεται ἀνάποδα ἀπὸ ὅ,τι ὑπαγορεύουν οἱ ὅροι τῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ μας καὶ ἀντὶ νὰ βοηθεῖ στὴν ἐφαρμογὴ ἑνὸς ὑγιοῦς καὶ θετικοῦ οἰκονομικοῦ προγράμματος, μὲ τὴ μόρφωση πού παρέχει στὰ ἑλληνόπουλα, θὰ καταστήσει αὔριο ἐντελῶς ἀδύνατη τὴν ἐκτέλεσή του.

Ὅταν ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ διαρρέουν ἀπὸ τὴν τετάρτη κιόλας τάξη τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, μένουν δηλαδὴ οὐσιαστικῶς ἀγράμματα, καὶ τὸ μέγιστο ποσοστό τους δὲν παιδεύονται πέρ' ἀπὸ τὸ 12ο ἔτος τῆς ἡλικίας τους· ὅταν σὲ μιὰ χώρα φτωχὴ καὶ κατὰ κύριο λόγο γεωργικὴ καὶ ναυτιλιακὴ ἡ δημοσία ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευση εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη· ὅταν τὰ Γυμνάσια διοχετεύουν κάθε χρόνο στὴν κοινωνία μας εἴκοσι χιλιάδες τουλάχιστο νέους πού μόνο τους ἐφόδιο γιὰ τὴ ζωὴ εἶναι ἕνα πολὺ ἀμφίβολης ἀξίας γυμνασιακὸ ἀπολυτήριο· ὅταν τὰ πανεπιστήμια καὶ οἱ ἄλλες ἀνώτατες σχολές μας πολιορκοῦνται κάθε Ὀκτώβριο ἀπὸ πυκνὲς φάλαγγες ὑποψηφίων πού γίνονται μόνιμοι πελάτες στὰ ἀθηναϊκὰ φροντιστήρια καὶ καφενεῖα καὶ μαθαίνουν νὰ ξεκοκκαλίζουν τὸ χωραφάκι τῆς χήρας μητέρας ἢ τὴν προικούλα τῆς ὥριμης ἀδελφῆς—πῶς δὲν θὰ θεωρήσομε κατ' ἐξοχὴν θέμα οἰκονομικὸ τὴν ὀργάνωση τῆς παιδείας μας, τὴ διάρθρωση καὶ τὴν κατεύθυνση τῶν σχολικῶν μας σπουδῶν μέσα στὸ πλαίσιο τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τῆς συλλογικῆς μας ζωῆς;

Ἂς μὴν ἰσχυρίζονται λοιπὸν οἱ πολιτικοί μας ἡγέτες ὅτι δὲν ἦρθε ἀκόμη ἡ ὥρα γιὰ νὰ θέσουν τὸ ἐκπαιδευτικό μας πρόβλημα καὶ ν' ἀναζητήσουν τὴ λύση του, γιατὶ σήμερα εἶναι τάχα ἐντελῶς ἀπορροφημένοι ἀπὸ τὴ διευθέτηση τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν μας ζητημάτων. Πρόγραμμα οἰκονομικὸ δὲν ἐννοεῖται χωρὶς παράλληλη μελέτη γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς παιδείας μας. Ὅλες οἱ ρηξικέλευθες καὶ σοφὲς οἰκονομικὲς μεταρρυθμίσεις εἶναι καταδικασμένες νὰ μείνουν στὰ χαρτιὰ μονάχα, ἂν δὲν συσχετισθοῦν καὶ ἂν στὴν ἐφαρμογή τους δὲν βαδίσουν παράλληλα πρὸς μιὰ φωτισμένη καὶ ἀποφασιστικὴ ἀναμόρφωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μας συστήματος.

Η ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

Η ΜΕΛΕΤΗ

Ἡ ἐποχή μας καὶ τὰ νιάτα (ΙΙ) *

Ἡ κατάργηση τῶν προλήψεων καὶ τῶν φραγμῶν, ἀκόμα κ' ἡ ἐπικοινωνία τῆς σημερινῆς νιότης μὲ τὸ ὕπαιθρο, τὸ γεμάτο πάντα φυσικὴ καὶ ἠθικὴ ὑγεία, ἔκανε ἁπλούστερες, ὁμαλότερες τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ δυὸ φῦλα. Ἔφθειρε—εἶμαι σύμφωνος—τὸ φωτοστέφανο πού τύλιγε γιὰ μᾶς, τότε, τὸ κορίτσι. Διέλυσε τὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ γοητευτικοῦ μυστικισμοῦ πού τὸ τύλιγε. Ἀλλὰ καὶ περιόρισε κάποιες νοσηρότητες, ψυχώσεις, πού γίνονταν ἀργότερα ἀπωθημένες, στρεβλὲς λαχτάρες, ἱκανὲς νὰ δηλητηριάζουν μιὰν ὁλάκερη ζωή. Νὰ τὴν κάνουν νευρωτική, βασανισμένη.

Τὸ κακὸ μόνον εἶναι πὼς δὲν μποροῦμε νὰ πανηγυρίσουμε γιὰ τὴν ἐξέλιξη τούτη ὅσο θὰ τὸ θέλσμε. Πολλά, πάρα πολλὰ δυστυχῶς συμπτώματα δείχνουν πὼς ἔφτασε στὴν ἄλλη ἄκρη. Βλέπετε, οἱ κοινωνικὲς ἀναστατώσεις συνοδεύονται πάντα ἀπὸ ἐκτροχιασμοὺς κάθε λογῆς. Οἱ ἐξελίξεις ἐπισπεύδονται. Κ' ἐπειδὴ ὅλο τὸ φαινόμενο τοῦ πολιτισμοῦ,—καὶ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ,—ἐξαρτᾶται ἀπὸ μιὰ κατάλληλη ρύθμιση, μονάχο του βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι, δίχως βαθμιαία ἐσωτερικὴ προπαρασκευή, δὲν μπορεῖ νὰ μεταπηδήσει κανεὶς ἀπὸ μιὰ μορφὴ κοινωνικῆς ζωῆς σὲ μιὰν ἄλλη. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ἡ χειραφέτηση τοῦ κοριτσιοῦ, σήμερα, ἀντὶ νὰ ὁδηγήσει στὴν ἠθικὴ ἀνεξαρτησία του, πού τὴν καθορίζει καὶ τὴν περιφρουρεῖ ἡ ἀληθινὴ ἀξιοπρέπεια, ὁδηγεῖ ἁπλούστατα στὴν κραιπάλη. Ὅπως κ' ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ νέου ἀπὸ τὴ λελογισμένη οἰκογενειακὴ πειθαρχία τὸν ρίχνει στὴν ἐκφύλιση καὶ τὴν ἠθικὴ χρεωκοπία.

Μιλήσκμε γιὰ παρρησία, ἀνεξαρτησία γνώμης τῶν σημερινῶν νέων. Εἶναι μιὰ ἀρετή, ὄχι ἀπαλλαγμένη βέβαια ἀπὸ κινδύνους. Ποῦ ὁδηγεῖ ἡ ὑπερβολή της; Στὴν αὐθάδεια. Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς ἄλλοτε, κάτω ἀπὸ τὴ νεανικὴ σεμνότητα καὶ συστολή, κρυβότανε συχνὰ ἡ ὑποκρισία, ἡ κρυψίνοια. Ἀλλὰ κ' ἕνας νέος ἄνθρωπος δίχως σεμνότητα, εἶναι φαινόμενο ἀντιαισθητικό, χυδαῖο. Ὄχι ἐνθαρρυντικὸ γιὰ τὸ ἦθος τοῦ αὐριανοῦ κόσμου. Ἐδῶ οἱ αἰτίες τῆς μεταβολῆς πού σημειώθηκε, εἶναι, νομίζω, δυὸ κυρίως. Πρῶτα τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ σημερινοὶ γονεῖς ἀπὸ ἀντίδραση στὴν ὑπερβολικὰ αὐστηρή, τὴ συχνὰ ἀνελεύθερη, ἀγωγὴ πού λάβαμε ὅταν εἴμασταν παιδιά, δειχνόμαστε κάποτε στὰ δικά μας πολὺ ἐνδοτικοί, πολὺ αἰσιόδοξα φιλελεύθεροι. Ἀποφεύγουμε νὰ τὰ περιορίσουμε ὅπως μᾶς εἶχαν περιορίσει. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια: ἀποφεύγουμε νὰ τὰ συγκρατήσουμε ἀπὸ φόβο μήπως τὰ περιορίσουμε. Ἀλλὰ καὶ σ' ἕναν ἄλλο, ἀποφασιστικότερο ἀκόμα, παράγοντα πρέπει ν' ἀποδώσει κανεὶς τὴ διάχυτη ἔλλειψη νεανικῆς συστολῆς. Πρόκειται γιὰ ἕνα τυπικὸ ἐπακόλουθο τῶν πολέμων, καὶ μάλιστα πολέμων τῆς ὁλκῆς τοῦ τελευταίου πού γνωρίσαμε. Ὕστερα ἀπὸ παρόμοιες θύελλες, ὅπου ὄχι μόνον ἡ φυσικὴ ἀξία τῆς ζωῆς ἐκμηδενίζεται, ἀλλὰ κ' ἐξευτελίζεται ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ ὅρου «ἄνθρωπος», καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἠθικῆς ἀξιοπρέπειας ξεπέφτει, ὕστερα, λέω, ἀπὸ παρόμοιους κλονισμούς, ἕνα κῦμα προστυχιᾶς ἔρχεται νὰ κατακλύσει τὸν κόσμο. Κοιτάξτε τὴ συμπεριφορὰ τῶν συνανθρώπων μας στὴν καθημερινὴ ζωή, στὶς αὐτόματες σχέσεις ἀνάμεσά τους. Κανεὶς δὲν σέβεται

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας, σελ. 77.

κανένα. Μπαίνετε στὸ λεωφορεῖο τῆς ταχτικῆς σας συγκοινωνίας ἄνθρωπος καὶ βγαίνετε μὲ τὸ ἠθικό σας κουρελιασμένο. Σᾶς ἔσπρωξαν, σᾶς στίβαξαν, σᾶς πάτησαν, σᾶς ἔβρισαν, στὴν οὐρὰ σᾶς κλέψανε τὴν προτεραιότητά σας, μέσα στὸ ὄχημα σᾶς συμπίεσαν σὰν ἀντικείμενο παραγόμενο κατὰ μάζες, στερημένο ἀπὸ αὐθυπαρξία, δικαιώματα, ψυχή. Ἂν τολμήσετε νὰ παραπονεθῆτε γιὰ τὴν κακομεταχείριση, κάποιος ἔξυπνος θὰ βρεθεῖ νὰ σᾶς ἀποστομώσει : «Νὰ πάρεις ταξί!» Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ ἀξίωσή σας γιὰ στοιχειώδη ἀνθρωπιὰ εἶναι ὑπερβολική, καὶ πὼς ἡ ἀμοιβαία ἀνυποληψία πρέπει νὰ θεωρεῖται νόμος. Τ' ἀνθρωποφαγικὰ ἤθη τῆς πολεμικῆς περιόδου, ὁ ἔσχατος ἐκεῖνος ἀγώνας τοῦ καθενὸς γιὰ τὸ τομάρι του, προεκτείνεται, διαιωνίζεται μέσα στὴ σημερινή, εἰρηνικὴ ζωή. Τὸ κτῆνος ποὺ μιὰ φορὰ ἐξαπολύθηκε εἶναι βέβαια δύσκολο νὰ τὸ περιορίσεις καὶ πάλι.

Ἔτσι, γυρίζουμε ἀπὸ ἄλλη τώρα κατεύθυνση στὴν ἀρχική, τὴ μοιραία αἰτία κάθε κακοῦ : τὶς δυναμικὲς ἀναμετρήσεις καὶ συρράξεις. Ἂς ἰδοῦμε μιὰν ἄλλη τους συνέπεια :

Ἀκοῦμε συχνὰ νὰ λένε πὼς τὰ σημερινὰ παιδιὰ βγαίνουν ἀγράμματα ἀπὸ τὸ σχολεῖο. Δὲν εἶναι δουλειά μου νὰ κρίνω ὡς ποιὸ σημεῖο εἶναι αὐτὸ ἀληθινὸ καὶ τὸ τί φταίει. Θὰ μᾶς τὸ ποῦνε οἱ ἐκπαιδευτικοί. Σὲ κάτι ἄλλο ὅμως θὰ ἐπισύρω τὴν προσοχή σας: Στὸν βαθύτατο ἐκεῖνον κλονισμὸ ποὺ ἔχει ὑποστεῖ, σήμερα, ἡ ἐμπιστοσύνη στὴν παιδεία, στὶς πνευματικὲς ἀξίες τῆς ζωῆς γενικώτερα. Ἀποροῦμε γιατὶ τὰ παιδιὰ δείχνονται σήμερα ἀπρόθυμα νὰ μοχθήσουν, νὰ σπουδάσουν σοβαρά. Ὄχι νὰ πάρουν ἕνα «χαρτί». Γι' αὐτό, ἴσα-ἴσα, σκοτώνονται· οἱ Ἀνώτερες Σχολὲς διώχνουν κάθε χρόνο κατὰ ἑκατοντάδες τοὺς ὑπεραρίθμους ὑποψηφίους. Ἡ καλλιέργεια ποὺ λέμε, καὶ ποὺ ὑστερεῖ, εἶναι ἡ βαθύτερη, ἡ σοβαρή, ἡ ὑπεύθυνη, ἐκείνη ποὺ προϋποθέτει ἀφοσίωση, φανατισμό, ἀκόμα κι' ἀσκητισμό, μιὰν ὁλοκληρωτικὴ προσφορὰ ζωῆς τέλος. Τὸ «χαρτί», φυσικά, ὅλοι τὸ θέλουν, γιὰ νὰ οἰκονομηθοῦν κάπου καὶ νὰ ξεγελάσουν μὲ τὰ τυπικὰ «προσόντα». Ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ χρειάζεται στὸ κοινωνικὸ σύνολο, στὴν ἔγκυρη συγκρότησή μας σὰν ἔθνους. Τὸ «χαρτὶ» μπορεῖ τὸ πολὺ-πολὺ νὰ προκαλέσει—ὅπως καὶ προκαλεῖ—πληθωρισμὸ σ' ὁρισμένα ἐπαγγέλματα, ἔκπτωση τοῦ ποιοῦ τους. Δὲν μπορεῖ ν' ἀνεβάσει τὸ πνευματικό μας ἐπίπεδο. Οὔτε νὰ ἐφοδιάσει τὸ ἔθνος μὲ ἡγετικὰ στελέχη.

Τί φταίει γιὰ τὸ φαινόμενο τοῦτο; Ἡ φυγοτονία, ἡ τυχοδιωκτικὴ προχειρότης σ' ἔκταση τέτοια ποὺ τὴ γνωρίζουμε σήμερα, δὲν εἶναι ἐλαττώματα ἀτομικὰ καὶ τυχαῖα. Εἶναι κοινωνικὲς πληγὲς ποὺ φανερώνουν μιὰ γενικώτερη ἠθικὴ κρίση. Κ' ἡ ἠθικὴ αὐτὴ κρίση ξεκινάει ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, ἀπὸ τὸν πόλεμο κ' ἐδῶ, ἄλλαξαν τὰ μέτρα ποὺ ἔκαναν νὰ κρίνεται ὁ ἄνθρωπος καὶ ν' ἀξιολογεῖται. Δὲν εἶναι πιὰ ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία, τὸ ὑψηλὸ ἦθος, ὁ ἀκέραιος χαρακτήρας, ποὺ ἐπιβραβεύονται στὴ ζωή. Εἶναι ἡ ἐπιτηδειότητα κ' ἡ καπατσοσύνη. Ὅλοι μας ξέρουμε σήμερα νέους μὲ τίτλους καὶ διπλώματα ποὺ διακονεύουν μάταια μιὰ κατώτατη ὑπαλληλικὴ θέση. Κι' ἄλλους, ἀγράμματους ἢ καὶ χτεσινοὺς ἀλῆτες, πού, ἐκπαιδευμένοι στὸ σκοτεινὸ σχολεῖο τῆς Κατοχῆς, ζοῦν πλουσιοπάροχα, νέμονται τ' ἀγαθὰ τῆς ζωῆς καὶ θεμελιώνουν μιὰ νέα, ἀσύστολη στὰ ἤθη της, ἡγετικὴ τάξη. Γιὰ νὰ πετύχεις λοιπὸν—νά τὸ ὀλέθριο συμπέρασμα—δὲν χρειάζεται νὰ διαθέτεις ἐσωτερικὴ συγκρότηση. Ἴσα-ἴσα! Χρειάζεται νὰ μὴ τὴ διαθέτεις. Σ' ἐμποδίζει.—Γιὰ νὰ πετύχεις, χρειάζεται νὰ εἶσαι ἐπιτήδειος, ἐλαφροσυνείδητος, ἀδίσταχτος, καιροσκόπος. Ὁ κομπιναδόρος κι' ὁ μεταπράτης—νά οἱ ἀντιπροσωπευτικοὶ τύποι τῆς νέας ζωῆς. Ἂν μπορεῖς μὲ τὸν ἐλάχιστο κόπο νὰ ἐξασφαλίσεις τὸ μέγιστο κέρδος, ἂν εἶσαι ἱκανὸς νὰ ἐξαργυρώνεις τὰ πάντα, νὰ διαπρέπεις στὴ συναλλαγή, νὰ καταπατεῖς τὸ δίκηο τοῦ διπλάνου σου, ἔχεις κερδίσει ὄχι μόνο τὸν κοινωνικὸ θρίαμβο ἀλλὰ καὶ τὸ θαυμασμὸ τῆς ἀγορᾶς. Ἕνα εἶδος βιοθεωρίας, κυνικὰ ἀμοραλιστικῆς, εἶναι ἑπόμενο νὰ ἔχει θεμελιωθεῖ ἔτσι. Ἐκεῖνο ποὺ τώρα πιὰ ὑπολογίζεται δὲν εἶναι ἂν ἡ ἐπιτυχία σου θὰ ἔχει τὴν ἄλφα ἢ τὴ βήτα ποιότητα, ἂν θὰ εἶναι ὠφέλιμη ἢ βλαβερὴ στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Σημασία

ἔχει μόνο καὶ μόνο τὸ νὰ κερδίσεις τὴν πρακτικὴ ζωὴ—ἀδιάφορο μὲ ποιὸν τρόπο. Κάθε ἐπιτυχία εἶναι καλὴ καὶ κάθε ἀποτυχία ἐπονείδιστη. Ὁ κότινος προσφέρεται σ' ἐκεῖνον ποὺ ἔφτασε πρῶτος στὸ τέρμα, ἀδιάφορο ἂν καταπάτησε τοὺς κανόνες τοῦ ἀθλήματος. Κάτι περισσότερο : Τοῦ προσφέρεται ἀκριβῶς γιατὶ εἶχε τὸν κυνισμὸ νὰ τοὺς καταπατήσει!

Ἀποροῦμε ποὺ οἱ νέοι—πολλοί, τουλάχιστον, νέοι—δὲν πιστεύουν πιὰ στὰ «γράμματα», στὸν τίμιο μόχθο, στὴν εὐγενικὴ ἄμιλλα. Ποιός φταίει; Τί παραδείγματα καὶ τί ὑποδείγματα τοὺς προσφέρει ἡ ἐποχή; Μιὰ ζωὴ ἔχουν : νὰ τὴ διακινδυνέψουν; —Φυσικά, ἐμεῖς, ὅσοι πιστεύουμε πάντα, ἀκράδαντα, στὶς πνευματικὲς ἀξίες τῆς ζωῆς, θὰ τοὺς εἰποῦμε : Ναί! Ἀλλὰ τότε πρέπει καὶ νὰ τοὺς βοηθήσουμε, ν' ἀγωνιστοῦμε πλάϊ τους γιὰ νὰ ἐξαγνιστεῖ ὁ κόσμος. Κι' ἀκόμα νὰ τοὺς διδάξουμε, ἀνατρέχοντας στὴν προσωπική μας πεῖρα, ἕνα ἀξίωμα : Πῶς ἂν ὁ λύκος χαίρεται στὴν ἀναμπουμπούλα, ἡ κατάσταση τούτη δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελέσει, δὲν ἀπετέλεσε ποτέ, μόνιμο καθεστώς. Προσωρινὴ εἶναι, καὶ περνάει. Σήμερα, μᾶς ἀναταράζουν ἀκόμα οἱ ἀντίχτυποι τῆς μεγάλης θύελλας. Αὔριο, ἡ ζωὴ θὰ ἰσορροπήσει πάλι. Καὶ τότε ὁ κάθε κατεργάρης θὰ πάει στὸν πάγκο του. Κ' ἡ ἀναγνώριση θὰ προσφέρεται στὸν ἄξιο, τὸν ἠθικὰ ἱκανό, κι' ὄχι στὸν σαλτιμπάγκο.

* * *

Δὲν πρόκειται βέβαια, στὰ χρονικὰ ὅρια μιᾶς ὁμιλίας, νὰ ἐξαντλήσουμε τὶς περιπτώσεις τῶν σχέσεων ποὺ δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στὴν ἐποχή μας καὶ τὰ νιάτα. Θίγουμε μονάχα μερικὰ θέματα ποὺ μᾶς φαίνονται πιὸ χτυπητά, πιὸ ἔκδηλα. Καὶ μαζί, ὅπως θὰ τὸ προσέξατε ἴσως, ἁπλουστεύουμε, ἀνατρέχοντας στοὺς ἀπώτερους ἐκείνους λόγους ποὺ προσδιορίζουν τὸ φαινόμενο. Ἀπὸ τὰ δυσάρεστα σημεῖα του, ὅπως τουλάχιστον τὰ ἐπισημάναμε, βγαίνει μιὰ γενικὴ παρατήρηση : Πῶς ὁ κίνδυνος ποὺ ἀπειλεῖ τὴ σημερινὴ νεολαία εἶναι ἕνα ὕφος, ἕνα πνεῦμα τυχοδιωκτισμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὸν μεταπολεμικὸ κόσμο. Ἐκεῖ ἐντοπίζονται, καταλήγουν, καὶ ἡ ἀνυπομονησία γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῆς πρακτικῆς ἐπιτυχίας, καὶ ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἠθικὴ ποιότητα τῶν μέσων, καὶ ὁ ἐκτροχιασμὸς τῶν ἠθῶν, καὶ πολλὰ δευτερεύοντα ἄλλα. Εἴδαμε κιόλας ὅτι οἱ συνθῆκες τοῦτες ὄχι μόνον ἀποτελοῦν μιὰ κατάσταση, ἀλλὰ καὶ δείχνουν ἐδῶ-ἐκεῖ μιὰ τάση νὰ ὀργανωθοῦν σ' ἕνα εἶδος βιοθεωρίας. Νὰ πάρουν ὕψος, ἀνάστημα, κῦρος, φιλοσοφικὸ περίπου. Τίποτα φυσικότερο : Ζητᾶνε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο νὰ δικαιωθοῦν. Ἂς ἰδοῦμε πῶς.

Ἔχω τὴν τύχη νὰ παίρνω κατὰ καιροὺς γράμματα ἀπὸ νέους, ἀγνώστους μου κατὰ κανόνα. Στὰ γράμματα αὐτά, οἱ συντάχτες τους σχολιάζουν, συζητοῦν ἢ διατυπώνουν τὶς ἀντιρρήσεις τους πάνω σὲ θέματα ποὺ ἔτυχε νὰ θίξω ἀπὸ μιὰ ταχτικὴ δημοσιογραφικὴ στήλη. Ἔχω, ἔτσι, λάβει γράμματα ποὺ ἀναφέρονται στὸ θέμα τοῦ ἔρωτα, ἢ τοῦ Θεοῦ, ἢ τῶν ἰδεολογικῶν προσανατολισμῶν τοῦ σημερινοῦ κόσμου. Εἶναι κείμενα πολὺ διαφωτιστικά, γιατὶ ἔχουν συχνὰ ἐξομολογητικὸ χαρακτῆρα. Λυπᾶμαι ποὺ δὲν μπορῶ νὰ σᾶς διαβάσω μερικά· ἡ ὥρα δὲν μὲ παίρνει. Θὰ σταθῶ ὅμως σ' ἕνα, ποὺ μοῦ φαίνεται ἀξιοπρόσεχτο. Ἀναφέρεται στὸ θέμα πού, λίγο πιὸ πρίν, μᾶς φάνηκε ἀντιπροσωπευτικό.

Πρῶτα; ὡστόσο, θὰ κάνω μιὰ παρένθεση. Ὁ ἐπιφανειακὸς παρατηρητὴς τῆς σημερινῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἀπίθανο ν' ἀπορήσει γιατὶ δίνουμε ἐδῶ σημασία, ἐπιμένουμε, σὲ περιπτώσεις ποὺ κάποτε δὲν φαίνονται νὰ ἐκφράζουν τὶς τάσεις τῆς πλειοψηφίας, ἀλλὰ μοιάζουν περισσότερο συμπτώματα εἰδικά. Στὸν παρατηρητὴ αὐτὸν θ' ἀπαντήσω πὼς μιὰ ἐποχὴ δὲν κρίνεται ἀπὸ τὴν τυχαία πλειοψηφία. Κρίνεται κι' ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τοὺς δυναμικούς της παράγοντες· ἐκείνους ποὺ συμπυκνώνουν τὴν ἰδιομορφία της καὶ τὸν ψυχισμό της. Ἂν ἔχουμε σήμερα κάμποσα παιδιὰ εὔτακτα, πειθαρχικά, αὐτὸ δὲν σημαίνει τίποτα καὶ τὸ πλῆθος ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἔχει ἄλλην ἔγνοια παρὰ πῶς νὰ τρέχει στὰ γήπεδα, νὰ φανατίζεται

μὲ τὸ ποδόσφαιρο καὶ νὰ συμπληρώνει τὴν ψυχαγωγία του μὲ κάποιες ἐγχώριες ταινίες ποὺ ἱκανοποιοῦν τ' ἀνάλεγα γοῦστα κι' ἀποθεώνουν τὰ εἴδωλα τῆς ἀγορᾶς. Ἀλλοῦ βρίσκεται, κρυμμένο κατὰ τὸ πλεῖστο, τὸ μήνυμα τοῦ καιροῦ μας. Σὲ κάποιους νέους ἀνθρώπους μ' ἔντονο ψυχισμό, ποὺ ἐπεξεργάζονται μέσα τους τὸ πνεῦμα της, ἀναζητοῦν ψαχουλευτὰ δρόμους, ἀναρωτιόνται, ἀγωνίζονται, καὶ συχνὰ ἐπικυρώνουν τὸ αἱματηρό τους πείραμα μὲ τὸ δόσιμο τῆς ζωῆς τους. Ὑπάρχει ἕνα διάχυτο ἄγχος στὴν ἐποχή μας—αὐτὸ μὴν τὸ ξεχνᾶμε. Μιὰ μαρτυρικὴ προσπάθεια ν' ἀναζητηθοῦν ἐρείσματα γιὰ ἐκκρεμότητες ποὺ πρὶν δὲν ὑπῆρχαν. Μόνον ὅσοι τὸ νιώθουν αὐτό, καὶ τὸ συμμερίζονται, ἐκφράζουν τὴν ἐποχή μας. Σ' αὐτοὺς φαίνεται ν' ἀνήκει κι' ὁ ἐπιστολογράφος ποὺ προανέφερα.

«Οἱ σημερινοὶ νέοι—μοῦ γράφει—καταλήγουν στὸν τυχοδιωκτισμὸ ὄχι γιατὶ βιάζονται ν' ἀναδειχτοῦν κοινωνικά, ὄχι γιατὶ λιγοψυχοῦν μπροστὰ στὴν προσπάθεια, ἀλλ' ἀκριβῶς ἀπὸ ἀνάγκη συνέπειας, ἀπὸ μιὰν ἰδιόμορφη ἀνάγκη συνέπειας». Ποιά εἶναι ἡ παράδοξη αὐτὴ συνέπεια, ποὺ μοιάζει, σὲ πρώτη ματιὰ τουλάχιστον, μὲ παραλογισμό; Σημασία, παρατηρεῖ ὁ ἐπιστολογράφος μου, ἔχει μόνο τὸ νὰ εἶσαι ἀκέραιος, «συνεπὴς πρὸς ἑαυτὸν μέχρις ἐσχάτων», εἶναι ἡ φράση του. Καὶ προσθέτει: «Ἀνθρωπιστικά, ἐξοβελιστέοι εἶναι μόνον οἱ νόθοι, οἱ ἄνθρωποι ποὺ δὲν μπορεῖς νὰ ξέρεις τί θὰ κάνουν, γιατὶ εἶναι νομοταγεῖς καὶ ἥσυχοι, χωρὶς νὰ πιστεύουν στὴν κοινωνία». Ὁμολογῶ πὼς δὲν καταλαβαίνω τί σημαίνει ἐδῶ τὸ «ἀνθρωπιστικά». Φανερὸ ὅμως εἶναι ὅτι «συνέπεια» σημαίνει μιὰν ἀντίδραση στὸ συμβιβασμό, στὴ σύμβαση, στὴν παθητικὴ συμμόρφωση μὲ πράγματα ποὺ, οὐσιαστικά, δὲν τὰ πιστεύεις καὶ τ' ἀποδέχεσαι μόνον ἀπὸ ἠθικὴ ἀδράνεια ἢ διάθεση ν' ἀποφύγεις τὶς σκοτοῦρες.

Ὅσο κι' ἂν φαίνεται ἐπικίνδυνη μιὰ θέση ὅπως αὐτὴ τοῦ ἐπιστολογράφου μου, δὲν θὰ διστάσω νὰ τὴ χαρακτηρίσω καὶ τίμια καὶ θαρραλέα. Γιατί, πραγματικά, ἐκεῖνο ποὺ δίνει ἠθικὸ περιεχόμενο στὴ συμπεριφορά μας, δὲν εἶναι ὁ φόβος τῶν κυρώσεων. Εἶναι ἡ βαθύτερη πίστη μας στὴν ὀρθότητα τῶν κανόνων ποὺ ἀκολουθοῦμε. Ἂν ἡ πίστη τούτη, γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, ἔχει κλονιστεῖ, ἕνα ἀπὸ τὰ δυὸ εἶναι ἐνδεχόμενο: Ἢ θ' ἀδιαφορήσουμε γιὰ τὴν οὐσία καὶ θὰ ἐξακολουθήσουμε νὰ ἐφαρμόζουμε ὑποκριτικὰ τὸν τύπο γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουμε ἔτσι τὴν ἡσυχία μας, ἢ θ' ἀποκηρύξουμε τὸ ὅλο, θὰ ἔρθουμε σὲ ρήξη φανερή, σύγκρουση, μὲ τὰ ἰσχύοντα ἤθη. Τὸ πρῶτο ἐξασφαλίζει στὴν κοινωνία μίαν ἰσορροπία τεχνητὴ καὶ πρόσκαιρη. Τὸ δεύτερο ὁδηγεῖ σὲ κλονισμούς, ἀναστατώσεις. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ κόσμου μας.

Δὲν θέλω νὰ ὑποστηρίξω πὼς ἡ ἄποψη τοῦ ἐπιστολογράφου ποὺ ἀνέφερα εἶναι εὐχάριστη, ὁσηδήποτε ἀνάγκη εἰλικρίνειας κι' ἂν τὴν ὑπαγορεύει. Ἐκφράζει ὅμως ἕνα γεγονὸς—κι' αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ τὸ ἀγνοήσουμε. Τὰ ἠθικὰ βάθρα τοῦ κόσμου, σήμερα, εἶναι κλονισμένα. Νά ἡ ἀλήθεια. Τὸ γιατί, τὸ εἴδαμε: Γιατὶ οἱ μεγάλες συρράξεις τοῦ αἰώνα μας ἔφεραν στὸ φῶς, ἐτόνισαν μιὰ βαθύτερη ἀσυνέπεια, ποὺ ὑπέβοσκε πάντα, ἀνάμεσα στὶς θεωρητικές, τὶς φαινομενικὲς «ἀρχὲς» τοῦ κόσμου μας, καὶ τὴν πρακτικὴ ζωή. Γιατὶ ἡ ὑπεύθυνη ἡγεσία τῆς ἀνθρωπότητας ἐνόμισε πὼς μπορεῖ νὰ βασίζεται ἐπ' ἄπειρον στὴ δύναμη τῆς ὑποκρισίας. Βέβαια, ὅσοι διαμαρτύρονται σήμερα κι' ἀντιδροῦν, ἀνάμεσα στοὺς νέους, δὲν ἐμπνέονται πάντα ἀπὸ τὴ συνειδητὴ καὶ τίμια ἀνάγκη ποὺ προβάλλει ὁ ἐπιστολογράφος μου. Ἐπωφελοῦνται συχνὰ ἀπὸ μιὰ κατάσταση ἠθικοῦ ξεπεσμοῦ, γιὰ νὰ παραστρατίσουν. Αὐτὸ ὅμως τί φανερώνει; Φανερώνει πὼς κάτι ἐλαττωματικὸ ὑπάρχει, ποὺ ἐπιτρέπει τὶς παρεκτροπὲς καὶ μένει ἀπογυμνωμένο ἀπὸ τὴν ἀναγκαία δύναμη γιὰ νὰ τὶς στιγματίσει.

Ὁ ἐπιστολογράφος μου, τέλος, ὑποστηρίζει τὴν ἀνάγκη νὰ δημιουργηθεῖ μιὰ «νέα Ἠθική». Κι' ἀποσαφηνίζει: «Μιὰ Ἠθικὴ νέα καὶ πολὺ πειστική, γιατὶ σὲ ὑπολείμματα ἠθικότητας δὲν μπορεῖς νὰ πονηρεύεις, τόσο διαβρώθηκαν ἀπὸ τὸ σκεπτικισμό μας».—Ἐδῶ θὰ διατυπώσω κάποιες ἐπιφυλάξεις. Ἡ λέξη «σκεπτικισμὸς» δὲν μοῦ φαίνεται κατάλληλη νὰ χαρακτηρίσει τὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν πνευμάτων. «Σκεπτικισμὸς» εἶναι ἕνας ὅρος ποὺ ὑποβάλλει τὴν ἐντύπωση μιᾶς κάποιας θεωρητικῆς ἀπάθειας, κάτι σὰν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἐνατένισή τους θεωρητική. Ὁ κόσμος μας ὅμως δὲν ἔχει τίποτα τὸ ἀλεξανδρινό. Εἶναι ἕνας κόσμος πάθους. Στὶς καλλίτερες ἐκδηλώσεις του, τὶς πιὸ ἀντιπροσωπευτικές, οἱ ἀντιδράσεις ποὺ παρουσιάζει, πηγάζουν ἀπὸ κάποιο βίαιο δρᾶμα, ὄχι καλὰ ἀφομοιωμένο, μιὰ σύγκρουση ἐσωτερικὴ ἢ κ' ἐξωτερική. Δὲν λέγομαι σκεπτικιστὴς ὅταν διαδηλώνω τὴν ἀντίθεσή μου τὴν ἀγανακτισμένη ἀπέναντι σ' ὁρισμένες καταστάσεις... Εἰκονοκλαστικὴ εἶναι μᾶλλον ἡ τάση τοῦ κόσμου μας. Κι' ἂν σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἐκφράζεται μόνο μὲ τὴν ἄρνηση, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ φτάσει καὶ στὴ θέση, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε πὼς ἡ ἄρνηση τούτη ἔχει χαρακτῆρα δραματικό, ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν ἀπόγνωση ἢ ἀπὸ τὸν οἰστρηλατημένο πόθο νὰ βρεθοῦν διέξοδοι, ἂν ὄχι λύσεις. Καμιὰ ἐποχὴ δὲν ἔνιωσε νὰ ὀρθώνεται μέσα της τόσο ἔντονη ἡ ἀξίωση τοῦ Δικαίου. Εἶναι μιὰ ἐποχὴ πυρπολημένη ἀπὸ πάθος φλογερό.

Μιὰ «νέα Ἠθικὴ» λοιπόν... Μὲ ποιάν ἔννοια; Ἂν πρόκειται γιὰ μιὰν ἀναπροσαρμογὴ κι' ἀνακατάταξη τῶν ἠθικῶν ἀξιωμάτων, εἴμαστε σύμφωνοι. Τὸ εἴπομε κιόλας, μὲ διαφορετικὰ μόνο λόγια. Ἂν ὅμως πρόκειται γιὰ μιὰν ἀνατροπὴ μηδενιστική, μιὰ κατάλυση τῶν ἀξιῶν ποὺ θὰ ἐκφράζει ἁπλῶς, ἀρνητικά, τὴν ἀγανάκτησή μας ἢ καὶ τὴν ἀμηχανία μας, τότε ὄχι. Χίλιες φορὲς ὄχι! Μιὰ τέτοια τάση ὁδηγεῖ, ἁπλούστατα, στὴ βαρβαρότητα. Κι' αὐτό, ἡ βαρβαρότης, εἶναι ἄλλος ἕνας κίνδυνος, ὁ κυριώτερος μάλιστα, ποὺ ἀπειλεῖ τὸν σημερινὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου.

Ὑπάρχει μιὰ ἀξία ποὺ γύρω της περιστρέφεται ὅ,τι καλλίτερο, ὅ,τι πολυτιμότερο, ὅ,τι ἀξιοσέβαστο ἔχουμε στὴ ζωή. Ἡ ἀξία «ἄνθρωπος». Ἀπ' αὐτὴν πηγάζει καὶ πρὸς αὐτὴν κατευθύνεται κάθε ὑψηλή μας προσπάθεια. Ἡ Ἠθικὴ—ὁποιουδήποτε τύπου Ἠθικὴ—κρίνεται σ' ἀναφορὰ μ' αὐτὴ τὴν ἀναντικατάστατη ἀξία. Εἶναι καλὴ ὅταν τὴν ὑπηρετεῖ—δηλαδὴ τὴν ἐξυψώνει,—εἶναι κακὴ ὅταν τὴν ἀρνιέται. Βέβαια, ἡ καθημερινὴ ἐμπειρία, οἱ προσωπικές μας σχέσεις, ἡ τριβὴ μὲ τὴν πραγματικότητα, οἱ δοκιμασίες ποὺ περάσαμε καὶ ποὺ περνᾶμε, μπορεῖ πολλὲς φορὲς νὰ μᾶς κάνουν, τὸν καθένα χωριστά, νὰ πικραινόμαστε: ν' ἀμφιβάλλουμε ἢ ν' ἀπογοητευόμαστε ἀπὸ μερικοὺς ἀνθρώπους. Ὅλ' αὐτὰ ὅμως δὲν μποροῦν νὰ μᾶς κάνουν ν' ἀποστρέψουμε τὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπιᾶς, ἀφοῦ μ' αὐτὴν εἶναι δεμένη ἀναπόσπαστα ἡ μοῖρα μας. Ἀνήκουμε στὸ εἶδος μας: Μὲ τὰ δικά του τὰ κριτήρια κρίνουμε κι' ὅταν πικραινόμαστε κι' ὅταν ἀγαποῦμε.

Καταλαβαίνουμε λοιπὸν πολὺ καλὰ τὴν ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη γιὰ συνέπεια ἀνάμεσα στὶς ἀρχὲς καὶ στὴν πράξη. Καταλαβαίνουμε τὴν ὑποχρέωση ν' ἀναθεωρηθοῦν πολλὰ ἀξιώματα ποὺ γυμνώθηκαν ἀπὸ περιεχόμενο καὶ παραμένουν μονάχα νεκροὶ τύποι. Καταλαβαίνουμε ἀκόμα καὶ τὴν ἔμφυτη στοὺς νέους ἀνάγκη γιὰ τὸ καινούργιο, τὸ σφριγηλό, τὸ ἀδοκίμαστο. Ἕνα μόνο τοὺς λέμε, βασισμένοι στὴ μακρύνουργιο, τὸ σφριγηλό, τὸ ἀδοκίμαστο. Ἕνα μόνο τοὺς λέμε, βασισμένοι στὴ μακρύτερη, πικρή μας πεῖρα: Τώρα ποὺ θὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὸ τιμόνι, γιὰ νὰ κυβερνήσουν αὐτοί, μὲ τὴ σειρά τους, τὸ καράβι τοῦ κόσμου, ὁποιονδήποτε καινούργιο κι' ἂν τοῦ ἐπιβάλουν χειρισμό, νὰ μὴ χάσουν ποτὲ ἀπὸ τὰ μάτια τους τὸ μοναδικὸ τοῦτο ἀστέρι: τὸν ἄνθρωπο. Ἂν ἐμεῖς πληρώνουμε σήμερα ἁμαρτίες, εἶναι γιατὶ ἐκεῖνοι ποὺ μᾶς κυβερνοῦσαν, τυφλώθηκαν καὶ παραστράτησαν πολλὲς φορές. Ἂς μὴν πέσει κι' ὁ κόσμος τοῦ αὔριο στὸ ἴδιο ἀσυγχώρετο λάθος.

Θ' ἀφήσουμε στοὺς νέους, φεύγοντας, ἕναν κλῆρο πολὺ βαρύ—πρῶτοι ἐμεῖς τ' ἀναγνωρίζουμε. Τί ἄλλο εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀποψινῆς μας ὁμιλίας; Ἄμποτε νὰ εἴχαμε καταφέρει κάτι καλλίτερο, ἔτσι ποὺ νὰ εἶναι πιὸ φιλόξενος γι' αὐτοὺς ὁ κόσμος, πιὸ χαρούμενη ἡ ζωή. Ἂν ὅμως ὁ κλῆρος γιὰ τοὺς νέους εἶναι βαρύς, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ πολλὰ δεσμὰ ποὺ μᾶς περιορίζουν ἐμᾶς, ἔχουν γι' αὐτοὺς λείψει.

Εἶναι ἐσωτερικὰ πιὸ ἐλεύθεροι, ἀντικειμενικὰ πιὸ λυτρωμένοι. Περισσότερο κύριοι τῆς τύχης τους ἀπ' ὅσο εἴμασταν ἐμεῖς τῆς δικῆς μας. Ἕνα τοὺς λείπει : ἡ αὐτοπειθαρχία, ἡ ὑποταγὴ σ' ἕναν ἀνώτερο, ἐσωτερικὸ νόμο. Ἔχω τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ τὸν ἀναζητήσουν. Θὰ τὸν ἀναζητήσουν ὁδηγημένοι ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀπὸ τὶς σκληρὲς συνθῆκες τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ὡριμότητα, τέλος, πού, ἀργὰ ἢ γρήγορα, θἄρθει.

Αὔριο, μιὰ μέρα, ἐμεῖς θ' ἀποσυρθοῦμε. Καθισμένοι στὸ στασίδι, ὅπως οἱ πολὺ ἡλικιωμένοι στὴν ἐκκλησία, θὰ βλέπουμε τὸν νέο κόσμο νὰ πηγαίνει καὶ νἄρχεται κάτω ἀπὸ τοὺς ψηλούς, ἔναστρους θόλους τῆς οἰκουμένης, καὶ νὰ τοὺς γεμίζει μὲ τὸ ζωηρό, ἀνυπόμονο βουητό του. Μπορεῖ ἀπὸ τὸ θέαμα ποὺ θὰ βλέπουμε, νὰ μὴν καταλαβαίνουμε καὶ πολλὰ πράγματα,—ἔτσι γίνεται πάντα, βλέπετε, μὲ τοὺς ἡλικιωμένους. Ὅμως ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία δὲν εἶναι ἂν ὁ καινούργιος αὐτὸς κόσμος θὰ μᾶς φαίνεται ἐμᾶς ὡραῖος ἢ ἄσχημος. Ἐκεῖνο ποὺ ἔχει σημασία εἶναι νὰ μὴ φανεῖ μιὰ μέρα ἄσχημος σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ τὸν ζοῦνε.

Τοὺς ἀφήνουμε φεύγοντας τὴν πεῖρα μας, τοὺς ἐμπιστευόμαστε τὸν καημό μας, κι' ἀποθέτουμε στὶς ζεστὲς χοῦφτες τους ἕνα πουλὶ ἀλαφιασμένο, τὴν τρομαγμένη μας ἐλπίδα. Εἴμαστε βέβαιοι πὼς δὲν θὰ τὸ πνίξουν. Θὰ τὸ θερμάνουν, θὰ τὸ συντηρήσουν, γιὰ νὰ μπορέσει κάποτε νὰ ξεθαρρευτεῖ.

Κι' ὅταν ἔρθει ἡ ὥρα νὰ κάνει φτερό, ἡ περιπόθητη ὥρα, ξέρουμε πὼς θὰ τὸ ἀκολουθήσουν μὲ τὰ μάτια τους, μήνυμα χαρᾶς στὸ γαλανὸ στερέωμα, μαντατοφόρο τῆς εἰρήνης ὕστερα ἀπὸ τὸν κατακλυσμὸ ποὺ θἄχει πάψει. Καὶ θὰ νιώσουν τότε μαζί του νὰ ὀρθώνεται, νὰ φτερουγάει ἡ ψυχή τους, γιατὶ ἡ σημερινὴ κρυφὴ ἐλπίδα θὰ ἔχει γίνει πιὰ ὄνειρο ποὺ ξεδιάλυνε, πραγματοποιημένο ἰδανικό.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ

Φιλοσοφικὴ ἄποψη τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας (IV)*

§ 4. Ὁ δέκατος ὄγδοος καὶ ὁ δέκατος ἔνατος αἰώνας. Ἀπολήξεις

Μέσα στὸ ἔργο τοῦ Galilei, τοῦ Descartes, τοῦ Bacon καὶ τοῦ De Groot ἡ θεωρητικὴ συνείδηση τῆς Εὐρώπης ἐμφανίζεται μὲ τὴ ρώμη καὶ τὴ λάμψη μιᾶς νέας ἥβης. Ἔπειτ' ἀπ' αὐτὴ τὴν πρώτη, μιὰ δεύτερη μεγάλη γενεά : Spinoza, Locke, Leibniz καὶ Newton, θεμελιώνει ὁριστικά, ἕως τὰ τέλη τοῦ 17ου καὶ κατὰ τὶς πρῶτες δεκάδες τοῦ 18ου αἰώνα, τὸ νέο φιλοσοφικὸ καὶ ἐπιστημονικὸ οἰκοδόμημα. Μόνο μιὰ μεγάλη μορφὴ ἐκείνου τοῦ καιροῦ, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ βρίσκεται στὴν πρώτη γραμμὴ τῆς θριαμβευτικῆς πορείας, στέκει ἐπίμονα ἔξω ἀπὸ τὴν τροχιά της μὲ βαριὰ προαισθήματα : ὁ Blaise Pascal. Εἶναι ὅμως ἀκόμη νωρὶς γιὰ νὰ ἐννοήσει ἡ γεμάτη αὐτοπεποίθηση νεαρὴ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη τί βαθὺ καὶ σοβαρὸ συμβολίζει αὐτὴ ἡ ἀποχή.

Κατὰ τὸν 18ο αἰώνα ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη ξετυλίγει περισσότερο τὸ νῆμα τῶν ἰδεῶν ποὺ κληρονόμησε ἀπὸ τὸν 17ο. Ἀλλὰ δὲν ἀργοῦν νὰ παρουσιαστοῦν κάποιες διασπάσεις καὶ ρήγματα ἀνησυχητικὰ ποὺ θὰ ἐπιβάλουν στὸ τέλος τοῦ αἰώνα τὴν ἀναθεώρηση τῶν ἀρχικῶν θέσεων, μιὰ πρώτη βαρυσήμαντη ἀπόπειρα ἐλέγχου τῶν ἕως τώρα κατακτήσεων. Αἰώνας τοῦ Διαφωτισμοῦ ὀνομάζεται ὁ 18ος ἀπὸ τὰ πιὸ ἔκδηλα χαρακτηριστικά του : λατρεία τοῦ ὀρθοῦ λόγου, deismus καὶ φυσικὴ θρησκεία,

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας, σελ. 84.

πίστη στὴν ἐλευθερία τῆς σκέψης, πόθος γιὰ κοινωνικὴν ἀπολύτρωση καὶ πολιτικὲς ἐλευθερίες κλπ. Ὁ ὁρισμὸς ποὺ δίνει στὴν ἔννοια τοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ Kant ἐξηγεῖ αὐτὲς τὶς τάσεις : «Διαφωτισμὸς εἶναι ἡ ἔξοδος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητά του, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶναι ὑπαίτιος». Ὥριμος : ἐκεῖνος ποὺ μπορεῖ νὰ μεταχειριστεῖ τὸ νοῦ του χωρὶς τὴν καθοδήγηση ἑνὸς ἄλλου. Ἀπὸ δική του ὑπαιτιότητα ἀνώριμος : ὅποιος ὄχι ἀπὸ ἔλλειψη νοημοσύνης, ἀλλὰ ἀπὸ ὀκνηρία καὶ ἀτολμία δὲν στηρίζεται στὶς δικές του διανοητικὲς δυνάμεις, ἀλλὰ ἐμπιστεύεται τὴν καθοδήγησή του σ' ἕναν ἄλλο· ὅποιος λοιπὸν θεληματικὰ μπαίνει κάτω ἀπὸ τὴν κηδεμονία ἑνὸς ἄλλου καὶ ἀφήνεται ἀπ' αὐτὸν νὰ ὁδηγηθεῖ. Ἔμβλημα τοῦ Διαφωτισμοῦ κατὰ τὸν Kant εἶναι : «Sapere aude! Ἔχε θάρρος νὰ μεταχειρίζεσαι τὸ δικό σου νοῦ». Χαρακτηριστικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς θεωρήθηκε καὶ κατὰ κανόνα ἀναφέρεται, μέσα στὴν κίνηση τῶν Γάλλων «Ἐγκυκλοπαιδικῶν», ὁ Voltaire. Ὅπως ὁ Montesquieu τὶς πολιτικὲς ἰδέες, ἔτσι καὶ ὁ Voltaire ἀπὸ τὴν Ἀγγλία μεταφέρει στὴ χώρα του τὴ «νέα» Φυσική, τὴ Φυσικὴ τοῦ Newton, καὶ γεμάτος φλογερὴ πίστη στὴν ἐλευθερία καὶ στὸν ὀρθὸ λόγο πλήττει ἀμείλικτα μὲ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴ σάτιρά του τοὺς θεσμοὺς ποὺ ἐπιμένουν νὰ κρατοῦν τὸν ἄνθρωπο μέσα στὸ πνευματικὸ σκότος.—Πραγματικά, ὁ 18ος ὀξύνει ἀκόμη περσσότερο ἀπὸ τὸν προηγούμενο αἰώνα τὴν τάση ν' ἀποκρυσθεῖ ἀπὸ τὴ σκέψη ὁποιαδήποτε «ἐξωτερικὴ αὐθεντία» καὶ δυναμώνει τὴν ἀπόφαση ν' ἀνατεθεῖ στὸν αὐτόνομο ὀρθὸ λόγο τῶν προβλημάτων ἡ λύση. Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτὴ τὴ ροπὴ ὑπάρχουν μέσα στὴ συνείδηση τῆς ἐποχῆς καὶ ἄλλες ἐξίσου ἢ καὶ περισσότερο ἀκόμη σημαντικὲς γιὰ μιὰ βαθύτερη θεώρηση τῶν ἱστορικῶν ἐξελίξεων τοῦ νεοευρωπαϊκοῦ πνεύματος.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι στοὺς χρόνους ἐκείνους μιὰ ὑπερβολικὴ ἔνταση τῶν ἀφετηριακῶν ἰδεῶν ποὺ φτάνει ἕως τὴν ἀποκλειστικότητα καὶ τὴ μονομέρεια, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀδιαλλαξία νὰ προκαλεῖ καὶ νὰ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια ἄλλο τόσο ἔντονες ἀντιδράσεις. Τὸν περασμένο αἰώνα ἡ κριτικὴ τοῦ καρτεσιανοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἡ ἀνάδειξη τῶν ἐμπειρικῶν πηγῶν τῆς γνώσης ἀπὸ τὸν Locke δὲν εἶχε ὁδηγήσει στὴ ριζικὴν ἀντίθεση Λόγου καὶ Ἐμπειρίας. Τώρα ἡ φανατικὴ προσήλωση στὸ κῦρος τοῦ καθαροῦ Λόγου ἀπολήγει (διαμέσου τοῦ Leibniz) στὸν ἄκρατο ὀρθολογισμὸ τοῦ Chr. Wolff καὶ τῆς σχολῆς του, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πάλι ἡ ἐπίμονη ἀναφορὰ στὴν καθαρὴ Ἐμπειρία, ἀπὸ ἀντίδραση πρὸς τὴν ἀπολυταρχία τῆς νόησης, φτάνει ἕως τὴν αἰσθησιοκρατία καὶ τὸ ματεριαλισμὸ τῶν Γάλλων φιλοσόφων : Condillac, Lamettrie, d'Holbach κ.ἄ. Μὲ τὴν ἴδια ἀποκλειστικότητα στὸν προοπτικὸ ἄξονα ἀντιτίθενται τὰ χρόνια ἐκεῖνα μὲ ἀδιαλλαξία ἡ θρησκεία τοῦ Λόγου καὶ ἡ θρησκεία τοῦ συναισθήματος, ἡ πίστη στὴν πρόοδο μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ (Condorcet) καὶ ἡ νοσταλγία τῶν ἀρχέγονων, τῶν «φυσικῶν» καταστάσεων (Rousseau) κ.ο.κ. Ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι μὲ τὴν ἱστορικὴ πρόβαση ἀπὸ τὸν 17ο πρὸς τὸν 18ο αἰώνα τὰ σώματα τῶν ἰδεῶν ἀρχίζουν νὰ διασπῶνται καὶ ἀπὸ τὴ διάσπαση δημιουργοῦνται συγκρούσεις καὶ ἀντιθέσεις, μονομέρειες καὶ φανατισμοί, μὲ συνέπεια νὰ συνθλίβονται μέσα στὴ διαμάχη τὰ ζητήματα καὶ οἱ ἔννοιες νὰ ρηχαίνουν. Μὲ αὐτὴ τὴν κατεργασία τὸ ἱστορικὸ ἔδαφος γίνεται πρόσφορο γιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ ἕνα πολὺ ἐπικίνδυνο γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη παράσιτο : ὁ δ ο γ μ α τ ι σ μ ό ς, δηλ. ὁ εὔκολος παραμερισμὸς τῶν ἀποριῶν, τὸ ἄπλωμα σὲ πλάτος μὲ ζημιὰ τοῦ βάθους, ἡ ἐφησύχαση στὶς πολὺ ἁπλὲς λύσεις, ἡ ἀβασάνιστη κατασκευὴ ἐννοιῶν ποὺ ἀντὶ νὰ λύνουν σκεπάζουν τὰ προβλήματα—ὅλα φαινόμενα ἐλαττωμένης θεωρητικῆς εὐθύνης. Ἐνῶ ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς εἶχε (ἑκατὸ πενήντα χρόνια πρὶν) ὀρθωθεῖ γιὰ ν' ἀποτινάξει τὴ νάρκη τοῦ ἀνεύθυνου δόγματος, τώρα κινδύνευε πάλι νὰ ὑποδουλωθεῖ σὲ νέα εἴδωλα, πλάσματα αὐτὴ τὴ φορὰ τῆς ὑπεροψίας του. Ὅπου μέσα στὴν ἱστορικὴ κίνηση τοῦ πνεύματος παρουσιάζονται τὰ συμπτώματα αὐτά, ἡ πεῖρα ἑνὸς μακρινοῦ παρελθόντος (τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ) μᾶς ἔχει διδάξει τί νὰ περιμένομε : ὁ δογματισμὸς ἀντισταθμίζεται μὲ τὸν σ κ ε π τ ι κ ι σ μ ό. Πραγματικά,

στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα παράλληλα καὶ ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν δογματισμὸ σημειώνει σοβαρὰ τὴν παρουσία του ὁ σκεπτικισμὸς μὲ τὸν David Hume, στοχαστὴ ποὺ βαθιὰ θὰ ἐπηρεάσει τοὺς μεταγενέστερους, γιατὶ οἱ ἀμφιβολίες του (ὅπου ὑπάρχουν ἤδη οἱ καταβολὲς μιᾶς πολὺ γόνιμης Κριτικῆς) ξυπνοῦν τὸν Immanuel Kant—κατὰ τὴν ὁμολογία τοῦ ἴδιου—ἀπὸ τὸ λήθαργο τοῦ δογματισμοῦ καὶ ὁδηγοῦν πάλι τὴ φιλοσοφία σὲ νέες ἀξιόλογες πραγματοπιήσεις.

Στὴν ἱστορία τῆς νεοευρωπαϊκῆς φιλοσοφίας ὁ Kant κατέχει τὴ θέση ἑνὸς πολὺ σημαντικοῦ σταθμοῦ. Εἶναι ἡ στιγμὴ ποὺ τὸ πνεῦμα ἀντιλαμβάνεται ὅτι κάτι δὲν πηγαίνει καλὰ στὴν πορεία του, ὅτι ἐνῶ ἄρχισε μὲ πολὺ καλοὺς οἰωνούς, τὰ ἐπιτεύγματα εἶναι ἰσχνότατα, καὶ προβαίνει σὲ μιὰν ἀναθεώρηση τῶν μεθόδων του, στὴν ἀναψηλάφηση τῶν δυνάμεων του καὶ στὴν ἀνατοποθέτηση τῶν ζητημάτων. Αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ καμπὴ ἀντιπροσωπεύει ἡ «κριτικὴ» φιλοσοφία τοῦ Kant.—Ποιό νὰ εἶναι τάχα τὸ ὁριστικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ μόχθου του; Μὲ τὴν καντιανὴ φιλοσοφία ὁ Λόγος ἀποκαταστάθηκε στὰ δικαιώματά του, ἢ ἀποδείχθηκε σαφέστερα καὶ πειστικότερα ἀπὸ ἄλλοτε ὅτι ἡ Ἐμπειρία εἶναι ἡ πρώτη καὶ κύρια προϋπόθεση κάθε ἀντικειμενικὰ ἔγκυρης γνώσης; Μὲ τὴν «ὑπερβατολογικὴ» Λογικὴ καὶ Διαλεκτικὴ τοῦ Kant ἡ Φυσικὴ εἶναι ποὺ ἐξασφαλίσθηκε ἀπὸ τὴν ἀμφιβολία καὶ ἐξοπλίσθηκε μεθοδολογικὰ ἢ ἡ Μεταφυσικὴ θεμελιώθηκε στερεότερα; Καὶ στὸ τέλος, μὲ τὶς ἐπίμονες ἀναλύσεις καὶ τὶς μεγαλοφυεῖς ἐννοιολογικές του κατασκευές, ἀπὸ ποῦ γέρνει ὁριστικὰ ὁ ἀξιολογικὸς ζυγὸς τῆς φιλοσοφίας του: περιόρισε τὴ γνώση γιὰ νὰ κάνει τόπο στὴν πίστη ἢ ἔβαλε στὴν κορυφὴ τὴν Ἠθικὴ γιὰ ν' ἀχρηστέψει τὴ Θρησκεία; Οἱ ἐγκυρότεροι ἑρμηνευτὲς τοῦ Kant δὲν ἔχουν ἀκόμη συμφωνήσει γιὰ τὶς ἀπαντήσεις ποὺ πρέπει νὰ δοθοῦν σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα ; γιὰ κάθε ἄποψη μποροῦν μέσα στὰ κείμενα νὰ βρεθοῦν πολλὰ καὶ ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα. Ἴσως ἡ μεγάλη πρωτοτυπία τοῦ Kant νὰ εἶναι ὅτι προσπάθησε ν' ἀνοίξει τόσο πολὺ τὶς ἔννοιές του, ὥστε νὰ χωρέσουν ἄνετα ὅλες. Ἂν ὅμως γιὰ τὸν ἑρμηνευτὴ προβάλλουν ἐδῶ μεγάλες καὶ κάποτε ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, ὁ ἱστορικὸς ἀπέναντί του βρίσκεται σ' εὐνοϊκότερη θέση· περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικὰ ὀρθὸ νόημα τῶν συγγραφῶν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς πραγματικὲς προθέσεις καὶ ἐπιδιώξεις τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ἐκεῖνος ἐνδιαφέρεται νὰ διαπιστώσει καὶ νὰ ἐξηγήσει : πῶς εἶδε καὶ ἐγκολπώθηκε τὸ ἔργο τοῦ Kant ἡ ἐποχή του καὶ ποιές ἐπιδράσεις εἶχε τὸ ἔργο τοῦτο στὴν κατοπινὴ ἐξέλιξη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ.

Δὲν εἶναι καθόλου σπάνιο στὴν ἱστορία τὸ φαινόμενο τὰ γεγονότα ν' ἀποβαίνουν διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῶν κυρίων συντελεστῶν τους. Ν' ἀναθεωρήσει τὴν ἕως τώρα πορεία, νὰ βασανίσει κριτικὰ τὶς πραγματοποιήσεις τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, νὰ ἐξετάσει μὲ ἄγρυπνη προσοχὴ τὴ μέθοδο τῆς ἐπιστήμης γιὰ νὰ βεβαιωθεῖ ἂν ὁδηγεῖ ἢ ὄχι σὲ ἀσφαλεῖς ἀλήθειες, εἶναι βέβαια τὸ πρόγραμμα τῆς καντιανῆς Κριτικῆς. Καὶ δὲν ἀποκλείεται πρόθεση τοῦ ἴδιου τοῦ Kant νὰ ἦταν, μὲ τὸν ἔλεγχο τῶν προϋποθέσεων τῆς ἔγκυρης γνώσης, νὰ περιορίσει τὸ Λόγο μέσα στὰ αὐστηρὰ ὅρια τῆς δικαιοδοσίας καὶ τῆς οὐσιαστικῆς ἀποδοτικότητάς του καὶ νὰ ματαιώσει μιὰ γιὰ πάντα κάθε ἀπόπειρα φυγῆς πρὸς τὸ δογματισμό. Πραγματικὰ ἔδειξε μὲ τὸ ἔργο του ὅτι τοῦ θεωρητικοῦ Λόγου ἡ δύναμη ἁπλώνεται ἕως ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν ἀντικείμενα προσιτὰ στὶς αἰσθήσεις. Μόνον ὅταν ἐπεξεργάζεται ἀντικείμενα αἰσθητά, μπορεῖ—λέγει—ἡ νόηση μὲ τὴ συνθετική της δραστηριότητα νὰ φτάνει σὲ ἔγκυρες, ἐπιστημονικὰ βέβαιες καὶ ἀντικειμενικὲς γνώσεις. Πέρ' ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας (καὶ τὰ ἀντικείμενα τῆς Μεταφυσικῆς : Θεός, ὁ Κόσμος στὴν ὁλότητά του, Ψυχὴ βρίσκονται ἐξ ὁρισμοῦ ἐπέκεινα τῆς ἐμπειρίας) ὁ κατηγορικὸς ὁπλισμὸς τοῦ θεωρητικοῦ συνειδέναι δὲν εἶναι ἐπαρκὴς γιὰ νὰ βρεῖ τὸ στόχο, καὶ ὅταν χρησιμοποιεῖται, μοιραῖα ὁ νοῦς ἐμπλέκεται σὲ ἄλυτες ἀντινομίες.--Ὅμως τοῦτο τὸ κριτικὰ ἀρνητικὸ μέρος τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας πολὺ λίγο τὸ πρόσεξαν οἱ σύγχρονοι καὶ λιγότερο ἀκόμη οἱ ἀμέσως μεταγενέστεροι. Ὁ δημιουργός της ἀκούστηκε, θαυμάστηκε καὶ

ἔμεινε στὴ φιλοσοφικὴ συνείδηση καὶ τῆς δικῆς του γενεᾶς καὶ ἐκείνων ποὺ ἀκολούθησαν, λιγότερο σὰν καταλυτὴς καὶ περισσότερο σὰ θεμελιωτὴς μιᾶς «μελλοντικῆς Μεταφυσικῆς ποὺ θὰ μπορέσει νὰ ἐμφανισθεῖ ὡς ἐπιστήμη». Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη πίστευε τόσο πολὺ στὸ Λόγο, ὥστε τὸ βλέμμα της προσηλώθηκε ὄχι στὰ «λογικὰ» εἴδωλα ποὺ ἔσπαζε μὲ τὸ σφυρί της ἡ Κριτικὴ τοῦ Kant, ἀλλὰ στοὺς νέους «λογικοὺς» θεοὺς ποὺ ἐρχότανε μὲ τὶς νεότευκτες σκαλωσιές της νὰ ὑψώσει ἡ διαλεκτική του. Παράβλεψε τὸ ἀρνητικὸ καὶ οἰκειώθηκε τὸ θετικὸ (ὅπως τὸ αἰσθάνθηκε) μέρος τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, γιατὶ αὐτὸ ἀνταποκρινότανε στὴ σκέψη καὶ στὸ αἴσθημά της. Στὶς «θετικὲς» δοξασίες του ἦταν ἐξίσου σαφὴς ὁ Kant. Θεμιτὲς καὶ νόμιμες θεώρησε πάντα τὶς μεγάλες μεταφυσικὲς ἀλήθειες : τὴν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, τὴν τάξη τοῦ Κόσμου, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς· ἂν ἐτόνιζε ὅτι τὴ βεβαιότητα γι' αὐτὲς τὶς ἀλήθειες μᾶς τὴ δίνει ὄχι ὁ θεωρητικὸς ἀλλὰ ὁ πρακτικὸς Λόγος, τοῦτο δὲν ἄλλαζε ριζικὰ τὴν κατάσταση, ἀφοῦ πάλι ὁ Λόγος ἦταν ἡ ἔσχατη ἐγγύηση τοῦ κύρους των. Μιὰ ὁρισμένη χρήση τοῦ Λόγου, ἡ «πρακτική», ὑψώνει—κατὰ τὸν Kant—τὴ συνείδηση ἕως τὴ σφαίρα τῶν «ὄντως ὄντων» καὶ τὴν κάνει ἱκανὴ νὰ προσπελάσει τὸ Ἀπόλυτο, ὄχι ἔστω γιὰ νὰ τὸ γνωρίσει, πάντως ὅμως γιὰ νὰ τὸ ἀκούσει καὶ νὰ δεχτεῖ τὰ προστάγματά του. Καὶ ὡς θεωρητικὸς ἔχει δύναμη μεγάλη ὁ Λόγος, ἀφοῦ στὸν a priori ὁπλισμὸ τῆς νόησης ὀφείλει ἡ ἐπιστημονικὴ πραγματικότητα (τὰ «φαινόμενα») τὴ σύσταση καὶ τὴν ὑφή της· ὡς πρακτικὸς ὅμως κατορθώνει κάτι πολὺ μεγαλύτερο : γίνεται ἡ γέφυρα γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσει μιὰ ἐφήμερη ὕπαρξη, ὁ ἄνθρωπος, μὲ ἀκατάλυτες Ἀρχές, δηλ. μὲ τὸ Ἀπόλυτο.

Εἴτε τὸ ἤθελε ἢ ὄχι ὁ ἴδιος ὁ Kant, εἴτε αὐτὸ τὸ νόημα εἶχε ἢ ὄχι τὸ συγγραφικό του ἔργο, βέβαιο (ἂν κρίνομε ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ ἀποτελέσματα) εἶναι ὅτι μὲ τὴν καντιανὴ φιλοσοφία τὸ ρεῦμα τοῦ ὀρθολογισμοῦ ὄχι μόνο δὲν ἀνακόπηκε, ἀλλὰ φάνηκε ὅτι ἀνανέωσε τὶς δυνάμεις του καὶ ὁπωσδήποτε ἔγινε ἰσχυρότερο. Ὄχι μόνε στὴν ἠθική, ἀλλὰ καὶ στὴ φυσικὴ φιλοσοφία ὁ καντιανισμὸς ἀνακαίνισε καὶ στερέωσε περισσότερο τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ βεβαιότητα κατοχυρώνεται μόνο μὲ τὴν ἀναφορὰ σὲ μιὰ καθολικὴ καὶ ἀναγκαία Ἀρχή· στὴν περιοχὴ τῶν θεωρητικῶν ἀποφάνσεων (τῆς ἀλήθειας) ὁ Kant ὀνομάζει αὐτὴ τὴν Ἀρχή : «Συνείδηση ἐν γένει», στὴ σφαίρα τῶν ἠθικῶν ἀξιοθετήσεων (τῆς ἀρετῆς) : «καθαρὴ Βούληση». Μ' ὅλο ποὺ δεσπόζουν σὲ διάφορους τομεῖς τοῦ πνεύματος, ἡ καθεμιὰ μὲ τὸν τρόπο της, οἱ δυὸ αὐτὲς Ἀρχὲς χάρη στὸν a priori χαρακτήρα τους ἔχουν μεγάλη μεταξύ τους ὁμοιότητα. Θὰ τὶς ἔλεγε κανεὶς (χωρὶς διόλου νὰ κατηγορηθεῖ ὅτι διαστρέφει ἢ παρερμηνεύει τὰ νοήματα τοῦ Kant) δύο ὄψεις τῆς ἴδιας ἀπρόσωπης Αὐθεντίας ποὺ τὸ κατὰ παράδοση ὄνομά της εἶναι «Λόγος». Τὴν καθαρή, δηλ. τὴν ἀπόλυτα ἠθικὴ Βούληση ποὺ θέτει κατηγορηματικὰ τὶς ἐντολές της, Λόγο τὴν ὀνομάζει ὁ ἴδιος ὁ Kant, Λόγο «πρακτικό». Ἀλλὰ καὶ ἡ «Συνείδηση ἐν γένει» κατὰ τί τάχα διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὸν «θεωρητικὸ Λόγο»; Ὅπως (πάντοτε κατὰ τὸν Kant) μιὰ πράξη καταξιώνεται ἠθικὰ μόνο ἐὰν εἶναι σύμφωνη μὲ τὸ ἄνευ ὅρων πρόσταγμα τῆς a priori νομοθετούσας «καθαρῆς Βούλησης», ἔτσι καὶ ἡ ἐγκυρότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης κατὰ βάθος εἶναι ἡ συμφωνία μὲ τὸν a priori συγκροτημένο, τὸν «κατηγορικὸ» κώδικα τῆς «Συνείδησης ἐν γένει». Τὸ ὑποκείμενο τῆς γνώσης θεωρημένο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς καθολικότητας καὶ τῆς ἀναγκαιότητας τῶν ἀρχῶν ποὺ προσδιορίζουν τὴ λειτουργία του, δηλ. ἀφηρημένο καὶ ἀπρόσωπο—τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι ἡ «Συνείδηση ἐν γένει»· ἀλλὰ καὶ ἡ «καθαρὴ Βούληση» εἶναι τὸ ἠθικῶς ἀπόλυτα αὐτοκαθοριζόμενο ὑποκείμενο τοῦ πράττειν, κάτι δηλ. πάλι ἀφηρημένο καὶ ἀπρόσωπο. Ἡ ὑποταγὴ τῆς κάθε συγκεκριμένης καὶ προσωπικῆς συνείδησης στὴν πειθαρχία αὐτῆς τῆς ἀφηρημένης καὶ ἀπρόσωπης ἐξουσίας εἶναι στὴ μιὰ περίπτωση : ἡ ἐγγύηση τῆς ἀλήθειας, στὴν ἄλλη : τὸ μέτρο τῆς ἀρετῆς. Ἐδῶ ἕνας a priori κανόνας θεμελιώνει τὸ δέον· ἐκεῖ πάλι ἕνας a priori ὁπλισμὸς προϋποτίθεται γιὰ νὰ συλληφθεῖ ἔγκυρα τὸ ἀντικειμενικὸ ὂν τῆς ἐπιστήμης (ποὺ

γιὰ τὸν Kant εἶναι βέβαια τὸ «φαινόμενο»). Ὅπως ἂν ἀναλύσομε μιὰ γνήσια ἠθικὴ πράξη, θὰ βροῦμε στὸ βάθος της τὴ μορφὴ ἑνὸς a priori ἰσχυροῦ ἠθικοῦ νόμου· ἔτσι καὶ ἂν ἀπογυμνώσομε ἀπὸ τὸ ἄλλο περιεχόμενό της μιὰ βέβαιη θεωρητικὴ ἀπόφανση, θ' ἀπομείνουν (μαζὶ μὲ τὶς a priori μορφὲς τῆς ἐποπτείας) οἱ καθαροὶ λογικοὶ ἁρμοὶ τῆς νόησης, οἱ «κατηγορίες» ποὺ εἶναι οἱ a priori ὅροι κάθε κρίσης. Ἂν αὐτὴ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία δὲν εἶναι ὀρθολογιστικὴ (μὲ τὸ νόημα ποὺ δίνει σ' αὐτὸ τὸν ὅρο ἡ εὐρωπαϊκὴ σκέψη ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Σωκράτη ἕως σήμερα), τότε εἶναι ἀκριβῶς εἶναι ὁ ὀρθολογισμός;

Ἕνα βῆμα, ἀλλὰ σημαντικό, χρειάζεται ἀκόμη γιὰ νὰ φτάσομε στὸν παλλογισμό, ὅπου θὰ συντελεσθεῖ πιὰ ἡ «ὕβρις τῆς φιλοσοφίας». Τὸ βῆμα τοῦτο θὰ τὸ κάνει ὁ Hegel. Ὁ Λόγος τοῦ Kant εἶναι ἀπὸ τὴ στατικότητά του καταδικασμένος σὲ ἀδράνεια. Μὲ τὸν Hegel θὰ κινηθεῖ, θ' ἀποκτήσει ἀπεριόριστο δυναμισμὸ καὶ θὰ ὁλοκληρώσει τὶς κατακτήσεις του. «Φύση» εἶχεν εἰπεῖ ὁ Kant εἶναι «ἡ ὕπαρξη τῶν πραγμάτων κατὰ τὸν προσδιορισμό τους ἀπὸ νόμους ἀπαράβατους», καὶ τοὺς νόμους ὁ νοῦς τοὺς ἐπιβάλλει σύμφωνα μὲ τὶς a priori ἔννοιες ποὺ ἀποτελοῦν τὸν κώδηκά του. Ὁ Λόγος λοιπὸν διαρρέει τὴ φυσικὴ πραγματικότητα· αὐτὸς κυρίως τὴν κάνει τέτοια ποὺ εἶναι γιὰ τὸν ἐπιστήμονα· γιὰ τὴ Φυσικὴ ἐπιστήμη ὄχι τὰ ἴδια τὰ φαινόμενα, ἀλλὰ ἡ λογική τους «τάξη» εἶναι ἡ Φύση. Τὸ ἴδιο θὰ εἰποῦ, ἀλλὰ μὲ πολὺ ἐντονώτερη διατύπωση, ὁ Hegel γιὰ τὴν Ἱστορία : «ὅ,τι εἶναι πραγματικὸ εἶναι ἔλλογο, καὶ ὅ,τι εἶναι ἔλλογο εἶναι πραγματικό».

Ὁ Hegel βλέπει μέσα στὴν Ἱστορία ὄχι μιὰ χρονολογικὴ σειρὰ γεγονότων, ἀλλὰ τὴ λογική τους «φορὰ» καὶ «τάξη», τὴ σύμφωνα μὲ ὁρισμένους, «διαλεκτικοὺς» νόμους ἀνάπτυξη καὶ πραγματοποίηση τῆς Ἰδέας τῆς Ἐλευθερίας. Τὸ Ἀπόλυτο μέσα στὴν ἐγελιανὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι μιὰ ἀπὸ πρὶν ὁρισμένη καὶ τελειωμένη ἔννοια, ἀλλὰ κάτι ποὺ πραγματοποιεῖται μέσα στὸν ἱστορικὸ χρόνο, ποὺ ὁλοκληρώνεται στὸ τέρμα τῆς ἱστορικῆς του ἀνάπτυξης καὶ μὲ τὴ μεσολάβηση αὐτῆς τῆς ἀνάπτυξης. Ἔτσι ἀπόλυτη εἶναι καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου· πραγματοποιεῖται μέσα στὴν Ἱστορία καὶ διὰ τῆς Ἱστορίας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἡ Ἱστορία του, δηλ. τὸ προνόμιο καὶ ἡ ἱκανότητά του νὰ ἔχει Ἱστορία. Ἑπομένως δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ χωριστὰ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τὴν Ἱστορία, οὔτε ἡ Ἱστορία χωριστὰ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο : μέσα στὴν Ἱστορία ὁ ἄνθρωπος εἶναι (πάει νὰ γίνει) ἐκεῖνος ποὺ εἶναι μὲ τὴν πραγματοποίηση τῶν δυνατοτήτων ποὺ περιέχει ἡ ἰδέα του, καὶ ἡ Ἱστορία εἶναι πάλι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὴν προβολὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξή του μέσα στὰ χρόνο, ἡ πορεία πρὸς τὸ πλήρωμα τοῦ ἑαυτοῦ του, πρὸς τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐλευθερίας. Γιατὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ πνευματικοῦ, δηλ. τοῦ ἱστορικοῦ ὄντος : ἡ ἐλευθερία.—Ὁλόκληρη ἡ ἐγελιανὴ φιλοσοφία περιστρέφεται γύρω ἀπ' αὐτὸ τὸ θαυμαστὸ γεγονός : τὴν ἱστορικότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν πνευματικότητα τῆς Ἱστορίας, ποὺ δείχνει καθαρὰ τὴ βαθειὰ καὶ ἐσώτατη συνάφεια Λόγου καὶ πραγματικότητας. Ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη, λέγει ὁ Hegel, προωθεῖται πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἀνάπτυξη ἀπὸ τὴν ἀκατανίκητη ὁρμὴ νὰ ὑπερπηδάει κάθε περιορισμένη πραγμάτωση τοῦ ἑαυτοῦ της, νὰ σπάζει τὶς ἀτελεῖς μορφὲς ποὺ πραγματοποιεῖ, γιὰ νὰ φτάσει στὸ πλήρωμα, στὴν πραγμάτωση τοῦ συνόλου τῶν δυνατοτήτων της. Αὐτὴ ἡ τάση πρὸς τὴν ὁλοκλήρωση εἶναι τὸ κίνητρο, ὁ σκοπὸς καὶ τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας. Οὔτε τυφλὸ λοιπὸν καὶ ἄσκοπο, οὔτε ἀσυνάρτητο καὶ στὴ σύμπτωση παραδομένο εἶναι τὸ ρεῦμα τῆς Ἱστορίας. Ἀπεναντίας τὸ κυβερνάει ἕνας βαθὺς Λόγος· αὐτὸς χαράζει τὴ διεύθυνση καὶ αὐτὸς ὁρίζει τὶς φάσεις τῆς πορείας σύμφωνα μὲ τὸν ἀδήριτο νόμο τῆς διαλεκτικῆς του : κάθε περιορισμένη ἐπιτευξη αἴρεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ θέση της καὶ ἡ ἄρνηση αὐτὴ γίνεται αἰτία μιᾶς νέας θέσης περιεκτικότερης, ποὺ κι' αὐτὴ ἀργότερα ὑποχωρεῖ μπροστὰ σὲ νέες, πληρέστερες πραγματοποιήσεις. Ὁ ἀμύητος δὲν βλέπει μέσα στὸ λαμπρὸ αὐτὸ ἔπος τὴ λογικὴ συνάφεια καὶ τάξη ποὺ δένει τὰ στοιχεῖα του τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο· στέκεται

στὶς ἐξωτερικὲς «ἀνωμαλίες» καὶ ἐπειδὴ τοῦ λείπει ἡ ἐποπτεία τοῦ συνόλου, ἀποδίνει τὴν πλοκὴ τῶν γεγονότων σὲ αὐθαίρετες προθέσεις ἢ στὴν τύχη. Ὁ φιλόσοφος ὅμως ἀνοίγει καθαρὰ τὸ ρυθμὸ τῆς Ἱστορίας καὶ ξέρει ὅτι ὅλα ἐκεῖ ἔχουν τὸ λόγο τους, μιὰν ἔλλογη ἀναγκαιότητα ποὺ προκαλεῖ καὶ συνάμα ἐξηγεῖ τὴν κίνηση καὶ τοὺς μαιάνδρους τῆς Ἱστορίας : πάντα «τὸ ἔλλογο εἶναι καὶ πραγματικό, καὶ τὸ πραγματικὸ ἔλλογο».

Ἐκεῖνο ποὺ συνδέει τὸν Hegel μὲ τὸν Kant καὶ τοὺς δύο μαζὶ μὲ ὁλόκληρη τὴ μακρὰ φιλοσοφικὴ παράδοση τοῦ Ὀρθολογισμοῦ εἶναι τὸ δόγμα τους ὅτι ἡ ἀτομικὴ συνείδηση πραγματώνει τὸν ἐσώτερό ἑαυτό της καὶ καταξιώνεται μόνον ὅταν ταυτισθεῖ (καὶ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ταυτίζεται) μὲ ἕνα ὑπερυποκειμενικὸ Καθόλου ποὺ ἡ φύση του εἶναι λογικὴ—μὲ τὸ νόημα ὅτι ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάθε σύλληψή του καὶ ἔχει κῦρος ἀπόλυτο. Γιὰ τὸν Kant βέβαιη εἶναι ἡ ἀλήθεια μας καὶ γνήσια ἡ ἀρετή μας, ἐὰν τηροῦν τοὺς a priori ὅρους ἡ πρώτη τοῦ θεωρητικοῦ καὶ ἡ δεύτερη τοῦ πρακτικοῦ Λόγου· καὶ ὁ Hegel διακηρύττει σ' ὅλους τοὺς τόνους ὅτι μόνο ἡ ἔνταξη τοῦ ἀτόμου μέσα στὸ διευθυνόμενο ἀπὸ τὸ δικό του Λόγο ρεῦμα τῆς Ἱστορίας, μόνο ἡ ὁλόψυχη παράδοσή του στοὺς σκοποὺς καὶ στὴν κίνηση τῆς Ἱστορίας δίνει νόημα καὶ ἀξία στὴν ὕπαρξη του. Καὶ μὲ τὴ μία καὶ μὲ τὴν ἄλλη προοπτικὴ τὸ ἐπὶ μέρους καὶ τὸ συγκεκριμένο (εἴτε ἄψυχο πρᾶγμα εἶναι εἴτε ἔμψυχο πρόσωπο) ἀποτελοῦν ἁπλῶς περιπτώσεις ποὺ ἐκφράζουν καὶ δικαιώνουν τὸν γενικὸ καὶ ἀφηρημένο Νόμο. Ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ τοῦτο σχῆμα δὲν εἶναι καθόλου μακριὰ ὁ Θετικισμὸς ποὺ ἐπικουρούμενος ἀπὸ τὶς λαμπρὲς κατακτήσεις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν κυριαρχεῖ ὕστερ' ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα στὴν Εὐρώπη καὶ ἐπιβάλλει σὲ ὅλους τοὺς χώρους τῶν ἀναζητήσεων ἕνα πολὺ στενὸ καὶ στεγνὸ πνεῦμα ἐπιστημονισμοῦ. Ὅσο καὶ ἂν φαίνεται τοῦτο παράξενο, φιλόσοφοι σὰν τὸν Auguste Comte καὶ τὸν John Stuart Mill, στὶς γενικὲς γραμμὲς τῆς προοπτικῆς μὲ τὴν ὁποία βλέπουν καὶ τοποθετοῦν τὰ ζητήματα, δὲν ἀντιτίθενται, ἀλλὰ συμφωνοῦν μὲ τὸν Kant καὶ τὸν Hegel. Γιατὶ κι' αὐτοὶ τόσο στὴ φυσικὴ ὅσο καὶ στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα τὴν ἐξήγηση καὶ τὴν καταξίωση τοῦ μερικοῦ καὶ συγκεκριμένου τὴν ἀναζητοῦν καὶ τὴ βρίσκουν σ' ἕνα γενικὸ καὶ ἀφηρημένο Νόμο ποὺ μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ μὲ ἀπόλυτη ἀκρίβεια, ἔχει ἑπομένως φύση λογική. Δὲν πρέπει στὴν ἑρμηνεία τῶν βασικῶν ἰδεῶν τοῦ Θετικισμοῦ νὰ μᾶς παραπλανᾶ ἡ ἐπίμονη πάντα ἀπαίτησή του ἡ ἔρευνά μας νὰ εἶναι θετική, δηλαδὴ ν' ἀναφέρεται σὲ «γεγονότα» (faits, facts) ποὺ μποροῦν ἀντικειμενικὰ νὰ διαπιστωθοῦν· κατὰ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Θετικισμοῦ ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ ὁποιαδήπατε ἀξία της βρίσκεται ὄχι στὰ ἴδια τὰ γενονότα, ἀλλὰ στοὺς τυπικοὺς δεσμούς των, στὸ δίχτυ τῶν σχέσεων ποὺ παρουσιάζουν, στὴ σταθερή τους ἀλληλουχία, μ' ἕναν ὅρο : στοὺς νόμους ποὺ τὰ κυβερνοῦν. Αὐτὸ γίνεται τώρα ἀντικείμενο τῶν θεωρητικῶν ἀναζητήσεων : ἡ διαπίστωση τῆς νομοτέλειας ποὺ ὑπάρχει στὰ (φυσικά, ψυχικά, κοινωνικὰ κλπ.) «φαινόμενα» καὶ ἡ μὲ μεγάλη ἀκρίβεια, ἂν εἶναι δυνατὸν ἡ μαθηματικὴ διατύπωσή της. Οἱ «περιπτώσεις» καθ' ἑαυτές, σὲ ὅ,τι μποροῦν νὰ παρουσιάσουν ἀτομικὰ χαρακτηριστικό, δὲν ἔχουν ἐνδιαφέρον· ἔχει ὁ τύπος, ἡ τάξη, ὁ νόμος ποὺ ἐκφράζει τὸ λόγο τῆς σειρᾶς. Ἀπὸ τὸ νόμο, δηλ. ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀφηρημένο καὶ λογικὸ στὴ φύση του καθόλου, παίρνουν τὰ ἐπὶ μέρους τὸ εἶναι καὶ τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν γιὰ τὴ θεωρητική τους σύλληψη, καθὼς καὶ γιὰ τὴν πρακτική τους ἀποτίμηση.

Μὲ τὸ Θετικισμὸ ἡ νεοευρωπαϊκὴ φιλοσοφία πηγαίνει γοργὰ πρὸς τὴ δύση της. Ἀπὸ τὶς ἀρχές του ἀναβλύζει ὁ νέος δογματισμὸς ποὺ μὲ τὸ ἔμβλημα ἑνὸς αὐστηρὰ θετικοῦ ἐπιστημονισμοῦ καταπνίγει τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ περασμένου αἰώνα καὶ ἐπαγγέλλεται νὰ λυτρώσει τὴν πνευματικὴ ζωὴ τοῦ πολιτισμένου κόσμου ἀπὸ τὸ νεκρὸ βάρος μιᾶς γερασμένης καὶ ὁριστικὰ ἐξαντλημένης «φιλοσοφίας». Εἶναι ἡ ἐποχὴ τῶν πολυώνυμων «-ισμῶν» ποὺ λύνουν μ' ἐκπληκτικὴν εὐκολία ὅλα τὰ προβλήματα χάρη στὸ πολὺ ἁπλὸ μέσον : νὰ τὰ

συμπιέζουν μέσα σὲ ὁρισμένη κατηγορία «φαινομένων» καὶ νὰ μὴ φτάνουν ποτὲ ἕως τὶς δεινὲς ἀπορίες ποὺ ὑπάρχουν στὰ βάθη τους. Πρόκειται γιὰ θεωρητικὰ παράσιτα τρεφόμενα ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ εἰς βάρος τοῦ σώματος μιᾶς εἰδικῆς κάθε φορὰ ἐπιστήμης ποὺ ἐξορμᾶ νὰ σπουδάσει τὸν κόσμο τοῦ ἀνθρώπου μὲ νέαν ὀπτικὴ γωνία : ψυχολογισμός, κοινωνιολογισμός, ἐθνολογισμός. Ἄλλοτε δηλ. ὅλα τὰ θέματα γίνονται ψυχολογικὰ καὶ παραπέμπονται στὸ ψυχολογικὸ ἐργαστήριο, ἄλλοτε πάλι ὑποβάλλονται μὲ τὴν ἀνοχή τους ἢ καὶ μὲ τὴ βία ἀκόμη σὲ μιὰ κοινωνικὴν ἀναγωγὴ καὶ παραδίνονται στὴν ἀποκλειστικὴν ἁρμοδιότητα τοῦ κοινωνιολόγου, ἄλλοτε τέλος χαρακτηρίζονται μ' ἕνα πολὺ ἀόριστο τίτλο : ζητήματα πολιτισμοῦ, καὶ κατασκευάζεται ἕνας καινούργιος φακός, ὁ «ἐθνολογικός», γιὰ τὴν παρακολούθηση καὶ τὴν ἐξήγησή τους. Ἕνα κοινὸ δόγμα βρίσκεται στὸ βάθος ὅλων αὐτῶν τῶν θεωρητικῶν σχημάτων : ἡ αἰσιόδοξη πεποίθηση ὅτι ὅπως στὸ φυσικὸ κόσμο ἔτσι καὶ στὸν κόσμο τοῦ ἀτομικοῦ καὶ συλλογικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων τὰ προβλήματα λύνονται ἐντελῶς μὲ τὴν περιγραφὴ τῶν «γεγονότων» καὶ μὲ τὴν ἔνταξή τους μέσα σὲ μιὰν ἀλληλουχία ποὺ ἀναδείχνει τὴ νομοτέλειά τους. Ὁ Νόμος ποὺ διέπει τὶς σχέσεις τῶν φαινομένων, τὸ Καθόλου ποὺ περιέχει τὸ λόγο τῶν ἐπὶ μέρους— εἶναι γιὰ τὸ νέο δογματισμὸ ὄχι τὰ μόνα προσιτὰ στὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευνα εὑρήματα, ἀλλὰ ἡ ὁριστικὴ καὶ ὁλόκληρη ἀλήθεια τῶν πραγμάτων, ποὺ ὅταν ἀνακαλυφθεῖ δὲν μένει πιὰ τόπος γιὰ τὸ μυστήριο καὶ τὸ θαῦμα... Ὡς φιλοσοφικὸς Λόγος ἡ νέα εὐρωπαϊκὴ σκέψη ὀρθώθηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰώνα γιὰ νὰ διαλύσει τὴ μαγεία τοῦ (φυσικοῦ καὶ ἱστορικοῦ) κόσμου καὶ γιὰ νὰ δώσει στὸν «λογικὸ» ἄνθρωπο τὴν αὐτοπεποίθηση ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ τὸν ἐννοήσει καὶ νὰ τὸν ὑποτάξει. Τώρα, δηλαδὴ στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, ὡς ἐπιστημονικὸς Λογισμὸς ἀνακαλύπτει ὅτι καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ φιλοσοφία ποὺ ἀνιχνεύει μὲ τόλμη τὰ πιὸ σκοτεινὰ προβλήματα, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ αἰσθάνεται κάποια φρικίαση ὅταν μαντεύει τὸ ἀτελείωτο βάθος τους, εἶναι μιὰ δεισιδαιμονία ποὺ πρέπει νὰ ὑπερνικηθεῖ, γιὰ ν' ἀποκτήσει ὁ θεωρητικὸς ἄνθρωπος πλήρη τὸν ἔλεγχο ὅλων τῶν δυνάμεών του καὶ νὰ γίνει κύριος τῆς μοίρας του. Ὅπως ἡ φιλοσοφία ἀντιπροσωπεύει ἕνα στάδιο μεγαλύτερης πνευματικῆς ὡριμότητας σχετικὰ μὲ τὴ θρησκεία—θὰ εἶπεῖ ὁ Auguste Comte—ἔτσι καὶ ἡ Ἐπιστήμη (καὶ ἐννοεῖ τὴ «θετικὴ» ἐπιστήμη, καθὼς τὴν καλλιεργοῦσε ὁ αἰώνας του) σημαίνει τὴν ὁριστικὴν ἐνηλικίωση τοῦ ἱστορικὰ ἀπαρτισμένου ἀνθρώπου (νόμος τῶν τριῶν σταδίων).—Ἤδη ὅμως ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸν παραπολὺ ἥσυχο δογματισμὸ ἀρχίζει ὅλο καὶ ἐντονώτερα νὰ προβάλλει τὸ σκεπτικισμό της, γεμάτη ἀνήσυχη μέριμνα, ἡ «Κριτικὴ τῆς Ἐπιστήμης» (Emile Boutroux, Henri Bergson, Henri Poincaré, Edouard Le Roy κ.ἄ.). Ἡ καμπὴ τοῦ αἰώνα μας (1890-1910) γίνεται ἀπὸ τὰ διορατικότερα πνεύματα τοῦ καιροῦ αἰσθητὴ σὰν τέρμα μιᾶς περιόδου ποὺ κλείνει, ἀλλὰ καὶ σὰν ἀφετηρία μιᾶς νέας ποὺ ἀρχίζει.

(Ἀκολουθεῖ)

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

Ἡ λειτουργία τοῦ λόγου καὶ τὸ σχολεῖο (ΙΙ)*

Ποιά εἶναι ἡ ἰδιοτυπία στὴ γλώσσα τοῦ παιδιοῦ τὴν ἐποχὴ ποὺ ἔρχεται στὸ σχολεῖο;

Ἡ γλώσσα του εἶναι ὅλο ζωντάνια καὶ παλμούς, γιατὶ τὴν δημιούργησε μέσα στὴ ζωὴ καὶ ἀπὸ τὴ ζωή. Τὴν ἔζησε πάνω στὰ βιώματα του, πάνω στὶς ἔρευνές του γιὰ τὰ γύρω του, γιὰ νὰ τὰ γνωρίσῃ, νὰ καταλάβῃ τὸν μηχανισμό τους, τὴ λειτουργία τους, τὸν σκοπό τους. Τὴ γλώσσα του τὴν ἔζησε σὰν ἀδιάκοπη δημιουργία γιὰ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὸ μυαλό του καὶ τὸν αἰσθηματικό του κόσμο ἀπὸ τὰ προβλήματά του. Ἡ ἀνυπομονησία στὴν κίνηση τοῦ μυαλοῦ του, ἡ γεμάτη ἀγωνία καὶ περιέργεια ψυχική του ὀντότητα, ἡ γλωσσική του δυναμικότητα ἔδωκαν στὴ γλωσσική του ἔκφραση γοργὸ ρυθμὸ καὶ φυσικὴ συντομία. Δὲν ἔχει καιρὸ νὰ χρονοτριβῇ, γιατὶ πολλὰ στέκουν ὄρθια στὸ νοῦ του καὶ στὴ γλώσσα του.

Ὁ συναισθηματικὸς παλμὸς ποὺ χρωματίζει τὸ λεκτικό του, τὰ ἐπιφωνήματα χαρᾶς, θαυμασμοῦ, οἱ ἐκφράσεις ἀπορίας, τὰ οὐσιαστικὰ καὶ ρήματα ποὺ κυριαρχοῦν στὸ γλωσσικό του θησαυρό, οἱ πολλὲς νεόπλαστες λέξεις, ποὺ δίνουν ἀκριβῶς τὴν ἰδιοτυπία στὸν παιδικὸ λόγο, ὅλα μᾶς πείθουν ὅτι πρωτότυπα καὶ δημιουργικὰ πλάσθηκε ἡ γλώσσα του. Ἔχει ἡ γλώσσα του μιὰν φυσικὴ καὶ ἄνετη ὀργάνωση. Τὸ δῆθεν χάος, ποὺ μερικοὶ πρακτικοὶ παιδαγωγοὶ βρίσκουν σ' αὐτήν, εἶναι μιὰ ἀπατηλὴ ἐντύπωση. Τοὺς ἐπηρεάζει ἡ συχνὰ ἐλλιπὴς φράση του, οἱ ἀκυρολογίες του, ἡ ἀβέβαιη σύνταξη, τὰ χάσματα καὶ τὰ ἅλματα ποὺ τῆς δίνουν βέβαια ἀρκετὴ ἀσάφεια. Ἀλλὰ τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτὰ εἶναι δικά μας λάθη. Ἐνδιαφερόμαστε κυρίως στὰ προσχολικὰ χρόνια τοῦ παιδιοῦ στὸ νὰ μιλήσουν τὰ παιδιά, ὄχι στὸ πῶς θὰ μιλήσουν. Κάνομε μάλιστα γοῦστο καὶ γελοῦμε μὲ τὰ λάθη τους, τὶς μισοτελειωμένες φράσεις τους, τὶς κακὰ προφερμένες λέξεις τους, τὶς πολλὲς χειρονομίες ποὺ διασαφίζουν τὶς ἀσάφειες τοῦ λεκτικοῦ τους. Πόσοι γονεῖς καὶ πόσοι παιδαγωγοὶ φροντίζουν γιὰ τὴν ὀρθὴ γλωσσικὴ διατύπωση τῶν παιδιῶν, νὰ εἶναι καθαρὴ καὶ σωστὴ ἡ ἄρθρωση, εὐκατανόητη καὶ ἀκριβὴς ἡ διατύπωση τῆς φράσης, χωρὶς παρεκβάσεις καὶ χωρὶς παλινωδίες, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ χάσῃ τίποτα ἀπὸ τὴν πλαστικότητά της; Πόσοι μάλιστα δὲν προσπαθοῦν νὰ συνθλίψουν ἀνάμεσα στὰ ἀνίκανα χέρια τους ἀκριβῶς τὴ χάρη τῆς παιδικῆς γλώσσας, τὴ δροσιά της, τὴν παιδικὴ ἁπλότητα, τὴν εἰλικρίνεια τῆς σκέψης, τὴν γοργότητα καὶ μελῳδία στὸν ρυθμὸ τῆς ὁμιλίας τους;

Ἐξαρτιέται βέβαια πολὺ ἡ λειτουργία τοῦ λόγου τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο τῆς οἰκογενείας. Γονεῖς ποὺ ξέρουν τί σημαίνει ἡ γλώσσα γιὰ τὸ παιδί τους καὶ τί ὄγκο ἐργασίας ἀντιπροσωπεύει, τὸ βοηθοῦν περισσότερο μὲ τὶς σκόπιμες συνομιλίες τους, μὲ τὶς ὀρθὲς ἀπαντήσεις τους, μὲ τὸ συστηματικὸ καὶ καλόβουλο διόρθωμα τῶν λεκτικῶν σφαλμάτων καὶ γλωσσικῶν ἀδυναμιῶν του. Τὰ λαϊκὰ σπίτια λιγότερο φροντίζουν γι' αὐτό, πρῶτα γιατὶ πολλὰ τοὺς βασανίζουν στὸ σπίτι καὶ στὴν ἐπαγγελματική τους ἐργασία καὶ δὲν ἔχουν πολὺ καὶ ἐλεύθερο χρόνο νὰ διαθέσουν γιὰ τὰ παιδιὰ κι' ἔπειτα γιατὶ καὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν στενότερο ψυχικὸν ὁρίζοντα καὶ παραμελημένη τὴν γλωσσική τους διατύπωση. Ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα στὰ παιδιὰ τῶν πόλεων καὶ τῆς ὑπαίθρου ὑπάρχει διαφορά. Ἡ πόλη μὲ τοὺς περισσότερους ἐρεθισμούς ποὺ προσφέρει μὲ τὴν ὀργάνωσή της καὶ τὴν πλατύτερη κοινωνική της ζωὴ προκαλεῖ περισσότερες παραστάσεις καὶ προβλήματα στὸ παιδί, πλατύτερη γλωσσικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὰ γύρω του, πλουσιότερη ἐπομένως καὶ γλωσσικὴ καλλιέργεια. Τὸ λεξιλόγιο τῶν παιδιῶν εἶναι πλουσιότερο καὶ ἡ διατύπωση ἀνετότερη. Στὸ χωριὸ ἡ ζωὴ εἶναι ἁπλούστερη, ἁπλούστερες καὶ οἱ κοινωνικὲς σχέσεις. Οἱ χωρικοὶ ἐργάζονται πολὺ καὶ ὁμιλοῦν λίγα καὶ λακωνικά. Τὰ παιδιὰ μένουν περισσότερον καιρὸ μόνα τους. Ξέρουν ἕνα πλῆθος πράγματα, γιατὶ τὸ μεγάλο βιβλίο τῆς φύσης εἶναι ἀνοιχτὸ στὶς αἰσθήσεις

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας, σελ. 74.

τους καὶ τοὺς δίνει καθαρὲς παραστάσεις ἀπὸ πράγματα καὶ φαινόμενα καὶ ζωντανὰ βιώματα, μὲ τὴν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ ὅλες τὶς πηγὲς τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ἡ γλωσσική τους διατύπωση εἶναι ἀδέξια καὶ ὁ ρυθμὸς τῆς ὁμιλίας τους ἀργός, γιατὶ ἡ σκέψη τους δὲν ἔχει εὐκινησία καὶ ἡ φαντασία τους δὲν ἔχει μεγάλην ἔκταση. Ξέρουν περισσότερα ἀπ' ὅσα μποροῦν νὰ ποῦν. Ὅσα ὅμως μποροῦν νὰ ποῦν τὰ λένε σύντομα καὶ παραστατικά, γιατὶ εἶναι μὲν φτωχότερη ἡ φαντασία τους, ἔχει ὅμως μεγαλύτερη ἔνταση καὶ λάμψη. Γιὰ τοῦτο προσωποποιοῦν τὰ φαινόμενα τῆς φύσης καὶ τὶς ἰδιότητες τῶν ἀντικειμένων καὶ ζοῦν βαθύτερα τὸν μύθο, τὸ παραμύθι, τὴν δεισιδαιμονία καὶ τὴν πρόληψη. Τὸ λεκτικό τους ἔχει ὄχι μόνο λιτότητα ἀλλὰ καὶ ἀφέλεια. Περιττὸ βέβαια εἶναι νὰ προσθέσουμε ὅτι τὸ κάθε παιδί, εὔπορο ἢ ἄπορο, ἀστόπαιδο ἢ χωριατόπαιδο, ἔχει προσωπικὸ ὕφος στὴν ὁμιλία του, γιατὶ ἡ γλώσσα του βγῆκε ἀπὸ τὸ χωνευτήρι τῆς ψυχῆς του, πῆρε τὸ βῆμα καὶ τὸν ρυθμὸ τῆς σκέψης του. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ προσωπικὴ σφραγίδα εἶναι τὸ πολυτιμότερο στοιχεῖο στὸν στοχασμὸ καὶ στὴ γλωσσικὴ ἔκφραση τοῦ παιδιοῦ, τὸ ἀγαθὸ ποὺ πρέπει μὲ στοργὴ νὰ διαφυλαχθῆ καὶ ἀργότερα μέσα στὸ σχολεῖο.

Τί θὰ κάμη τὸ σχολεῖο γιὰ τὴν λειτουργία τοῦ λόγου τῶν μαθητῶν του;

Αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ ἐξετάσουμε μέσα στὰ πλατύτερα πλαίσια τῆς ὅλης του παιδευτικῆς λειτουργίας.

Ἂς πάρουμε τὸ Δημοτικό. Ποιό εἶναι τὸ ἔργο του; Νὰ δώση στὰ παιδιὰ τοῦ Ἔθνους τὴν στοιχειώδη παιδεία. Αὐτὴ δὲν πρωταρχίζει τώρα στὸ Δημοτικό. Τὴν ἄρχισε ἡ ζωὴ ἀπὸ τὴν πρώτη μέρα ποὺ ἄνοιξε τὸ παιδὶ τὸ στόμα του νὰ κλάψη καὶ τὰ μάτια του εἶδαν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας. Τὴν ἄρχισε ἡ ζωὴ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ παιδὶ καὶ ἡ ζωὴ στὰ γύρω του μὲ τοὺς χίλιους ἐρεθισμούς της καὶ τὶς χίλιες ἀντιδράσεις ποὺ προκαλεῖ. Καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ τὴν δίνη στὸ παιδὶ καὶ ἀφοῦ θὰ μπῆ στὸ Δημοτικὸ σχολεῖο μὲ ὅλες τὶς μορφὲς καὶ τὶς ἐκφράσεις της, τοὺς ὀργανισμούς καὶ τοὺς θεσμούς της, τὴν οἰκογένεια, τὴ γειτονιά, τὴν κοινότητα, τὴν ἐκκλησία, τὶς ἐργασίες τῶν ἀνθρώπων, τὶς γιορτὲς καὶ τὰ πανηγύρια κλπ. κλπ. ποὺ εἶναι ἡ συμπυκνωμένη ἔκφραση τῆς ψυχῆς τῆς στενότερης καὶ τῆς πλατύτερης πατρίδας. Ὅλα αὐτὰ πρέπει τώρα τὸ σχολεῖο νὰ τὰ συνειδητοποιήση. Ἀλλὰ παράλληλα καὶ ἐξ ἴσου βασικοὶ εἶναι καὶ οἱ ἔσωθεν παράγοντες ποὺ κατεργάζονται τὴν ἔσωθεν αὔξηση τοῦ μαθητῆ. Οἱ προδιαθέσεις του, οἱ ἱκανότητές του, ἡ δυναμικότητά του. Τί εἶναι ἄξιο νὰ κάμη, τί μπορεῖ νὰ κάμη καὶ ὡς ποιὸ βαθμό. Καὶ αὐτὴ τὴν αὐτογνωσία πρέπει συστηματικὰ νὰ τὴν προωθήση τὸ Δημοτικό, γιατὶ αὐτὴ κυρίως μεταβάλλει τὴ γνώση σὲ πράξη. Παίρνει λοιπὸν τὸ Δημοτικὸ σχολεῖο ἕνα μεγάλο ἠθικὸ χρέος στὴν πλάτη του. Νὰ δώση στὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ οὐσιαστικὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τοῦ γύρω τους κόσμου καὶ νὰ τοὺς δώση μὲν στοιχειώδη παιδεία, ἀλλὰ παιδεία μὲ ψυχικὸ καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο. Αὐτὸ εἶναι τὸ γενικὸ αἴτημα σήμερα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ, γιατὶ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτιέται ὄχι μόνο ἡ εὐημερία τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιβίωσή του. Ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ περνοῦν τὰ 90 ο/ο τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ καὶ βγαίνουν στὴ ζωὴ μόνο μὲ τὴ μόρφωση ποὺ τοὺς δίνει. Ἕνα ποσοστὸ μάλιστα ἀπὸ τὰ παιδιὰ δὲν φθάνουν οὔτε καὶ στὴν ΣΤ', ἄλλα διαρρέουν ἀπὸ τὴν Δ'. Τὴν αἰτία τῆς διαρροῆς τὴν ξέρομε ὅλοι. Προτιμοῦν οἱ γονεῖς νὰ δουλέψουν τὰ παιδιά τους στὸ χωράφι παρὰ νὰ χασομεροῦν στὸ σημερινὸ Δημοτικό. Μὲ τὸ ἁπλὸ ἀλλὰ βέβαιο κριτήριο τοῦ λαοῦ, οἱ γονεῖς αἰσθάνονται ὅτι ὅ,τι γίνεται μέσα στὸ σχολεῖο εἶναι ἄδειο ἀπὸ οὐσία καὶ ἐντελῶς δυσανάλογο μὲ ὅ,τι θὰ μάθουν τὰ παιδιὰ ἀπὸ τὴν δουλειὰ καὶ ἀπὸ τὴν ζωὴ τοῦ τόπου.

Ἀλλὰ γιὰ νὰ γίνη ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευση οὐσιαστική, χρειάζονται πράγματα καὶ ὄχι λόγια, ζωντανὲς γνώσεις καὶ ὄχι τὸ νεκρὸ γράμμα τοῦ βιβλίου. Νὰ ἐξυπηρετηθοῦν οἱ ἀνάγκες αὔξησης τοῦ παιδιοῦ καὶ νὰ γίνουν σεβαστοὶ οἱ νόμοι της. Αὐτὰ

εἶναι χιλιοειπωμένα πράματα (1) ποὺ κανένας πιὰ δάσκαλος καὶ ὅταν προπαιδεύεται γιὰ δάσκαλος καὶ ὅταν δουλεύη μέσα στὴν τάξη δὲν πρέπει νὰ τὰ ἀγνοῆ, γιατὶ ἡ λειτουργία τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης γίνεται ὁλοένα καὶ περισσότερο ἐθνικὴ λειτουργία. Τὸ Δημοτικὸ σχολεῖο γίνεται κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸ ἵδρυμα, ἀπ' ὅπου θὰ πάρουν τὴ βασική τους μόρφωση ὅλοι αὐτοὶ οἱ βιοπαλαιστὲς τῆς ὑπαίθρου καὶ τῶν ἀστικῶν κέντρων.

Πῶς θὰ πετύχη τὴν οὐσιαστικὴ αὐτὴ μόρφωση τοῦ παιδιοῦ τοῦ λαοῦ τὸ Δημοτικό; Δὲν ὑπάρχει δεύτερη γνώμη ἀπὸ τὸ ὅτι πρέπει νὰ τραβήξη στὸ δρόμο ποὺ τοῦ ἄνοιξε ἡ ζωὴ γιὰ τὸ προσχολικὸ παιδί. Θὰ προσφέρη στοὺς μαθητὲς πλῆθος ἐρεθισμοὺς πλαταίνοντας τὴ ζωὴ τῆς τάξης στὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἀχτίνα, γιὰ νὰ πλουτίση τὶς ἀντιλήψεις τους, ν' αὐξήση τὶς ἀντιδράσεις τους, νὰ κινητοποιήση τὶς ἱκανότητες καὶ τὴ δυναμικότητά τους, νὰ ἐντείνη καὶ συνεχίση τὴν αὔξησή τους, ὥστε νὰ ἔλθη στὸ φῶς ὅ,τι καλύτερο ἔχει ὁ καθένας μέσα του καὶ στὴν μεγαλύτερη δυνατὴ ἀπόδοση. Θὰ δώση ἀκόμα στοὺς μαθητὲς μιὰν πλατύτερη ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς γύρω τους, μιὰν σαφέστερη καὶ πιὸ ἔκτυπη εἰκόνα τῆς πατρίδας, γιὰ νὰ τὴν αἰσθανθοῦν καὶ νὰ τὴν ἀγαπήσουν. Θὰ τοὺς συνειδητοποιήση ὅτι πατρίδα δὲν εἶναι μόνο χωράφια, σπίτια, δρόμοι, πλατεῖες, ἔπιπλα καὶ ἐργαλεῖα, ὅλα ὅσα βλέπομε στὴ γῆ, στὴ θάλασσα καὶ στὸν οὐρανό της. Πατρίδα εἶναι κυρίως οἱ ἄνθρωποί της, πλάσματα μὲ σάρκα καὶ ὀστᾶ ποὺ μιλοῦν ὅλα μιὰν ἴδια γλώσσα, ἔχουν τὴν ἴδια πίστη, τὸν ἴδιο τρόπο ζωῆς, τὴν ἴδια ἐθνικὴ συνείδηση, τὸν ἴδιο χαρακτήρα, τὴν ἴδια φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς. Ἤθη καὶ ἔθιμα, τραγούδια, παραμύθια, μῦθοι, χοροί, πανηγύρια, ἐργασίες, ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἱστορικὲς φυσιογνωμίες νὰ γίνουν σπαρταριστὸ βίωμα καὶ συνείδηση στοὺς μαθητὲς τοῦ Δημοτικοῦ. Θὰ τοὺς μιλήση γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ γεννιοῦνται καὶ μεγαλώνουν σὲ ξένους τόπους, ποὺ ἴσως νάναι καὶ πιὸ εὐτυχισμένοι ἀπὸ τὸν δικό τους, ὅπου ὅμως νοιώθουν σὰν ξένοι, γιατὶ γύρω τους δὲν μιλιέται ἡ γλώσσα τους, οὔτε οἱ ἄνθρωποι ζοῦν ὅπως οἱ ἄνθρωποι τῆς πατρίδας, καὶ γιὰ τοῦτο λαχταροῦν νὰ τὴν ἰδοῦν ἀπὸ κοντά, νὰ τὴν γνωρίσουν καὶ στὴν πραγματικότητα, ὄχι μόνο στὴ φαντασία τους, κοί, σὰν τοὺς χαρίση ἡ καλὴ μοίρα τὴν εὐλογημένη αὐτὴν ὥρα τοῦ γυρισμοῦ, νοιώθουν σὰν νὰ ζοῦν γιὰ πρώτη φορὰ τὴ ζωή τους, ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ποὺ τοὺς καταλαβαίνουν, καὶ χαίρονται καὶ τὸ παραμικρότερο γεγονὸς ποὺ φέρνει ἡ κάθε μέρα τους. Ἔμψυχη εἶναι ἡ ἔννοια τῆς πατρίδας καὶ ὄχι πολιτεῖες καὶ χωριὰ ἄδεια ἀπὸ δικούς ἀνθρώπους. Καὶ παράλληλα πρὸς τὴν τέτοια ἔννοια τῆς πατρίδας θὰ φέρη τὸ Δημοτικὸ σχολεῖο τοὺς μαθητές του νὰ καταλάβουν ὅτι ὅλα, ὅσα εἶναι μορφὲς καὶ ἔκφραση τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ τους, τὰ ρυθμίζουν καὶ τὰ κυβερνοῦν κάποιοι νόμοι, νόμοι βασικοὶ γιὰ τὴ ζωή του, ποὺ ἀξιοποιοῦν διαρκῶς τὸ ἄψυχο καὶ ἔμψυχο ὑλικὸ τῆς πατρίδας καὶ καθορίζουν τὴν ἱστερική της πορεία.

Μέσα σ' αὐτὴν τὴν πλατειὰ εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ τους καὶ τοῦ κόσμου τῆς πατρίδας γύρω τους θὰ χύση τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τὴν μητρικὴ γλώσσα σὰν μιὰ κινητήρια δύναμη ποὺ ὅλα τὰ ἀντικειμενικοποιεῖ καὶ τὰ ἐκφράζει, δίνει ὑπόσταση καὶ μορφὴ στὸ ἄπιαστο καὶ σύνθετο αὐτὸ ποὺ ὀνομάζομε ἀνθρώπινη ψυχὴ καὶ ψυχὴ τοῦ λαοῦ. Μόνο μέσα σὲ τέτοια δονούμενη ἀπὸ παλμὸ καὶ θαυμασμὸ ἀτμόσφαιρα παίρνει νόημα καὶ θέση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ λόγου μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, σὰν πνευματικὸ ἐργαλεῖο, γιὰ νὰ μπορῆ ὁ καθένας νὰ πῆ τί ἔχει στὸ νοῦ του καὶ νὰ διαβάση καὶ ὅσα καὶ οἱ ἄλλοι στοχάστηκαν καὶ στοχάζονται.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι καλὰ καὶ ἅγια, ἀλλὰ πῶς θὰ γίνουν πράξη μέσα στὸ Δημοτικό; Δὲν μπορεῖς ν' ἀνοίξης τὸ κεφάλι τῶν μαθητῶν καὶ νὰ τοὺς τὰ βάλης μέσα

1. Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς αὔξησης τὸ χειρίσθηκα καὶ στοὺς τρεῖς τόμους τοῦ βιβλίου μου «Νέα Ἀγωγή», (Ἀθήνα 1952) ποὺ ἀγγίζουν ὅλες σχεδὸν τὶς μορφὲς τῆς σχολικῆς ἐργασίας μὲ βάση τὸ πρόγραμμα αὔξησης.

σὰν μάνα πεσμένο ἀπὸ τὸν οὐρανό. Μιὰ προπαρασκευαστική, ὑπόγεια καὶ μακρᾶς διάρκειας ἐργασία, ἐργασία διεισδυτικὴ σὲ κάθε στιγμή, ὥρα καὶ μέρα τοῦ μαθητῆ στὶς συγκινήσεις καὶ τὰ βιώματα καὶ τὶς πράξεις τῆς καθημερινῆς του ζωῆς εἶναι ἡ μόνη ἀσφαλὴς μέθοδος. Καὶ ἡ ἐργασία αὐτὴ θὰ γίνεται ἐπίμονη καὶ συστηματικὴ μὲ διαρκῆ βιώματα καὶ δράσεις. 'Η ἀκινησία τῶν μαθητῶν καὶ ἡ σιωπή τους εἶναι πράματα ἀντίθετα πρὸς τὴν οὐσιαστική τους μόρφωση. Δράση καὶ ἄφθονος λόγος εἶναι τὰ ἐργαλεῖα τοῦ Δημοτικοῦ. Στὸ φαντὸ τῆς ἐκπαίδευσης τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ τὰ στημόνια εἶναι τὰ βιώματα, ἡ λειτουργία τοῦ λόγου τὸ φάδι της. Γοργοκινιέται, δεξιὰ ζερβὰ ἡ σαΐτα μὲ τὸ φάδι στὰ δημιουργικὰ χέρια τοῦ παιδιοῦ καὶ φαίνει ἐπάνω στὰ στημόνια τῶν βιωμάτων του ὅσα ἡ ἐλεύθερη δημιουργία του καὶ ἡ καλλιτεχνική του εὐαισθησία καὶ ἱκανότητα ἀποζητοῦν νὰ ἐκφράσουν. Ἄφθονα τέτοια φαντὰ εἶναι ἡ γλωσσικὴ καλλιέργεια. Τοῦτο πρέπει νὰ γίνῃ συνείδηση, μιὰ προοδευτικὴ συνείδηση στὸν μαθητή. Μιὰ αὐτονόητη καὶ φυσικὴ πειθαρχία ὀργανώνεται ἔτσι στὴν γλωσσική του διατύπωση ἀπ' αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν ἀνάγκη νὰ συγκρατηθοῦν τὰ στημόνια τοῦ ἀργαλειοῦ καὶ νὰ γίνουν φαντό. Αὐτὸ ἔχει τεράστια σημασία, γιατὶ οἱ Ἕλληνες ἔχομε μεγάλη ρευστότητα στὴν ὁμιλία μας, δὲν κρατοῦμε καλὰ τὸν μίτο της. Κάνουμε φράσεις ἀσαφεῖς ἀκόμα καὶ γιὰ τὸ ἁπλούστερο πρᾶμα ποὺ ἔχομε νὰ ποῦμε. Ἀλλὰ τὸ βίωμα εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του καθοριστικό. Μόλις ζηθῆ κάτι, ἡ εἰκόνα του διαγράφεται σαφὴς καὶ περιορισμένη καὶ ἡ γλωσσική της μορφὴ παίρνει ἀρχή, μέση καὶ τέλος, ἀποκτᾶ περίγραμμα, νόμο καὶ πειθαρχία τῶν μελῶν στὸ ὅλο.

Τούτη τὴν ὑφαντικὴ καὶ διεισδυτικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας ὁ δάσκαλος πρέπει νὰ τὴν ζήση κιόλας ἀπὸ τὴν Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία. Νὰ τὴν ζήση σὰν πίστη ἐπάνω στὴ δική του τὴν προσωπικὴ γλωσσικὴ δραστηριότητα. Νὰ μιλήση ὁ ἴδιος στὴ γλώσσα τοῦ βιώματος, νὰ ἑνωτισθῆ τὴ φωνὴ τῆς μητρικῆς γλώσσας ὡς δημιουργικῆς θεότητας καὶ τότε μόνο, σὰν μπῆ στὸ σχολεῖο καὶ σταθῆ ἀντίκρυ στὰ παιδιὰ καὶ στὴ ζωντάνια τους, θὰ βρῆ ἀπὸ μέσα του τὰ μέσα, τὰ πλούσια μέσα ποὺ χρειάζεται ἡ λειτουργία τοῦ λόγου γιὰ νὰ γίνῃ πνευματικὸ ἐργαλεῖο στοὺς μαθητές του. 'Η συστηματικὴ ἐργασία ἐπάνω στὴ μορφὴ τοῦ λόγου, ὅσο σημαντικὴ καὶ ἂν εἶναι, ἔχει στενότερη καὶ ἔκταση καὶ ἀξία. 'Η πλατύτερη καὶ οὐσιαστικότερη λειτουργία του εἶναι νὰ ξεκαθαρίζῃ τὴν σκέψη καὶ νὰ τὴν ὁριστικοποιῆ, καὶ ἀντίστροφα νὰ μεταμορφώνῃ τὴν λέξη τῶν ἄλλων μέσα μας σὲ σκέψη καὶ νὰ τῆς δίνῃ νόημα καὶ προέκταση. Αὐτὸ εἶναι ὁ κεντρικὸς ἄξονας στὴν καλλιέργεια τοῦ λόγου στὸ παιδί.

Ἀλλὰ τὸ Δημοτικὸ σχολεῖο δὲν ἔχει μόνο χρέος νὰ πλαταίνῃ καὶ νὰ βαθαίνῃ τὴν λειτουργία τοῦ λόγου στὸ παιδί. Πρέπει να ὑψώση καὶ μορφικὰ τὴν μητρικὴ γλώσσα του πρὸς τὴν κοινὴ δημοτικὴ στὴν καλλιτεχνική της μορφή, ὡς σ' ἕνα βέβαια βαθμό, ὥστε ὄχι μόνο τὸ μίλημα καὶ τὸ γράψιμο τοῦ παιδιοῦ νὰ γίνεται σωστὰ καὶ ἄνετα, ἀλλὰ καὶ εὐχάριστα καὶ γιὰ τὸ ἴδιο το παιδὶ καὶ γιὰ ὅσους τὸ ἀκούουν καὶ τὸ διαβάζουν.

Τί γίνεται σήμερα στὸ Δημοτικὸ σχολεῖο γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ παιδεία τοῦ παιδιοῦ; Τὴν ἐργασία τοῦ σχολειου τὴν κρίνομε ἀντανακλαστικὰ ἀπὸ τὴν στάση τῶν μαθητῶν. Τὶς πρῶτες μέρες τοῦ σχολείου ἔχομε ἀντίκρυ μας ζωντανὰ καὶ ἐλεύθερα παιδιὰ ποὺ μιλοῦν γιὰ ὅλα καὶ μιλοῦν καὶ βιαστικὰ σὰν νὰ μὴ προφθαίνουν νὰ ποῦν ὅσα ἔχουν στὸ μυαλό τους καὶ στὴ φαντασία τους. Οἱ αἰσθήσεις τους καὶ οἱ ψυχικές τους κεραῖες εἶναι ἁπλωμένες πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Μᾶς κοιτάζουν χωρὶς φόβο, γιατὶ τὸ σχολεῖο τὸ καρτεροῦν μῆνες τώρα καὶ ἡ ἡμέρα ποὺ τὸ πατοῦν εἶναι κοσμοϊστορικὸ σχεδὸν γεγονὸς στὴ ζωή τους. Εἶναι ἄπληστα νὰ μάθουν πολλὰ πράματα ἀπὸ μᾶς καὶ ἡ σάκα καὶ ἡ πλάκα καὶ τὸ κοντύλι καὶ τὸ μολύβι καὶ τὸ χαρτὶ καὶ τὸ βιβλίο παίρνουν στὴ φαντασία τους, ἔτσι ὑποσυνείδητα, τὴ συμβολική τους σημασία. Ἔχουν στὸ μυαλό τους καὶ στὸ στόμα τους ἕνα πλῆθος γνώσεις, ἰδέες καὶ εἰκόνες ποὺ τὶς ἀπόχτησαν μὲ δική τους ἐργασία—δημιουργία καὶ μίμηση μαζί—

ἕνα κόσμο ἐρωτήσεις καὶ ἐμπειρίες, δυναμικὸ καὶ ἐλαστικὸ ὑπόστρωμα γιὰ νὰ βαστάζῃ τὶς νέες πεῖρες καὶ τὶς νέες ζωντανὲς γνώσεις ποὺ προσδοκοῦν ἀπὸ τὸ σχολεῖο.

Τί γίνονται αὐτὰ τὰ παιδιὰ σὲ λίγες βδομάδες, σὲ λίγους μῆνες, στὸν 1ο κιόλας χρόνο μέσα στὸ σχολεῖο μας; Καθισμένα τὸν περισσότερο καιρὸ στὰ θρανία χάνουν ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ζωντάνιας τους. Ὁ κλειστὸς χῶρος καὶ τὰ χνῶτα τῶν πολλῶν συμμαθητῶν διώχνουν τὰ χρώματα ἀπὸ τὰ μάγουλά τους. Οἱ ὑποβολὲς καὶ οἱ διαταγὲς τοῦ δασκάλου μετριάζουν πολὺ σύντομα τὴν φυσική τους δραστηριότητα. 'Η ἀδυναμία τους ν' ἀντιδράσουν ἀποτελεσματικὰ κατασιγάζει τὴν ἄμυνά τους. 'Η γλώσσα τους, ποὺ πρὶν γύριζε σὰ ρόδα κι' ἔβγαζε νερό, σιγὰ σιγὰ βουβαίνεται. Σιωπὴ παιδιά, λέει κάθε τόσο ὁ πρωτόπειρος δάσκαλος προσπαθώντας νὰ πατάξῃ τὴ φλυαρία τους, ἐνῶ ὁ ἔμπειρος ξέρει πολὺ καλύτερα μέσα γιὰ νὰ τὸ πετύχῃ. Ὅταν λένε τὸ μάθημα, κομπιάζουν καὶ λαχανιάζουν οἱ περισσότεροι μαθητὲς ὡς νὰ τὸ βγάλουν πέρα καὶ οἱ συμμαθητὲς τοὺς βοηθοῦν παίζοντας τὸν ὑποβολέα.

Ὅσα πρὶν τοὺς συγκινοῦσαν, μολύβια καὶ χαρτιὰ καὶ βιβλίο, ἀρχίζουν βαθμηδὸν νὰ τοὺς γίνονται ἀντιπαθητικά, γιατὶ στέκουν ἔξω ἀπὸ τὴν βαθύτερη οὐσία τῆς ζωῆς τους, τὴν ὁμιλία, τὴν κίνηση, τὴν ἐνέργεια, τὴν πράξη. Κανένας ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ σχολείου δὲν τοὺς δασκάλεψε τόσο ἀνιαρά, ὅσο ὁ δάσκαλος ποὺ ὧρες μιλεῖ καὶ μαλώνει τόσο πολύ. Προσαρμογὴ γίνεται ἡ ἐργασία στὴν τάξη, ὄχι δημιουργία. Τὸ σχολεῖο δὲν εἶναι ὅ,τι λαχταροῦν τὰ παιδιά, ἕνα ἐργαστήρι, ἕνας τόπος ποὺ μποροῦν νὰ κινηθοῦν ἐλεύθερα, νὰ μιλήσουν ἐλεύθερα, νὰ πράξουν αὐτὸ ποὺ τοὺς ἔρχεται νὰ πράξουν. Ὅσο περνοῦν οἱ μῆνες, τόσο καὶ περισσότερο ἀρχίζουν νὰ τὸ βαριοῦνται. Ἀρχίζουν καὶ νὰ τὸ φοβοῦνται, γιατὶ πολλοὶ γονεῖς σὰν μπαμπούλα τὸ μεταχειρίζονται γιὰ νὰ φρονηματίσουν τὰ παιδιά τους. Παιδοφυλακὴ καταντᾶ τὸ σχολεῖο, ὄχι ἐθνικὸ ἵδρυμα. Ξεχνᾶ ὅτι τὸ πρόγραμμα καὶ ἡ ὕλη δὲν εἶναι ὁ σκοπός του. Ὁ σκοπός του εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τὸ παιδί, ὡς προϋποθέσεις καὶ δυνάμεις, ὡς προσωπικότητα. Αὐτὰ ὅμως τὰ ἀχρηστεύει μὲ ἀνεδαφικὲς καὶ ἄχρηστες γνώσεις. Συνθλίβει τὸ παιδὶ ἀνάμεσα στὸ περιττὸ καὶ τὸ κενόλογο. Τὸ διασπαθίζει. Τὸ φρονηματίζει μὲ ρητορισμοὺς καὶ λόγια. Τὸ μεταμορφώνει σὲ μηχανή. Αὐτὸς ὁ διδακτικὸς ματεριαλισμὸς ἀντιστρέφει τὴν ψυχικὴ τοποθέτηση τοῦ παιδιοῦ μέσα στὸ σχολεῖο. Δὲν εἶναι πιὰ ἡ ἴδια ποὺ εἶχε πρίν, ὅταν ζοῦσε μὲ τοὺς γονεῖς του καὶ μὲ τοὺς φίλους του. Σὰν νὰ μὴν εἶναι πιὰ τὸ ἴδιο τὸ παιδί. Μόνο στὸ διάλειμμα, στὶς γιορτές, στὶς διακοπές, ξαναβρίσκουμε χνάρια ποὺ μᾶς δείχνουν πὼς ἡ φλόγα τῆς δημιουργικῆς ζωῆς ἀναδεύει πάντα στὴν ψυχή του. Ἂν τὰ παιδιὰ τοῦ λαοῦ μας, παρὰ τὴν καταστροφικὴ ποιότητα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσής μας, γίνονται ἄνθρωποι στὴ ζωή τους καὶ δημιουργοῦν καὶ προωθοῦν τὴν ἑλληνικὴ ζωή, αὐτὸ χρωστιέται στὴν ποιότητα τῆς φυλῆς, στὸ ὀρθὸ καὶ συνθετικὸ πνεῦμα ποὺ τὸ κατεργάσθηκαν αἰῶνες πνευματικότητας καὶ οἱ φτωχὲς καὶ λιτὲς κόγχες μας τὸ κινητοποίησαν καὶ τὸ διατήρησαν ἐνεργό.

Μὰ εἶναι τόσο δραματικὴ ἡ εἰκόνα τοῦ Δημοτικοῦ μας σχολείου; Πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε καὶ μὲ χαρὰ μάλιστα, ὅτι φιλότιμοι ἐπιθεωρητὲς καὶ δάσκαλοι ἀπὸ χρόνια τώρα προσπαθοῦν νὰ ἀλλάξουν τὶς συνθῆκες του καὶ νὰ τοῦ δώσουν πνοή. Γιομάτα τὰ ἐκπαιδευτικὰ περιοδικὰ ἀπὸ περιγραφὲς τρόπων ἐργασίας στὰ ἐπὶ μέρους μαθήματα, ἀπὸ συζητήσεις ψυχολογικὲς καὶ παιδαγωγικὲς γύρω στὴ θεωρία τῆς ἀγωγῆς καὶ τὰ μέσα της. Βιβλία γράφονται καὶ πρότυπα ἱδρύονται. Ἐγκεφαλικὴ οὐσία ξοδεύεται ἄφθονη καὶ μελάνι ἄφθονο. Ἀλλ' αὐτὰ τὰ βλέπω σὰ νησάκια μέσα στὸ ρέμα τῆς παράδοσης ποὺ τὰ χτυπᾶ μὲ πεῖσμα, πολὺ συχνὰ μάλιστα καὶ τὰ τρίβει καὶ τὰ ὑπομοχλεύει. Πολλὰ λέγονται ἀπὸ καθέδρας γιὰ τὸ Νέο Σχολεῖο, ἀλλ' ἡ πράξη ἐλέγχει τὴν ἀντινομία τους. Πότε θὰ φυσήξῃ δυνατὰ γιὰ νὰ μπῆ ὀξυγόνο ἄφθονο στὰ πνευμόνια τῶν διευθυνόντων τὴν παιδεία μας καὶ νὰ ἐξογκώσῃ καὶ τὰ πνευμόνια ὅλων πέρα πέρα τῶν μαθητῶν μας; Πότε αὐτὸ τὸ εὐλογημένο,

τὸ Νέο σχολεῖο θὰ γίνῃ μιὰ πλατιὰ πραγματικότητα στὴν παιδεία τοῦ λαοῦ μας; Πότε θὰ συνεννοηθοῦμε ὅλοι μεταξύ μας καὶ πότε καὶ οἱ ἐκ τῶν ἄνω θεώμενοι τὰ τῆς παιδείας θὰ συνεννοηθοῦν μαζί μας γιὰ μιὰν ἡρωϊκὴ καὶ λυτρωτικὴ σταυροφορία; Δὲν μποροῦμε καὶ δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται, ἂν πονοῦμε τὸ λαό, νὰ σπαταλοῦμε χρόνια καὶ δυνάμεις γιὰ μισὲς λύσεις, γιὰ ἀντεγκλήσεις καὶ πείσματα, μιὰ μπρός, μιὰ πίσω εἰς βάρος τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ. Μιλοῦμε γιὰ τὸν ἄνθρωπό μας ὡς τὸ πολυτιμότερο προϊὸν καὶ ἀγαθὸ τῆς γῆς μας καὶ ὅμως τόσο τὸν κακομεταχειριζόμαστε. Λέει ἡ Φυσικὴ πὼς ὁ νόμος τῆς βαρύτητας κυβερνάει τὶς σχέσεις τῶν φαινομένων καὶ τῶν ἀντικειμένων. Εἶναι παράξενο τάχα νὰ λειτουργῇ καὶ στὴν ψυχικὴ κίνηση τῶν ἀνθρώπων; Γιατί ν' ἀπαιτοῦμε βαρύτητα καὶ προσαρμογὴ ἀπὸ τὸν μαθητὴ καὶ ν' ἀρνιόμαστε ν' ἀναγνωρίσουμε τοὺς ἴδιους νόμους καὶ στοὺς ἐνήλικες, πολιτικούς, ἐπιστήμονες, παιδαγωγούς; Ἂν ἀγαποῦμε ὅμως τὸν λκό, ἂν εἴμαστε πραγματικοὶ πνευματικοὶ ἡγέτες, τὸν λόγο τοῦ παιδιοῦ πρέπει νὰ ἐνστερνισθοῦμε καὶ νὰ τὸν πιστέψοιμε. Νὰ μὴ κοιτάζουμε διαρκῶς πίσω. Τὴν ἀνακαίνιση τῆς στοιχειώδους παιδείας περιμένει ὁ λαὸς καὶ πρεπει νὰ τοῦ τὴν δώσουμε. Ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ καθενός μας, ἄνωθεν καὶ κάτωθεν, πρέπει τὸ ταχύτερο νὰ σμιλευθεῖ ἡ οὐσία καὶ ἡ μορφὴ τῆς παιδείας τοῦ λαοῦ. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐθνικὸ αἴτημα.

Ἂς ὀνομασθῇ μὲ ὁποιοδήποτε ὄνομα τὸ Νέο Σχολεῖο Ἂς ὀνομασθοῦν μὲ ὁποιοδήποτε ὄνομα οἱ νέες μέθοδοι. Ἕνα εἶναι τὸ κρηπίδωμα: νὰ ξαναελευθερωθῇ ὁ μαθητὴς γιὰ νὰ ψαύῃ, νὰ ὀσφραίνεται, νὰ γεύεται, ν' ἀκούῃ, νὰ κινεῖται, νὰ σκέπτεται, νὰ δρᾷ, νὰ ὁμιλῇ ὅπως τὰ ἔκαμε πρὶν μέσα στὴ ζωή. Νὰ ξαναγίνῃ τὸ πρὶν ξένοιαστο παιδὶ μὲ τὴ δική του γλώσσα, σκέψη καὶ πράξη. Πρῶτα τὸ ἴδιο νὰ γίνῃ μιὰ ἐθνικὴ ἀξία, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ζήσῃ καὶ τὶς ἄλλες ἐθνικὲς ἀξίες καὶ ν' ἀγαπήσῃ τὸν τόπο του καὶ τὸ λαό του.

Μέσα σὲ μιὰ τέτοια τοποθέτηση καὶ ἀνάταση ποιά θέση παίρνει ἡ γλώσσα τοῦ παιδιοῦ καὶ ἡ συστηματική της καλλιέργεια; Εἴδαμε στὰ προηγούμενα τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσας τοῦ παιδιοῦ σὰν πρωτομπαίνῃ στὸ σχολεῖο. Ἔχει ζωντάνια, ψυχή, παλμό, ἀφέλεια, φυσικὴ συντομία καὶ φυσικὴ καὶ ἄνετη ὀργάνωση. Ἔχει ἰδιοτυπία ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν νεόπλαστων λέξεων καὶ ἰδιορρυθμία χάρις στὸν γοργὸ ρυθμό της. Ὅσο ὅμως ἀνεβαίνῃ τὶς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ, τόσο λιγότερο μπορεῖ νὰ μιλήσῃ ἄνετα κι' ἀκόμα λιγότερο νὰ γράψῃ μερικὲς σωστὲς φράσεις καὶ μὲ λογικὴ συνέχεια. Τί εἶναι αὐτὸς ὁ βραχνὰς στὸ Δημοτικὸ πού φέρνει τέτοιο χάσμα ἀνάμεσα στὴν ψυχή του καὶ στὴν ἔκφρασή του, ὥστε νὰ βγαίνῃ ἀπὸ τὸ σχολεῖο γλωσσικὰ χειρότερο ἀπ' ὅτι μπῆκε; Νὰ ποῦμε πὼς τὸ σχολεῖο δὲν φροντίζει γιὰ τὴν γλωσσική του καλλιέργεια; Ἕνα σωρὸ μέσα μεταχειρίζεται γι' αὐτό: ἀνάγνωση, ἐπανάγνωση, ἐπκνάληψη προφορικὴ κατὰ παραγράφους, γραμματικὲς καὶ συντακτικὲς ἀσκήσεις λογιῶν λογιῶν, γραφή, ὀρθογραφία, ἐκθέσεις ἰδεῶν κλπ. πού ὅλοι μας τὰ ξέρομε. Τὰ ἴδια δὲν κάναμε καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε καὶ τὰ βλέπομε νὰ συνεχίζωνται καὶ σήμερα καὶ νὰ συζητοῦνται καὶ νὰ ἐξονυχίζωνται; Ἕνας δρόμος μακρυνὸς καὶ ἀνιαρὸς πού δὲν φέρνει σὲ θετικὰ ἀπατελέσματα.

Ἀλλοῦ κυρίως πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου. Πρῶτα στὸ ὅτι τόσο διασπαθίζεται ὁ μαθητὴς μέσα στὸ Δημοτικὸ πρὸς πλῆθος πράγματα ἄσχετα μὲ τὴν ζωή του, χωρὶς κανένα βιωματικὸ κρηπίδωμα, ὥστε ὅσα τοῦ διδάσκουν στιβάζονται ἄνω κάτω στὸ μυαλό του, δημιουργοῦν χάος καὶ σύγχυση στὴν ὀργάνωση τῆς σκέψης του καὶ αὐτὸ μοιραία φέρνει σὲ ἀνικανότητα σκέψης καὶ ἀνικανότητα ἔκφρασης. Ἐνῶ τὸ πνεῦμα τοῦ παιδιοῦ εἶναι συνθετικὸ ἀπὸ τὴ φύση του, ἡ διδασκαλία τοῦ σχολείου ἔχει ἀναλυτικὸ χαρακτήρα. Στὴν ἀντινομία αὐτὴ πρέπει νὰ καταλογισθῇ ἕνα μεγάλο ποσοστὸ τῆς ἀνικανότητας τοῦ μαθητῆ νὰ διατυπώσῃ τὴ σκέψη του καὶ στὸν προφορικὸ καὶ στὸ γραπτὸ λόγο. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἄλλη αἰτία γιὰ τὸ φαινόμενο αὐτό: Ἡ ἀντινομία ἀνάμεσα στὴ γλώσσα τοῦ παιδιοῦ καὶ στὴ γλώσσα τοῦ σχολείου. Ἐνῶ ὁ δάσκαλος στὸ διάλειμμα μιλεῖ στὰ παιδιὰ μὲ τὴ

γλώσσα τους, ὅταν μπῇ στὴν τάξη καὶ ἀνοίξῃ τὸ βιβλίο, ἀλλάζει γλώσσα καὶ μιλεῖ τὴν γλώσσα τοῦ βιβλίου. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ γλώσσα δὲν εἶναι πάντοτε ἡ φυσικὴ συνέχεια τῆς γλώσσας τοῦ παιδιοῦ, δὲν εἶναι ἡ λογοτεχνικὰ ἀνυψωμένη κοινὴ Δημοτική, ἡ προέκταση τῆς μητρικῆς γλώσσας, τῆς γλώσσας πού τὴν ζῇ καὶ τὴν καταλαβαίνει ἄνετα. Καὶ ὅταν μιλῇς στὸ παιδὶ μιὰ γλώσσα πού δὲν τὴν καταλαβαίνει εὔκολα σὲ ὅλα της τὰ σημεῖα, μπερδεύεις τὸ μυαλό του καὶ τὸ στόμα του. Ἡ κοινὴ Δημοτικὴ δὲν εἶναι μόνο τύπος, εἶναι πνεῦμα, ψυχή, παλμός. Αὐτὰ ἀντιστοιχοῦν στὸν παλμὸ τῆς ψυχῆς τοῦ παιδιοῦ καὶ ὄχι στεγνὲς μόνο λέξεις καὶ φράσεις. Στὰ χέρια τῶν παιδιῶν τοῦ λαοῦ μόνο καλογραμμένα βιβλία, πολὺ καλὰ γραμμένα καὶ μὲ πλατιὰ πνοὴ πρέπει νὰ δίνωνται. Καὶ τέτοια δὲν εἶναι πάντοτε τὰ ἀναγνωστικά. Πρέπει νὰ τὰ κρίνουν ἄνθρωποι μὲ λογοτεχνικὴ πνοὴ καὶ ἀγάπη γιὰ τὸ παιδὶ ἢ τουλάχιστο νᾶναι καὶ τέτοιοι μέλη στὶς Κριτικὲς Ἐπιτροπὲς τῶν βιβλίων τοῦ σχολείου.

Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ κάτι πολὺ χειρότερο. Εἴχαμε κατορθώσει πρὶν 30 χρόνια νὰ μπῇ ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ἡ κοινὴ Δημοτική, σὲ ὅλες τὶς τάξεις τοῦ Δημοτικοῦ, γιατὶ ἂν δὲν ἐλευθερώσῃς τὴ γλώσσα τοῦ παιδιοῦ, πῶς θὰ τοῦ δώσῃς βασικὴ παιδεία; Καὶ γράφηκαν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ τὰ καλύτερα ἀναγνωστικὰ ἀπὸ γλωσσικὴ τουλάχιστον ἄποψη, καὶ οἱ δάσκαλοι πού τὰ χειρίστηκαν, διαπίστωσαν πάνω στὴν πράξη πὼς μόνο μὲ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ μπορεῖς νὰ μιλήσῃς στὰ παιδιά του καὶ νὰ τὰ θερμάνῃς γιὰ τὴ μάθηση. Πιστέψαμε τότε ὅλοι μας, πὼς ἡ Δημοτικὴ στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση ἦταν πιὰ ἀποχτημένο καὶ ἀναπαλλοτρίωτο ἀγαθό. Ὅμως ἐκείνη ἡ χαρὰ θολώθηκε ἀργότερα ἀπὸ πολλὲς ἀπογοητεύσεις. Κατὰ τὶς πεποιθήσεις τῶν ἰθυνόντων τὴν ἐκπαίδευση πολλὲς φορὲς ἔπαιξαν διελκυστίνδα εἰς βάρος τῶν παιδιῶν τοῦ ἔθνους ἡ Δημοτικὴ καὶ ἡ Καθαρεύουσα. Καὶ τώρα ποιά πάλι κατάρα ἔπεσε ἐπάνω στὴν παιδεία μας, γιὰ νὰ παλινωδοῦμε καὶ νὰ ξαναρχίζουμε τὸν βραχνὰ τῆς Καθαρεύουσας ἀπὸ τὴν Δ' κιόλας τάξη τοῦ Δημοτικοῦ, πρὶν καλὰ καλὰ χωνέψουν τὰ παιδιὰ τὴν ἀπὸ ἄποψη γνησιότητας συχνὰ νοθεμένη Δημοτικὴ γλώσσα τῶν ἀναγνωστικῶν τῶν κατωτέρων τάξεων τοῦ Δημοτικοῦ;

(Ἀκολουθεῖ)

ΜΥΡΣΙΝΗ ΚΛΕΑΝΘΟΥΣ—ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΑΣΚΑΛΩΝ

Ἡ Μαθηματικὴ Ἀπόδειξις
Προτάσεις τῆς Γεωμετρίας (ΙΙΙ)*

18. Κανὼν τῶν συμπιπτόντων μοναδικῶν στοιχείων. Μὲ τὶς προτάσεις μοναδικότητος συνδέεται μία εἰδικὴ κατηγορία προτάσεων, τῶν ὁποίων ἡ ὑπόθεση καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι συνθῆκες μοναδικότητος, δηλαδὴ συνθῆκες, ἑκάστη τῶν ὁποίων πληροῦται ὑπὸ ἑνὸς καὶ μόνον στοιχείου.

Εἰς προτάσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι ἐφαρμόσιμον ἕνα ἁπλοῦν λογικὸν κριτήριον, μὲ τὸ ὁποῖον ἠμποροῦμεν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια μιᾶς ἐκ δύο ἀντιστρόφων τοιούτων προτάσεων νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν προτέρων, χωρὶς δηλαδὴ ἀπόδειξη, τὴν ἀλήθεια τῆς ἄλλης.

Τὸ κριτήριον αὐτὸ δυνάμεθα, μὲ τὴν χρῆσιν γενικῶν ὅρων, νὰ διατυπώσωμεν ὡς ἑξῆς. Ἔστω ὅτι ἔχομεν ἀποκαταστήσει μὲ ἀπόδειξη τὴν ἀλήθεια τῆς προτάσεως :

(Α) Ἐὰν Α εἶναι Β, Γ εἶναι Δ

καὶ ὅτι εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν συμβαίνει καὶ ἡ ὑπόθεση καὶ τὸ συμπέρασμα νὰ εἶναι συνθῆκες μοναδικότητος, ἤτοι κάθε μία νὰ πληροῦται ὑπὸ ἑνὸς καὶ μόνον στοιχείου. Τότε τὸ νόημα τῆς προτάσεως εἶναι ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος στοιχεῖα συμπίπτουν εἰς ἕνα μόνον, πληροῦν συγχρόνως καὶ τὶς δύο συνθῆκες. Εἶναι λοιπὸν εὐνόητον ὅτι συναληθεύει καὶ ἡ ἀντίστροφος πρόταση :

(Β) Ἐὰν Γ εἶναι Δ, Α εἶναι Β

καὶ μαζὶ μὲ αὐτήν, σύμφωνα μὲ ὅσα εἴπαμε στὴν § 3, συναληθεύει καὶ ἡ ἀντίθετος :

(Γ) Ἐὰν Α οὐ Β, Γ οὐ Δ

καὶ ἡ ἀντίστροφος αὐτῆς :

(Δ) Ἐὰν Γ οὐ Δ, Α οὐ Β.

Ἐντεῦθεν ἔπονται οἱ κανόνες :

α) Ἐὰν ἀληθεύῃ μία οἱαδήποτε ἐκ τῶν τεσσάρων προτάσεων (Α), (Β), (Γ), (Δ), οἱ ἄλλες συναληθεύουν ἐπίσης καὶ ἠμποροῦν νὰ διατυπωθοῦν ἀμέσως ὡς πορίσματα, χωρὶς ἀπόδειξη.

β) Ἐὰν θέλωμε ν' ἀποδείξωμε μίαν οἱανδήποτε ἐκ τῶν τεσσάρων προτάσεων καὶ τὸ πρᾶγμα δι' οἱονδήποτε λόγον παρουσιάζῃ δυσκολίαν, δυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν οἱανδήποτε ἐκ τῶν ὑπολοίπων καὶ ἐκ τῆς ἀληθείας αὐτῆς νὰ συναγάγωμεν ἀμέσως τὴν ἀλήθειαν τῆς ἀποδεικτέας.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ.—Γιὰ νὰ καταστήσωμε τὰ ἀνωτέρω ἐναργέστερα δανειζόμαστε ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωή. Γνωρίζομεν περὶ ἑνὸς χωρίου ὅτι τοῦτο ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ ἕνα μόνον ἱερέα καὶ ἕνα μόνον διδάσκαλο καὶ ὅτι ἐπὶ πλέον συμβαίνει :

(Α) Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου νὰ εἶναι καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι, ἐφ' ὅσον ἀληθεύῃ τοῦτο, θ' ἀληθεύῃ ἐπίσης καὶ τὸ ἀντίστροφον :

(Β) Ὁ διδάσκαλος εἶναι καὶ ἱερεύς,

καὶ τὸ ἀντίθετον :

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ μας, σελ. 94.

(Γ) Ὁ μὴ ὢν ἱερεὺς δὲν εἶναι οὔτε διδάσκαλος,

καὶ τὸ ἀντίστροφον αὐτοῦ :

(Δ) Ὁ μὴ ὢν διδάσκαλος δὲν εἶναι οὔτε ἱερεύς.

Ἐὰν ὅμως τὸ χωρίον ἔχῃ ἕνα μόνον ἱερέα, περισσοτέρους δὲ διδασκάλους, ἠμπορεῖ νὰ συμβαίνῃ :

(Α) Ὁ ἱερεὺς νὰ εἶναι καὶ διδάσκαλος,

δὲν δυνάμεθα ὅμως προφανῶς νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου ὅτι καὶ

(Β) οἱ διδάσκαλοι τοῦ χωρίου εἶναι ἱερεῖς.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι στὴν περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχουν πολλοὶ διδάσκαλοι καὶ πολλοὶ ἱερεῖς, δὲν δυνάμεθα ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς προτάσεως

(Α) οἱ ἱερεῖς εἶναι καὶ διδάσκαλοι

νὰ συναγάγωμε τὴν ἀλήθεια καὶ τῶν ἄλλων προτάσεων, παρὰ μόνον ἐὰν οἱ ἕδρες τῶν ἱερέων εἶναι ὅσες οἱ ἕδρες τῶν διδασκάλων.

Σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀντιστρόφων, τῶν ὁποίων δίδονται ἀποδείξεις εἰς τὰ ἐν χρήσει ἐγχειρίδια Γεωμετρίας, ὑπάγεται στὴν κατηγορία τῶν προτάσεων, ποὺ περιεγράψαμε, καὶ θὰ ἠμποροῦσαν ἑπομένως νὰ ἐξαχθοῦν, χωρὶς ἀπόδειξη, κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῆς ἀντιστοίχου εὐθείας προτάσεως. Χρειάζεται ἐν τούτοις κάποια ἄσκηση στὴ διάκριση τῶν ἑκάστοτε συμπιπτόντων μοναδικῶν στοιχείων.

Παράδειγμα 1ον

(Α) Ἐφεξῆς γωνίες, τῶν ὁποίων οἱ ἐξωτερικὲς πλευρὲς κεῖνται ἐπ' εὐθείας, εἶναι παραπληρωματικές.

Ἡ εὐθεῖα ΒΔ (σχ. 11) πληροῖ τὶς ἑξῆς δύο συνθῆκες μοναδικότητος :

1) εἶναι προέκταση τῆς ΑΒ,

2) εἶναι ἡ μία πλευρὰ τῆς γωνίας ΓΒΔ, ἐχούσης δοθὲν μέγεθος (παραπληρωματικὸ τῆς γωνίας ΑΒΓ) (§ 16, ἀριθ. 10).

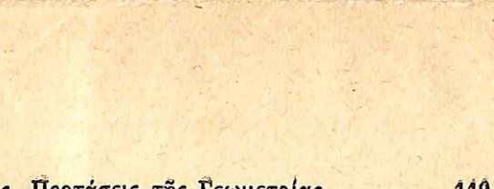

Σχ. 11

Ἐντεῦθεν ἔπονται ὡς πορίσματα οἱ προτάσεις :

(Β) Ἐφεξῆς παραπληρωματικὲς γωνίες ἔχουν τὶς ἐξωτερικὲς πλευρές των ἐπ' εὐθείας.

(Γ) Ἐφεξῆς γωνίες, τῶν ὁποίων οἱ ἐξωτερικὲς πλευρὲς δὲν κεῖνται ἐπ' εὐθείας, δὲν εἶναι παραπληρωματικές.

Παράδειγμα 2ον

(Α) Ἐὰν ἕνα τρίγωνον εἶναι ἰσοσκελές, οἱ παρὰ τὴν βάσιν γωνίες του εἶναι ἴσες.

Τὸ στοιχεῖον ΑΓ (σχ. 12) πληροῖ τὶς ἑξῆς δύο συνθῆκες μοναδικότητος :

1) Εἶναι πλαγία ἴση πρὸς ὡρισμένο μῆκος (τὸ μῆκος τῆς ἄλλης πλευρᾶς τοῦ τριγώνου) (§ 16, ἀριθ. 33).

2) Εἶναι πλευρὰ τῆς γωνίας Γ ἴσης πρὸς ἄλλην ὡρισμένη γωνία (τὴν γωνίαν Β τοῦ τριγώνου) (§ 16, ἀριθ. 34).

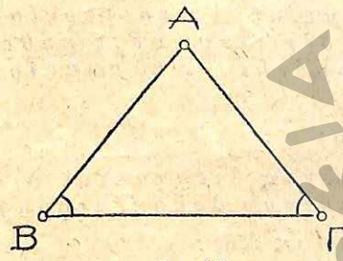

Σχ. 12

Ἐντεῦθεν συνάγομεν ὡς πορίσματα τὶς ἀκόλουθες προτάσεις :

(Β) Ἐὰν ἕνα τρίγωνον ἔχῃ τὶς παρὰ τὴν βάσιν γωνίες του ἴσες, εἶναι ἰσοσκελές.

(Γ) *Ἐὰν ἕνα τρίγωνον δὲν εἶναι ἰσοσκελές, οἱ παρὰ τὴν βάσιν γωνίες του εἶναι ἄνισες.*

Παράδειγμα 3ον

(Α) *Τὸ ὕψος ἰσοσκελοῦς τριγώνου διχοτομεῖ τὴν βάσιν καὶ τὴν γωνίαν τῆς κορυφῆς.*

Ἐδῶ μία καὶ ἡ αὐτὴ εὐθεῖα πληροῖ τὶς ἀκόλουθες συνθῆκες μοναδικότητος :

1) εἶναι τὸ ὕψος, 2) εἶναι διάμεσος, 3) εἶναι διχοτόμος.

Ἐντεῦθεν ἕπεται ὅτι :

(Β) *Εἰς πᾶν ἰσοσκελὲς τρίγωνον:*

1) ἡ διάμεσος εἶναι ὕψος καὶ διχοτόμος,

2) ἡ διχοτόμος εἶναι ὕψος καὶ διάμεσος,

(Γ) *3) μὴ διάμεσος δὲν εἶναι οὔτε ὕψος οὔτε διχοτόμος,*

4) μὴ διχοτόμος δὲν εἶναι οὔτε ὕψος οὔτε διάμεσος,

5) μὴ ὕψος δὲν εἶναι οὔτε διάμεσος οὔτε διχοτόμος.

Παράδειγμα 4ον

(Α) *Ἡ ἐφαπτομένη περιφερείας εἶναι κάθετος ἐπὶ τὴν ἀκτῖνα στὸ σημεῖο τῆς ἐπαφῆς.*

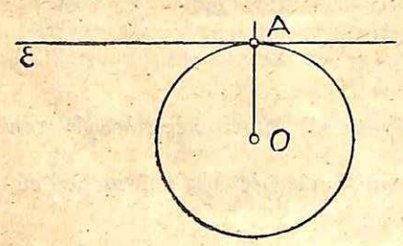

Σχ. 13

Ἡ εὐθεῖα ε (σχ. 13) πληροῖ τὶς ἑξῆς συνθῆκες μοναδικότητος :

1) Εἶναι ἐφαπτομένη τῆς περιφερείας εἰς τὸ Α (§ 16, ἀριθ. 16).

2) Εἶναι κάθετος ἐπὶ τὴν ἀκτῖνα στὸ σημεῖο Α (§ 16, ἀριθ. 2).

Ἐντεῦθεν ἕπεται ἡ ἀλήθεια τῶν προτάσεων :

(Β) *Ἡ κάθετος ἐπὶ μίαν ἀκτῖνα περιφερείας εἰς τὸ ἄκρον της εἶναι ἐφαπτομένη τῆς περιφερείας.*

(Γ) *Εὐθεῖα διερχομένη διὰ σημείου Α περιφερείας καὶ μὴ ἐφαπτομένη αὐτῆς δὲν εἶναι οὔτε κάθετος ἐπὶ τὴν ἀκτῖνα τὴν ἐρχομένην εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο.*

Παράδειγμα 5ον

(Α) *Τὰ τρία ὕψη παντὸς τριγώνου διέρχονται διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου (καλουμένου ὀρθοκέντρου).*

Τὸ θεώρημα τοῦτο μὲ ἄλλας λέξεις διατυποῦται ὡς ἑξῆς :

(Α) *Τὸ ὕψος ΑΔ τριγώνου ΑΒΓ (σχ. 14) διέρχεται διὰ τοῦ σημείου τομῆς Ο τῶν δύο ἄλλων ὑψῶν.*

Ἡ εὐθεῖα ΑΟ εἶναι μία μόνον (§ 26, ἀριθ. 1). Τὸ ὕψος ΑΔ εἶναι ἕνα μόνον (§ 26, ἀριθ. 11).

Κατὰ τὸν κανόνα λοιπὸν β) τῆς § 17, ἠμποροῦμεν ἀντὶ ν' ἀποδείξωμεν ἀμέσως τὴν πρότασιν (Α) ν' ἀποδείξωμε τὴν ἀντίστροφο (Β) :

Ἡ εὐθεῖα ἡ διερχομένη διὰ τοῦ σημείου Ο καὶ τῆς κορυφῆς Α εἶναι ὕψος τοῦ τριγώνου ΑΒΓ.

Ἡ πρότασις αὐτὴ ἀποδεικνύεται εὔκολα μὲ τὴν βοήθεια τῶν ἐγγραψίμων τετραπλεύρων.

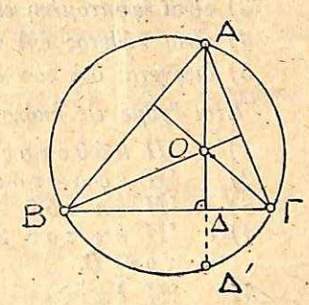

Σχ. 14

Παράδειγμα 6ον

(Α) *Τὸ συμμετρικὸν τοῦ ὀρθοκέντρου ἑνὸς τριγώνου ὡς πρὸς οἱανδήποτε πλευράν του, κεῖται ἐπὶ τῆς περιφερείας τοῦ περιγεγραμμένου κύκλου.*

Τὸ σημεῖον Ο' πληροῖ δύο συνθῆκες μοναδικότητος (σχ. 14) :

1) εἶναι συμμετρικὸν τοῦ Ο ὡς πρὸς τὴν ΒΓ (§ 16, ἀριθ. 12),

2) εἶναι τὸ ἕτερον σημεῖον τομῆς τῆς περιφερείας μετὰ τοῦ ὕψους ΑΔ προεκτεινομένου (§ 16, ἀριθ. 35).

Ἐντεῦθεν συνάγεται ὅτι διὰ ν' ἀποδείξω τὴν πρότασιν (Α) ἀρκεῖ ν' ἀποδείξω τὴν ἀντίστροφόν της (Β) :

(Β) *Τὸ σημεῖον ὅπου τὸ ὕψος προεκτεινόμενο τέμνει τὴν περὶ τὸ τρίγωνον ΑΒΓ περιγεγραμμένην περιφέρειαν εἶναι συμμετρικὸ τοῦ ὀρθοκέντρου ὡς πρὸς τὴν πλευρὰ τὴν ἀντιστοιχοῦσαν εἰς τὸ θεωρούμενον ὕψος.*

Ἡ ἀπόδειξη δὲ τῆς προτάσεως αὐτῆς γίνεται ἁπλούστατα μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ἰσότητος τῶν γωνιῶν ΟΒΓ, ΟΑΓ καὶ ΓΒΔ'.

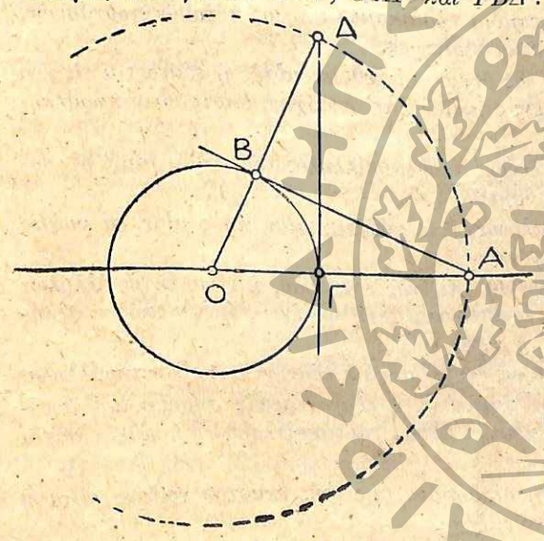

Σχ. 15

Παράδειγμα 7ον

Εἰς τὸ σημεῖο Γ (σχ. 15) τῆς περιφερείας (Ο, ΟΓ) φέρω κάθετον, τέμνουσαν τὴν ὁμόκεντρο περιφέρειαν (Ο, ΟΑ) εἰς τὸ σημεῖο Δ. Φέρω δὲ καὶ τὴν ΟΔ, τέμνουσαν τὴν περιφέρειαν (Ο, ΟΓ) εἰς τὸ σημεῖο Β. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀληθεύει ἡ πρόταση :

(Α) *Ἡ διὰ τοῦ Α ἐφαπτομένη διέρχεται διὰ τοῦ σημείου Β.*

Ἡ εὐθεῖα ΑΒ πληροῖ τὶς ἀκόλουθες συνθῆκες μοναδικότητος :

1) εἶναι κάθετος ἐπὶ τὴν ΟΔ εἰς τὸ Β

2) εἶναι ἐφαπτομένη τῆς περιφερείας εἰς τὸ Β

3) εἶναι ἐφαπτομένη τῆς περιφερείας ἐκ τοῦ Α
4) εἶναι κάθετος ἐπὶ τὴν ΟΔ ἐκ τοῦ Α
5) διέρχεται διὰ τῶν σημείων Α καὶ Β.

Ἔτσι ἔχομε τὶς ἀκόλουθες συναληθεύουσες προτάσεις :

1) Ἡ κάθετος εἰς τὸ σημεῖο Β διέρχεται διὰ τοῦ Α.
2) Ἡ ἐφαπτομένη εἰς τὸ Β διέρχεται διὰ τοῦ Α.
3) Ἡ ἐκ τοῦ Α ἐφαπτομένη διέρχεται διὰ τοῦ Β.
4) Ἡ ἐκ τοῦ Α κάθετος ἐπὶ τὴν ΟΔ διέρχεται διὰ τοῦ Β.
5) Ἡ ἐπιζευγνύουσα τὰ σημεῖα Α καὶ Β εἶναι κάθετος ἐπὶ τὴν ΟΔ.
6) Ἡ ἐπιζευγνύουσα τὰ σημεῖα Α καὶ Β εἶναι ἐφαπτομένη τῆς περιφερείας.

Μαζὶ μὲ αὐτὲς συναληθεύουν καὶ οἱ ἀντίστοιχες ἀντίθετες. Ἐπὶ τῆς τελευταίας προτάσεως (ἀριθ. 6) στηρίζει ὁ Εὐκλείδης τὴν κατασκευὴ τῶν ἐφαπτομένων περιφερείας ἀπὸ σημείου ἐκτὸς αὐτῆς.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΔΙΑΖΕΥΚΤΙΚΕΣ

19. Εἴδαμε ὅτι ἡ γεωμετρικὴ πρόταση, τὴν ὁποίαν εἰδικώτερα καλοῦμεν Θεώρημα, εἶναι κρίση ἐξηρτημένη, ἐκφράζουσα ὅτι ἂν ἀληθεύῃ ἕνα σύστημα συνθηκῶν (ὑπόθεση), τότε μία ἄλλη συνθήκη ἢ ἕνα ἄλλο σύστημα συνθηκῶν (συμπέρασμα) ἀληθεύει ἐπίσης. Συμβαίνει ὅμως κάποτε τὸ συμπέρασμα νὰ παρουσιάζῃ διαζευκτικὴ μορφή, ν' ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ περισσότερα συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἠμποροῦν νὰ ἀληθεύουν συγχρόνως, ἀλλὰ μόνον ἕνα. Ἔχομεν ἑπομένως νὰ ἐκλέξωμε μεταξὺ περισσοτέρων δυνατῶν συμπερασμάτων ἕνα καὶ μόνο, ν' ἀπορρίψωμε δὲ τὰ λοιπά. Ὁ γενικὸς τύπος τῶν διαζευκτικῶν προτάσεων ἠμπορεῖ νὰ γραφῇ συντόμως :

$$Υ \longrightarrow \text{ἢ } Ε \text{ ἢ } Ζ \text{ ἢ } Η$$

ὅπου ὑποθέτομεν ὅτι τὸ συμπέρασμα φέρει π.χ. τρεῖς διαζεύξεις.

Ἀνατρέχοντες στὰ σχολικὰ ἐγχειρίδια εὑρίσκομεν πλῆθος τέτοιων προτάσεων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρομεν ἐδῶ τὶς σπουδαιότερες.

1. Ἐὰν θεωρήσωμε δύο εὐθεῖες ὡς ἔτυχε, οἱ εὐθεῖες αὐτὲς ἢ τέμνονται εἰς ἕνα σημεῖον καθ' ὑπόστασιν ἢ τέμνονται εἰς σημεῖον κατ' ἐκδοχήν, ὁπότε εἶναι παράλληλες, ἢ εἶναι ἀσύμβατες.

2. Ἐὰν δύο γωνίες ἔχουν τὶς πλευρές των παραλλήλες μίαν πρὸς μίαν, οἱ γωνίες αὐτὲς εἶναι ἢ ἴσες ἢ παραπληρωματικές.

3. Ἐὰν δύο γωνίες ἔχουν τὶς πλευρές των κάθετες μίαν πρὸς μίαν, οἱ γωνίες αὐτὲς εἶναι ἢ ἴσες ἢ παραπληρωματικές.

4. Ἐὰν δύο περιφέρειες εὑρίσκωνται ἐπὶ ἑνὸς ἐπιπέδου, ἢ εἶναι ἐκτὸς ἀλλήλων ἢ εἶναι ἐντὸς ἀλλήλων ἢ τέμνονται ἢ ἐφάπτονται ἀλλήλων ἐντὸς ἢ ἐφάπτονται ἀλλήλων ἐκτός.

5. Ἐὰν θεωρήσωμε δύο ἐπίπεδα ὡς ἔτυχε, αὐτὰ ἢ τέμνονται ἢ εἶναι παράλληλα.

6. Ἐὰν θεωρήσωμεν εὐθεῖαν καὶ ἐπίπεδον, ἢ τέμνονται εἰς σημεῖον καθ' ὑπόστασιν ἢ τέμνονται εἰς σημεῖον κατ' ἐκδοχὴν (ὅτε εἶναι παράλληλα) ἢ ἡ εὐθεῖα κεῖται ὁλόκληρος ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου.

7. Ἐὰν θεωρήσωμε δύο μεγέθη οἱαδήποτε ὁμοειδῆ, ἕκαστον τούτων εἶναι ἢ ἴσον ἢ μικρότερον ἢ μεγαλύτερον τοῦ ἄλλου.

8. Ἐὰν δύο τρίεδρες στερεὲς γωνίες ἔχουν μίαν δίεδρον γωνίαν ἴσην καὶ τὶς ἕδρες ποὺ τὴν περιέχουν ἴσες, θὰ ἔχουν καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα των ἴσα καὶ θὰ εἶναι ἢ ἴσες ἢ κατὰ κορυφήν.

20. Ἀπὸ μίαν διαζευκτικὴ πρόταση προκύπτουν λογικῶς ἄλλες προτάσεις συναληθεύουσες. Ἂς λάβωμε π.χ. τὴν πρόταση :

(Ι) Ἐὰν Α εἶναι Β, Γ εἶναι ἢ Π ἢ Τ.

Ἐξ αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῶν διαζεύξεων συνάγονται ἀμέσως οἱ ἑξῆς συναληθεύουσες προτάσεις :

(Α) Ἐὰν Γ εἶναι Π, Γ δὲν εἶναι Τ ἢ $+Π \longrightarrow -Τ$
(Β) Ἐὰν Γ δὲν εἶναι Τ, Γ εἶναι Π $-Τ \longrightarrow +Π$
(ΙΙ) (Γ) Ἐὰν Γ δὲν εἶναι Π, Γ εἶναι Τ $-Π \longrightarrow +Τ$
(Δ) Ἐὰν Γ εἶναι Τ, Γ δὲν εἶναι Π $+Τ \longrightarrow -Π$

Ἐὰν ἀληθεύῃ ἡ πρόταση (Ι) τότε ἀληθεύουν καὶ οἱ (ΙΙ) καὶ ἀντιστρόφως ἂν συναληθεύουν οἱ (ΙΙ) ἀληθεύει ἡ διάζευξις : Γ εἶναι ἢ Π ἢ Τ.

Παρατηροῦμεν ὅτι οἱ σχέσεις τῶν προτάσεων (ΙΙ) μεταξύ των εἶναι οἱ γνωστὲς σχέσεις εὐθείας προτάσεως (Α) πρὸς τὴν ἀντίστροφον (Β), τὴν ἀντίθετον (Γ) καὶ τὴν ἀντίθετον τῆς ἀντιστρόφου (Δ).

Μίαν διάζευξιν : ἢ Π ἢ Τ δυνάμεθα νὰ παραστήσωμε γραφικῶς μὲ δύο τεμνομένους κύκλους Π καὶ Τ. Ἡ ἔννοια τῆς διαζεύξεως εἶναι ὅτι ἕνα σημεῖον ἀνήκει ἢ εἰς τὸν κύκλον Π ἢ εἰς τὸν κύκλον Τ.

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΙΣΟΔΥΝΑΜΕΣ

21. Δύο προτάσεις λέγονται ἰσοδύναμες ὅταν ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς μιᾶς ἕπεται ἡ ἀλήθεια τῆς ἄλλης καὶ ἀντιστρόφως.

Τὴ μεταξὺ δύο ἰσοδυνάμων προτάσεων, ἔστω $(Α \longrightarrow Β)$ καὶ $(Γ \longrightarrow Δ)$, ὑφισταμένη σχέση δυνάμεθα νὰ παραστήσωμε στενογραφικῶς ὡς ἑξῆς :

$$(Α \longrightarrow Β) \rightleftharpoons (Γ \longrightarrow Δ)$$

ὅπου τὰ βέλη δεικνύουν τὴν ἐκ τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην καὶ ἀντιστρόφως φορὰν τῆς ἀμοιβαίας των σχέσεως.

Ἡ ἰσοδυναμία τῶν προτάσεων παρουσιάζει διάφορες μορφές, τὶς ὁποῖες εἶναι σκόπιμο νὰ διακρίνωμεν.

α) Ἡ ἁπλούστερη μορφὴ ἰσοδυναμίας εἶναι ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ δύο προτάσεις περιέχουν τὴν ἴδιαν ὑπόθεση καὶ τὸ ἴδιο συμπέρασμα, διατυπωμένα ὅμως κατὰ διαφορετικοὺς τρόπους. Συφμέρει δὲ ἐνίοτε πρὸς διευκόλυνση τῆς ἀποδείξεως ἑνὸς θεωρήματος νὰ μεταβάλωμεν τὴν διατύπωση τῆς προτάσεως ἐπὶ τὸ ἁπλούστερο.

Παραδείγματα

I. Τὸ ἄθροισμα τῶν γωνιῶν τριγώνου ἰσοῦται πρὸς δύο ὀρθάς.
II. Ἐὰν τμήσωμεν τὶς πλευρὲς γωνίας ὑπὸ εὐθείας, οἱ σχηματιζόμενες ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίες πρὸς ὃ μέρος τῆς τεμνούσης εὑρίσκεται καὶ ἡ γωνία, ἔχουν μετὰ τῆς τελευταίας ἄθροισμα δύο ὀρθῶν.

I. Οἱ τρεῖς διάμεσοι τριγώνου διέρχονται διὰ τοῦ αὐτοῦ σημείου.
II. Δύο διάμεσοι τριγώνου τέμνονται ἐπὶ τῆς τρίτης διαμέσου.
III. Ἑκάστη διάμεσος τριγώνου διέρχεται διὰ τοῦ σημείου τομῆς τῶν δύο ἄλλων.

I. *Ἐὰν μία εὐθεῖα εἶναι κάθετος ἐπὶ μίαν ἐκ δύο παραλλήλων εὐθειῶν, εἶναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν ἄλλην.*

II. *Ἐὰν μία εὐθεῖα εἶναι κάθετος ἐπὶ ἄλλην, πᾶσα παράλληλος πρὸς τὴν πρώτην εἶναι κάθετος ἐπὶ τὴν δευτέραν.*

III. *Ἐὰν ἐκ δύο παραλλήλων εὐθειῶν ἡ μία εἶναι κάθετος ἐπὶ τρίτην εὐθεῖαν, ἡ τελευταία αὕτη εἶναι κάθετος καὶ ἐπὶ τὴν ἄλλην παράλληλον.*

β) Ἄλλη μορφὴ ἰσοδυναμίας παρέχεται ἀπὸ τὸν κανόνα I τῆς § 3, κατὰ τὸν ὁποῖον :

ἐὰν ἀληθεύῃ μία πρόταση (*Α*), ἀληθεύει πάντοτε καὶ ἡ ἀντίθετος τῆς ἀντιστρόφου (*Δ*) καὶ ἀντιστρόφως.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ αὐτὴ σχέση συνδέει μεταξύ των καὶ τὴν ἀντίστροφον (Β) μετὰ τῆς ἀντιθέτου (Γ) συνάγομε, χρησιμοποιοῦντες τοὺς τεχνικοὺς ὅρους τῆς § 4, ὅτι :

οἱ ὁμοδιαγώνιες προτάσεις εἶναι ἰσοδύναμες

πρᾶγμα ποὺ ἐκφράζεται συμβολικῶς διὰ τῶν παραστάσεων :

$$(A) \rightleftarrows (\Delta)$$
$$(B) \rightleftarrows (\Gamma).$$

Ἔστω ὡς παράδειγμα εὐθείας προτάσεως (Α) τὸ Εὐκλείδειον αἴτημα :

(Α) *Ἐὰν δύο εὐθεῖες τοῦ ἐπιπέδου, τεμνόμενες ὑπὸ τρίτης εὐθείας, σχηματίζουν τὶς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίες μὴ παραπληρωματικές, οἱ ἐν λόγῳ εὐθεῖες τέμνονται.*

Ἡ πρὸς αὐτὴν ἰσοδύναμος πρότασις (Δ) θὰ εἶναι :

(Δ) *Ἐὰν δύο εὐθεῖες δὲν τέμνωνται (εἶναι δηλαδὴ παράλληλες), οἱ γωνίες τὶς ὁποῖες σχηματίζουν, τεμνόμενες ὑπὸ τρίτης εὐθείας, ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη, εἶναι παραπληρωματικές.*

Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντίστροφος τῆς (Α) θὰ εἶναι :

(Β) *Ἐὰν δύο εὐθεῖες τέμνωνται, σχηματίζουν τὶς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίες μετὰ τυχούσης τεμνούσης μὴ παραπληρωματικές.*

Ταύτης δὲ ἰσοδύναμος εἶναι ἡ πρόταση :

(Γ) *Ἐὰν δύο εὐθεῖες τοῦ ἐπιπέδου τεμνόμενες ὑπὸ τρίτης εὐθείας σχηματίζουν τὶς ἐντὸς καὶ ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη γωνίες παραπληρωματικές, οἱ εὐθεῖες αὐτὲς δὲν τέμνονται (εἶναι δηλαδὴ παράλληλες).*

γ) Ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ μορφὴ τῆς ἰσοδυναμίας ποὺ ἐμφανίζεται μεταξὺ δύο ἀντιστρόφων προτάσεων, ὅταν οἱ ἐναλλακτὲς συνθῆκες τῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ συμπεράσματος εἶναι συνθῆκες μοναδικότητος, πληρούμενες ὑπὸ ἑνὸς καὶ μόνου στοιχείου (§ 17). Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχομεν ἰσοδυναμία μεταξὺ τῶν ἀντιστρόφων προτάσεων (Α) καὶ (Β) καὶ συνεπῶς ἰσοδυναμία μεταξὺ ὅλων τῶν προτάσεων, οἱ ὁποῖες κατέχουν τὶς κορυφὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ τετραγώνου τοῦ Σχ. 1 (§ 4). Ἡ ἐν λόγῳ ἰσοδυναμία ὀφείλεται στὴ σύμπτωση δύο μοναδικῶν στοιχείων. Ἐπαρκῆ παραδείγματα τοιούτων προτάσεων εὑρίσκομεν ἐν § 17.

δ) Μία ἄλλη ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα περίπτωση ἰσοδυνάμων προτάσεων εἶναι ἡ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ ἀκολούθου θεωρήματος :

Ἐὰν εἰς μίαν πρότασιν ἀντικαταστήσωμε τὴν ὑπόθεσιν ὑπὸ μιᾶς ἱκανῆς καὶ ἀναγκαίας συνθήκης ταύτης καὶ τὸ συμπέρασμα ὑπὸ ἄλλης ἱκανῆς καὶ ἀναγκαίας συνθήκης τούτου, ἡ προκύπτουσα νέα πρόταση εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἀρχικήν.

Τὸ θεώρημα αὐτὸ δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμε μὲ γενικοὺς ὅρους ὡς ἑξῆς : Ἐὰν εἰς τὴν πρότασιν :

(I) $H \longrightarrow E$

συμβαίνῃ νὰ εἶναι :

(II) $H \rightleftarrows X$
$E \rightleftarrows \Psi$

τότε θὰ ἔχωμε τὴν πρόταση :

(III) $X \longrightarrow \Psi$

ἰσοδύναμο τῆς προτάσεως (I), πρᾶγμα ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὴ συμβολικὴ παράσταση :

(IV) $(H \longrightarrow E) \rightleftarrows (X \longrightarrow \Psi)$.

Ἀπόδειξη.—Θ' ἀποδείξωμε πρῶτα ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς προτάσεως (I) ἕπεται ἡ ἀλήθεια τῆς (III) καὶ κατόπιν ὅτι, ἀντιστρόφως, ἐκ τῆς ἀληθείας τῆς (III) ἕπεται ἡ ἀλήθεια τῆς (I).

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ θεωρήματος ἀποδεικνύεται ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ἀριστοτελικὸ σωρείτη :

(σ)
$X \longrightarrow H$
$H \longrightarrow E$
$E \longrightarrow \Psi$
$\overline{X \longrightarrow \Psi}$

εἰς τὸν ὁποῖον ἡ μεσαία προκειμένη εἶναι ἡ πρόταση (I), τὸ δὲ συμπέρασμα ἡ πρόταση (III).

Ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὸν ὁμοίου τύπου σωρείτη :

$H \longrightarrow X$
$X \longrightarrow \Psi$
$\Psi \longrightarrow E$
$\overline{H \longrightarrow E}$

τοῦ ὁποίου ἡ μεσαία προκειμένη εἶναι ἡ πρόταση (III), ἕπεται ὡς συμπέρασμα, ἀντιστρόφως, ἡ πρόταση (I). Τὸ Θεώρημα λοιπὸν ἀπεδείχθη.

Εὐκόλως συνάγεται ὅτι καὶ μόνο τὴν ὑπόθεση ἢ μόνο τὸ συμπέρασμα μιᾶς προτάσεως ἂν ἀντικαταστήσωμε μὲ μίαν ἱκανὴν καὶ ἀναγκαίαν συνθήκην αὐτῶν, ἡ νέα πρόταση θὰ εἶναι ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἀρχικήν.

Παράδειγμα.—Ἔστω ἡ πρόταση :

(I) *Τοῦ ἐγγραψίμου εἰς κύκλον τετραπλεύρου τυχοῦσα ἐξωτερικὴ γωνία ἰσοῦται πρὸς τὴν ἐντὸς καὶ ἀπέναντι.*

Τυγχάνουν γνωστὲς ἐκ τῶν Στοιχείων οἱ ἱκανὲς καὶ ἀναγκαῖες συνθῆκες :

α) Ἱκανὴ καὶ ἀναγκαία συνθήκη ἵνα τὸ τετράπλευρον ΑΒΓΔ εἶναι ἐγγράψιμον, εἶναι τὰ τμήματα εἰς τὰ ὁποῖα οἱ διαγώνιοι χωρίζονται ὑπὸ τοῦ σημείου τομῆς αὐτῶν νὰ πληροῦν τὴ σχέση : $OA.O\Gamma = OB.O\Delta$

(II) *β) (Θ. Πτολεμαίου). Ἱκανὴ καὶ ἀναγκαία συνθήκη ἵνα ἕνα τετράπλευρον εἶναι ἐγγράψιμον εἰς κύκλον, εἶναι νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῶν μηκῶν τῶν διαγωνίων χ, ψ καὶ τῶν πλευρῶν α, β, γ, δ ἡ σχέση : $\chi\psi = \alpha\gamma + \beta\delta$.*

γ) Ἱκανὴ καὶ ἀναγκαία συνθήκη ἵνα ἕνα τετράπλευρον εἶναι ἐγγράψιμον εἰς κύκλον, εἶναι μία τῶν ἐξωτερικῶν γωνιῶν νὰ ἰσοῦται πρὸς τὴν ἐντὸς καὶ ἀπέναντι.

Ἐντεῦθεν ἕπεται ὡς ἰσοδύναμος τῆς (I) ἡ πρόταση :

(III) Ἐὰν τετραπλεύρου ΑΒΓΔ οἱ διαγώνιοι τέμνονται εἰς σημεῖον Ο τοιοῦτον ὥστε ΟΑ.ΟΓ = ΟΒ.ΟΔ, τότε μεταξὺ τῶν μηκῶν τῶν διαγωνίων χ,ψ καὶ τῶν πλευρῶν α, β, γ, δ αὐτοῦ ὑφίσταται ἡ σχέση χψ = αγ + βδ.

ε) Ἂς ὑποθέσωμε γενικῶς ὅτι μία θεωρία ἐθεμελιώθη ἐπὶ ἑνὸς ὡρισμένου συστήματος προτάσεων, τὸ ὁποῖον παριστάνομεν μὲ (α, β, γ, ... λ). Ἔστωσαν δὲ μ καὶ ν δύο νέες προτάσεις μὲ τὴν ἰδιότητα ὅτι ἡ ν ἠμπορεῖ νὰ παραχθῇ ἀπὸ τὸ σύστημα (α, β, γ, ...λ, μ), ἡ δὲ μ ἀπὸ τὸ σύστημα (α, β, γ, ...λ, ν). Τότε θὰ λέγωμεν ἐπίσης ὅτι οἱ δύο προτάσεις μ καὶ ν εἶναι ἰσοδύναμες ὡς πρὸς τὸ θεμελιῶδες σύστημα (α, β, γ, ...λ).

Παρατηροῦμεν ὅτι δύο προτάσεις ἰσοδύναμες ὡς πρὸς ἕνα σύστημα ἠμποροῦν νὰ μὴν εἶναι ἰσοδύναμες ὡς πρὸς ἄλλο σύστημα, καὶ ἠμπορεῖ νὰ συμβῇ ὥστε διὰ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ συστήματος (α, β, γ, ...λ) εἰς ἄλλο, μὴ περιέχον π.χ. τὴν πρόταοιν α, οἱ δύο προτάσεις μ καὶ ν νὰ μὴν εἶναι πιὰ ἰσοδύναμες.

Οἱ ἀντίστροφες ἀλλήλων προτάσεις (Γ) καὶ (Δ) τῆς περιπτώσεως (β) αὐτῆς τῆς παραγράφου εἶναι ἰσοδύναμες ὡς πρὸς τὶς προτάσεις μοναδικότητος 4 καὶ 10 τῆς § 17.

Προτάσεις, τῶν ὁποίων ἡ ἰσοδυναμία στηρίζεται ἐπ' ἀλλήλων καὶ ὄχι ἐπὶ ἄλλων προτάσεων, ὀνομάζονται ἀπολύτως ἰσοδύναμες.

Προτάσεις, εἰς τῶν ὁποίων ἡ ἰσοδυναμία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀληθείας ἄλλων προτάσεων, ὀνομάζονται σχετικῶς ἰσοδύναμες.

Π.χ. οἱ προτάσεις (Α) καὶ (Δ) εἶναι ἀπολύτως ἰσοδύναμες. Ὁμοίως οἱ προτάσεις (Β) καὶ (Γ).

Οἱ προτάσεις ΙΙ τῆς § 20 εἶναι ἀνὰ δύο ἰσοδύναμες, οἱ μὲν (Α), (Δ) καὶ (Β), (Γ) ἀπολύτως, οἱ δὲ (Α), (Β) καὶ (Γ), (Δ) σχετικῶς πρὸς τὴ διαζευκτικὴ πρόταση (Ι).

ΜΙΧΑΗΛ Κ. ΚΩΒΑΙΟΣ

ΣΧΟΛΙΑ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

Ἀρχαῖοι Ἕλληνες Συγγραφεῖς. Ἐπιμελητὴς ἐκδόσεως Ε. Π. Παπανούτσος. Ἐκδοτικὸς οἶκος Ἰ. Ν. Ζαχαροπούλου. Σειρὰ τρίτη (τόμοι 1-29).

Ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Ἰ. Ν. Ζαχαροπούλου ἀπὸ τὸ 1939 εἶχε ἀρχίσει τὴν ἔκδοση Ἀρχαίων Ἑλλήνων Συγγραφέων (εἰσαγωγή, ἀρχαῖο κείμενο, μετάφραση, σχόλια). Ἔτσι ἐξέδωκε σὲ πρώτη σειρὰ 100 ἄδετους τόμους, ποὺ βιβλιοδετοῦνται σὲ 44, καὶ σὲ δεύτερη σειρὰ 27 ἄδετους τόμους, ποὺ βιβλιοδετοῦνται σὲ 17.

Ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1954 ἄρχισε νὰ ἐκδίδει τρίτη σειρὰ Ἀρχαίων Συγγραφέων, ποὺ θ' ἀποτελεσθεῖ ἀπὸ 100 τόμους. Ἕως τώρα ἐξεδόθησαν 29 τόμοι. Τὴ γενικὴ ἐπιμέλεια καὶ ἐποπτεία τῆς τρίτης αὐτῆς σειρᾶς ἀνέλαβε ὁ κ. Ε. Π. Παπανοῦτσος. Τόσο στὴν ἐκλογὴ τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ στὴν ἀνάθεση τοῦ μεταφραστικοῦ ἔργου, ὅσο καὶ στὴ φροντίδα τῆς ἐκδόσεως καὶ στὴν ἐμφάνιση τῶν τόμων φαίνεται καθαρὰ ἡ ἀκάματη καὶ φωτεινὴ ἐπόπτευση τοῦ κ. Παπανούτσου.

Στὶς μεταφράσεις τῆς τρίτης αὐτῆς σειρᾶς, ποὺ εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς βιβλιοκρισίας μας, ὁ ἀναγνώστης διαπιστώνει τὴν προσήλωση πρὸς τὸ ἀρχαῖο κείμενο, τὴν ἄνετη ἑρμηνεία, τὴν ἐπίγνωση τοῦ σκοποῦ γιὰ τὸν ὁποῖο γίνονται, καθὼς καὶ τὸν σεβασμὸ πρὸς τὰ ἀθάνατα μνημεῖα τοῦ λόγου, ποὺ εἶναι τὰ ἀπαράμιλλα πρότυπα τῆς ὑψηλῆς σκέψεως καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνατάσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Σὲ μιὰ σύντομη βιβλιοκρισία δὲν μποροῦμε νὰ σταθοῦμε, ὅπως θὰ ἔπρεπε, σὲ λεπτομέρειες, ἀναλύοντας τὴν προσφορὰ κάθε τόμου. Βιαστικὰ μόνο θὰ ἰδοῦμε τὶς μεταφράσεις αὐτές.

Πρώτη θ' ἀναφέρουμε τὴ μετάφραση τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῶν «Σκαραβαίων καὶ Τερακότων» ἀείμνηστο Ἰ. Ν. Γρυπάρη. Βρέθηκε στὰ κατάλοιπά του, καὶ εἶναι βελτίωση καὶ ἀνάπλαση στὴ δημοτικὴ γλώσσα τῆς μεταφράσεως ποὺ εἶχε κάνει στὰ 1911 ὁ Γρυπάρης γιὰ τὴ Βιβλιοθήκη Φέξη. Μᾶς δίνει ὁ μεταφραστὴς μὲ σαφήνεια καὶ μὲ πνοὴ τὸ ἠθικό, πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ περιεχόμενο τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνος.

Ἄλλοι τρεῖς διάλογοι τοῦ Πλάτωνος εἶδαν τὸ φῶς στὴν τρίτη σειρά: Εἶναι ὁ «Λάχης» καὶ ὁ «Μένων», μεταφρασμένοι ἀπὸ τὸν κ. Β. Ν. Τατάκη, ὁ ὁποῖος στὴν εἰσαγωγή του ἐξετάζει τὴ σύνθεση τῶν μύθων καὶ τὸ φιλοσοφικό τους περιεχόμενο, καὶ σὲ ὅλα δείχνει τὴ στενὴ ἀναστροφή του μὲ τὰ πλατωνικὰ κείμενα, καὶ ὁ «Παρμενίδης» ποὺ τὸν ἔχει μεταφράσει πολὺ προσεκτικὰ ὁ κ. Ἠλ. Λάγιος.

Οἱ κωμῳδίες τοῦ Μενάνδρου γιὰ πρώτη φορὰ παρουσιάζονται συνολικὰ μεταφρασμένες στὴ χώρα μας. Τὴ μετάφρασή τους τὴν ἔκανε ὁ γνωστὸς δόκιμος μεταφραστὴς τῶν ἀρχαίων κ. Θρασύβουλος Σταύρου. Στὴν εἰσαγωγή του ὁ κ. Σταύρου ἐξετάζει τὴν ἐμφάνιση τοῦ Μενάνδρου, τὴ γλώσσα, τὸ ὕφος, τὸν στίχο του, τοὺς κωμικοὺς τύπους, τοὺς χαρακτῆρες, τοὺς τίτλους τῶν κωμῳδιῶν του, τὶς ὑποθέσεις καὶ τὰ θέματά του, καθὼς καὶ τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ τὴ σημασία τοῦ Μενάνδρου στὰ ἀρχαῖα καὶ στὰ μεταγενέστερα χρόνια. Ὁ μεταφραστὴς ἀνατρέχει σὲ νεώτερες πηγές, κι' αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό. Ἔχουμε κατατοπιστικὸ σημείωμα σὲ κάθε κωμῳδία, χρήσιμα σχόλια καὶ ὑποδειγματικὴ μετάφραση. Ἀποτελεῖ ἀληθινὸ πνευματικὸ γεγονὸς ἡ ἀπόδοση ὁλόκληρου τοῦ Μενάνδρου γιὰ πρώτη φορὰ στὴ νεοελληνική, ἀκόμα καὶ τοῦ πιὸ σύντομου ἀποσπάσματός του, ὅταν μάλιστα τὴ μετάφραση τὴν ἔχει κάνει ὁ κ. Θρασ. Σταύρου.

Στὴ σειρὰ αὐτὴ ἔχουμε καὶ τόμους τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ κ. Β. Ν. Τατάκης, μὲ τὴ γνώριμη φιλοσοφική του διείσδυση, μᾶς δίνει τὴ μετάφραση τοῦ «Περὶ ψυχῆς» τοῦ Ἀριστοτέλους, μὲ πρόλογο πολὺ περιεκτικό. Ἐδῶ ὁ μεταφραστὴς ἀντιμετωπίζει μὲ πλήρη ἐπιτυχία τὶς μεταφραστικὲς δυσχέρειες τοῦ κειμένου. Τὰ «Μικρὰ Φυσικά», ποὺ ἀποτελοῦν αὐτοτελεῖς μονογραφίες τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ ψυχολογικὰ καὶ βιολογικὰ θέματα, μετέφρασαν ὁ κ. Ν. Δ. Σωτηράκης καὶ ἡ δ. Α. Ε. Εὐσταθίου. Καὶ ἐδῶ οἱ ἴδιες δυσκολίες ὑπερνικήθηκαν. Τὰ «Πολιτικὰ» (γ' τόμος) τοῦ Ἀριστοτέλους μετέφρασε ὁ κ. Π. Λεκατσᾶς, ὁ ὁποῖος στὴν πρώτη καὶ δεύτερη σειρὰ ἔχει ἄλλους δύο τόμους τῶν «Πολιτικῶν» παρουσιάσει.

Ἀπὸ τὴν ἀρχαία τραγῳδία ἔχουμε τοῦ Αἰσχύλου τὸν «Προμηθέα Δεσμώτη» σὲ μετάφραση τοῦ κ. Γ. Θέμελη καὶ τὸν «Ἀγαμέμνονα» σὲ μετάφραση τοῦ κ. Ε. Χατζηανέστη. Καὶ στὶς δυὸ ἐκδόσεις ἐπικρατεῖ ὁ ἐλεύθερος ρυθμικὸς στίχος, μὲ ἄμεση πάντοτε συνάφεια πρὸς τὸ ἀρχαῖο κείμενο. Ἀπὸ τὸν Εὐριπίδη ὁ ἀκατάπονητος κ. Π. Λεκατσᾶς μᾶς ἔδωσε τὸν «Κύκλωπα» καὶ τὴν «Ἄλκηστι», καὶ ὁ κ. Πέτρος Σπανδωνίδης τὶς «Τρωάδες» καὶ τὶς «Βάκχες». Καὶ ἐδῶ εἶναι ἔκδηλη ἡ φροντίδα τῶν μεταφραστῶν.

Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο περιέχεται στὴ σειρὰ ἕνας τόμος τῆς «Ἰλιάδας» (ραψῳδίες Α - Θ) σὲ μετάφραση τῆς κ. Ὄλγας Κομνηνοῦ-Κακριδῆ ἀκριβῆ καὶ ἄνετη.

Στὴν ἴδια σειρὰ ὁ κ. Π. Ξιφαρᾶς μὲ τρεῖς νέους τόμους ὁλοκληρώνει τὴ μετάφραση τῆς «Ἱστορίας» τοῦ Θουκυδίδου.

Δύο τόμοι τῶν «Δειπνοσοφιστῶν» τοῦ Ἀθηναίου, σὲ μετάφραση τοῦ κ. Ε. Π. Φωτιάδη, φέρνουν τὸ ἀναγνωστικό μας κοινὸ σὲ ἐπικοι-

νωνία μὲ τὸ περίεργο αὐτὸ κείμενο, ποὺ προσφέρει παντοειδεῖς γνώσεις καὶ διασώζει ἀποσπάσματα πολλῶν ποιητῶν τῆς μέσης καὶ νέας κωμωδίας καὶ συγγραφέων τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου. Ἡ μετάφραση γίνεται μὲ πλήρη προσήλωση πρὸς τὸ κείμενο τοῦ Ἀθηναίου.

Τὰ «Ἀττικὰ» τοῦ Παυσανίου, στὴ μετάφραση τοῦ κ. Νικ. Παπαχατζῆ, μᾶς προσφέρονται μὲ εἰσαγωγὴ καὶ σχόλια τοῦ μεταφραστῆ, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει ἄκρα ἐπιστημονικὴ εὐσυνειδησία. Ἀναφέρονται πάντοτε τὰ τελευταῖα πορίσματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἔρευνας. Ἡ μετάφραση εἶναι ἐξαίρετη, ἂν καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ Παυσανίου εἶναι ἰδιόρρυθμη καὶ συχνὰ ἀσαφής.

Σημειώνουμε καὶ τὴ μετάφραση τῶν «Ἑλληνικῶν» τοῦ Ξενοφῶντος (βιβλία Α′ καὶ Β′, Γ′ καὶ Δ′) ἀπὸ τὸν κ. Μιχ. Δάφερμο. Ἐπίσης δύο ἀξιόλογους τόμους τῶν «Βίων Παραλλήλων» τοῦ Πλουτάρχου («Θεμιστοκλῆς-Κάμιλλος» καὶ «Περικλῆς-Φάβιος Μάξιμος») μᾶς ἔδωσε ὁ κ. Θ. Γ. Παπακωνσταντίνου.

Στοὺς ἕως τώρα δημοσιευμένους τόμους τῆς σειρᾶς περιέχεται τέλος καὶ ἡ συνέχεια τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἡροδότου (Μοῦσα 4η) ποὺ μεταφράζεται μὲ πολλὴν ἀφηγηματικότητα ἀπὸ τὸν κ. Ε. Πανέτσο.

Τὸ ζήτημα τῶν μεταφράσεων τῶν ἀρχαίων δὲν ἔπαψε κατὰ καιροὺς στὸν τόπο μας νὰ γίνεται στόχος διαφόρων ἐπικριτῶν καὶ κατηγόρων, ποὺ τὶς χαρακτηρίζουν ὡς περιττές, γιατὶ βεβηλώνουν τάχα τὸν ἀρχαῖο λόγο. Ἄλλοι ἀνάγουν τὸ θέμα στὸ γλωσσικὸ ζήτημα μὲ τὰ χιλιοειπωμένα ἐπιχειρήματά τους. Κι' ἄλλοι ἐπισημαίνουν μὲ τὸν ἴδιο φανατισμὸ ἄλλους κινδύνους, ἐντελῶς φανταστικούς. Εἶναι περιττὸ νὰ ἐπιχειρήσει κανένας ν' ἀντικρούσει τὶς θεωρίες αὐτές. Ὅμως, μὲ αὐτὴ τὴν εὐκαιρία, θεωροῦμε χρέος νὰ ἐπικαλεστοῦμε ἐδῶ τὶς σχετικὲς μὲ τὸ πρόβλημα γνῶμες τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητῆ Κωστῆ Παλαμᾶ, ὁ ὁποῖος τόσο βαθιὰ ἔζησε μέσα στὸ ἔργο του τὴν ἑνότητα τῆς πνευματικῆς παράδόσεως τοῦ ἔθνους μας ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια ἕως τὶς ἡμέρες μας. Σ' ἕνα ἄρθρο του μὲ τὸν τίτλο «Μεταφράζετε τοὺς ἀρχαίους», δημοσιευμένο στὸ περιοδ. «Νουμᾶς» (1903), ὑπογραμμίζει ὁ Παλαμᾶς τὴν προσφορὰ τῶν ἀρχαίων, κι' ἀκριβῶς γι' αὐτὸ θέλει ὅσο τὸ δυνατὸν εὐρύτερη τὴν ἐπικοινωνία μας μὲ αὐτούς: «Γιὰ νὰ ἐπικοινωνήσω μὲ τὸν ἀρχαῖο λόγο, καθὼς θὰ εἶναι τοῦτο πόθος εὔλογος καὶ δικαίωμα καθενὸς πολιτισμένου ἀνθρώπου, χρειάζεται μιὰ καλὴ μετάφραση. Οἱ ἀρχαῖοι εἶναι ἀθάνατοι, γιατὶ δὲν ἀνήκουν μόνο στὴν ἐποχή τους. Ἀθάνατοι, γιὰ τὰ νιάτα ποὺ κλειοῦνε μέσα τους. Γιατὶ κάθε χρόνου καὶ κάθε τόπου εἶναι. Ὄχι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ μονάχα ὡραιότητα, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ὁμορφιὰ ποὺ σκορποβολᾶνε, γιὰ τὰ γνωρίσματα καὶ γιὰ τὰ χαρίσματα τὰ γενικὰ καὶ τὰ συγκρατητὰ ποὺ τοὺς ξεχωρίζουν, καὶ ποὺ εἶναι γιὰ νὰ τὰ καταλαβαίνουν ὅλοι καὶ πάντα, σὲ ὅποια μορφὴ κι' σὲ ὅποια γλώσσα». Κι' ἀλλοῦ, στὸ κριτικὸ βιβλίο του «Γράμματα» (τόμος Α′), σημειώνει ὁ Παλαμᾶς τὶς ἑξῆς σκέψεις του ἐπάνω στὸ ἴδιο θέμα: «Τίποτε πιὸ ἀρχαϊκό, τίποτε ὁμηρικώτερο ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγούδια μας. Καὶ τίποτε δημοτικώτερο, τίποτε πιὸ κλέφτικο ἀπὸ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Μόνο ποὺ σὰ λέμε: Τοὺς δὲ ἰδοῦσ' ἐλέησε θεὰ λευκώλενος Ἥρη, τὴ γλώσσα τούτη μπορεῖ νὰ χαίρεται μὲ τὴ διανοητικὴ καὶ κάπως κρύα χαρὰ σκύβοντας κοπιαστικὰ ὁ ἑλληνιστὴς ἀπάνω στὸ βιβλίο του. Ὅμως ὅταν εἰποῦμε: Μὰ σὰν τοὺς εἶδε, πόνεσε ἡ μαρμαρόλαιμη Ἥρα, καθὼς ὁ Πάλλης μεταφράζει, τότε ὁ ἄνθρωπος ὁλόκληρος, νοῦς καὶ καρδιά, ἑλληνιστὴς ἢ νεροκουβαλητής, ἀδιάφορο, φτάνει νὰ εἶναι ἕλληνας, καὶ νὰ τύχει ἄνθρωπος νὰ εἶναι, νοιώθει τὴν ἀνατριχίλα τῆς ζωῆς. Ἔτσι ἀνασταίνονται οἱ νεκροί. Ἔτσι οἱ ἀθάνατοι νεκροί, ἔτσι καὶ οἱ Ὁμήροι ὅλοι, ἀπὸ ἀφηρημένες ὀντότητες, ἀπὸ ἀρχαῖοι τάφοι, παίρνουν σάρκα, αἷμα, χρῶμα, φωνή!». Δὲν μπορεῖ, νομίζω, καλύτερα νὰ ἐξαρθεῖ ἡ ἐθνοπλαστικὴ καὶ ἠθοπλαστικὴ σημασία τῶν ἀρχαίων, οὔτε εἶναι δυνατὸν ἐπιτυχέστερα νὰ τοποθετηθεῖ τὸ πρόβλημα τῆς μεταφράσεώς τους.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Α. Α. Βασίλιεφ «Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας», τόμοι τρεῖς. Μετάφρ. Δημοσθένους Σαβράμη, ἔκδοση Μπεργκαδῆ, Ἀθῆναι 1954.

Ἀν. Κ. Ὀρλάνδου, Ἀκαδημαϊκοῦ «Ἡ Φραγκικὴ Ἐκκλησία τῆς Στυμφαλίας» (ἀνάτ. τεύχους πρὸς τιμὴν O. Merlier), Ἀθῆναι 1955, σελ. 18.

Βασ. Ν. Τατάκη, Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβούλου «Aristote critiqué par Théodoros Métochitès» (ἀνάτ. τεύχους πρὸς τιμὴν O. Merlier), Ἀθῆναι 1953, σελ. 7.

Βασ. Ν. Τατάκη «Γράμματα Μικρασιατῶν πρὸς τὸν Θεόφιλο Καΐρη» (ἀνάτ. ἀπὸ τὰ Μικρασιατικὰ Χρονικά), Ἀθῆναι 1954, σελ. 38.

Ν. Κ. Κωνσταντοπούλου (βουλευτοῦ Ἀθηνῶν) «Ἡ Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Μετρικὴ ἐν τῇ Βυζαντινῇ Λειτουργικῇ Ὑμνογραφίᾳ» (Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ), Ἀθῆναι 1954, σελ. 191.

Δημητρίου Γ. Σακορράφου, Γ. Γραμματέως Γεν. Διοικήσεως Κρήτης «Ἀριστοτέλους Κοινωνιολογικαὶ-Παιδαγωγικαὶ Ἀρχαί», Χανιὰ 1955, σελ. 226.

Χάρολντ Λάσκι «Τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα στὴ σύγχρονη κοινωνία»; τόμ. Ι, μετάφρ. Ἀπ. Καζάκου, Ἀθῆναι 1955, σελ. 68.

Sir Edwin Arnold, μετάφρ. Τ. Τ. Βρατσάνου «Τὸ φῶς τῆς Ἀσίας. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Γκαουτάμα Βούδδα», Ἀθῆναι 1955, σ. 174.

Τώνη Σπητέρη «Influences occidentales sur la peinture néo-hellénique» (ἀνάτ. τεύχους πρὸς τιμὴν O. Merlier), Ἀθῆναι 1955, σελ. 7.

Μαθητικῆς Κοινότητας 25ου Σχολείου Β′ Περιφερείας Ἀθηνῶν «Παιδικὲς προσπάθειες σχολ. ἔτους 1953-1954», Ἀθῆναι 1954, σελ. 63.

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Η "ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ„

θὰ δημοσιεύσει στὰ τεύχη της τοῦ ἔτους 1955 τὶς μελέτες:

ΣΤΑΥΡΟΥ Α. ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

1. **«Ἐκπαιδευτικὰ Συνθήματα»**

LOUIS MEYLAN

2. **«Τὸ πρωτεῖο τῆς ἀγωγῆς»**

Φ. ΛΟΓΟΘΕΤΗ

3. **«Πηνελόπη Δέλτα»**

ΒΑΣ. ΑΡΧΟΝΤΙΔΗ

4. **«Ἡ πρωτόγονη σκέψη στὰ λαϊκὰ ἤθιμα»**

ΖΩΗΣ ΦΡΑΝΤΖΗ

5. **«Ὁ** Jacques Dalcroze **καὶ ἡ Ρυθμικὴ Γυμναστική»**

G. MIALARET

6. **«Μερικὲς ψυχολογικὲς πλευρὲς τῆς διδασκαλίας τῶν Μαθηματικῶν»**

Κ. ΛΑΖΑΡΙΔΗ

7. **«Πῶς νὰ μάθουμε γράμματα σ' αὐτοὺς ποὺ δὲν ξέρουν»**

κ. τ. λ. κ. τ. λ.

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μοναδικό στήν Ἑλλάδα ἐπιστημονικό παιδαγωγικό περιοδικό, πού ἀντιπροσωπεύει τήν προοδευτική ἐκπαιδευτική κίνηση στή χώρα μας, μπῆκε ἀπό τό 1955

στό 9ο ἔτος τῆς ζωῆς της.

Ἡ Συνδρομὴ γιὰ τὸ ἔτος 1955
(τεύχη 10, 8 ἁπλὰ καὶ 2 διπλὰ)
ὁρίσθηκε γιὰ νομικὰ καὶ φυσικὰ πρόσωπα
σὲ δραχμὲς (νέες) 75.
Ἐξωτερικοῦ δραχ. 90 (δολλάρια 3).

Η ΠΑΙΔΕΙΑ καὶ ΖΩΗ

γράφεται καὶ τυπώνεται μὲ προσωπικὲς θυσίες τοῦ ἐπιτελείου τῶν Συνεργατῶν της. Γι' αὐτὸ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἀπευθυνθεῖ πρὸς τοὺς Ἀναγνῶστες της καὶ νὰ τοὺς παρακαλέσει νὰ συστήσουν τὸ περιοδικὸ στοὺς φίλους των καὶ νὰ βοηθήσουν στὴν πλατύτερη κυκλοφορία του.